

Tartu Ülikool
Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituut FAFO (Norra)

Elutingimused Eestis viis aastat hiljem

NORBALT II

Dagmar Kutsar, toimetaja

Tartu 2002

Käesolev publikatsioon on valminud Tartu Ülikooli ja Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituudi Fafo (Norra) koostöös ning EV Sotsiaalministeeriumi, Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituudi Fafo, Norra Välisministeeriumi, Norra Teadusuuringute Nõukogu, Ülikoolide Nõukogu ja Põhjamaade Ministrite Nõukogu toetusel

Toimetaja *Dagmar Kutsar*
Tehniline toimetaja *Urmas Oja*
Kaane kujundus *Tajo Oja*

© 2002 Autorid

ISBN 9985-4-0253-7

Tartu Ülikooli Kirjastus
Tiigi 78, Tartu 50410
Tellimus nr. 381

Sisukord

Eessõna	5
Elutsüklid individuaalses ajas. <i>Dagmar Kutsar, Ene-Margit Tiit</i>	7
Kavandatav sündimuskäitumine Eestis. <i>Ene-Margit Tiit, Mare Ainsaar</i>	35
Ülevaade hinnangutest eluasemele ja käitumisstrateegiatest eluasemeturul. <i>Mai Luuk</i>	67
Muutuv tööturg Eestis, 1994–1999. <i>Ülle Marksoo</i>	80
Sissetuleku- ja ilmajätusvaesus, 1994 ja 1999. <i>Mart Einasto</i>	101
Elanikkonna turvatunne ja seda mõjutavad tegurid. <i>Silja Kurik, Erik Terk</i> .	123
Rände suunad ja põhjused Eestis 1990ndatel aastatel. <i>Mare Ainsaar</i>	139
Elutingimuste uuringu valimite laiendustegurite ümberarvutamine 2000. aasta rahvaloenduse andmetel. <i>Ene-Margit Tiit, Urmas Oja</i>	154

EESSÕNA

Elutingimuste uurimus keskendub elanike elukeskkonna erinevatele aspektidele — majanduslikele ressursidele, tervislikule seisundile, tööhõivele ja tööttingimustele, eluaseme karakteristikutele, sotsiaalsetele kontaktidele, poliitilistele hoiakutele, turvatundele ning elukohavahetuse kavatsustele. Praeguseks Rakenduslike Sotsiaalteaduste Instituudi Fafø (Oslo) koordineerimisel kahel korral (1994. ja 1999. aastal) NORBALT-projekti raames läbi viidud elutingimuste uurimus annab olulist teavet inimeste elutingimuste muutumisest vaadeldava viie aasta jooksul, samuti võimaldab see võrrelda muutuvaid elutingimusi Baltimaades elutingimustega Skandinaaviamaades.

Käesoleva raamatu eesmärk on kajastada elanikkonna elutingimuste valitud aspekte Eestis, 1994. ja 1999. aasta uurimuse andmeid omavahel võrreldes. Raamatu alguses käsitletakse leibkonnastruktuuride muutumist inimeste erinevatel eluetappidel, uuritakse reproduktiivses eas rahvastiku sündimuskäitumist, keskendudes küsimusele, millistel põhjustel lükatakse soovitud laste sündi ajas edasi, keskendutakse tööhõive, eluaseme ja vaesuse teemadele ning antakse ülevaade elanikkonna turvatundest ja elukohavahetuse kavatsustest. See on vaid väike valik rikkalikust empiirilisest andmestikust ning näide selle analüütilisest potentsiaalst.

Raamatu toimetajana ja ühena NORBALT-projektis osalenutest soovin tänada eelkõige Fafø instituudi teadureid selle väärtusliku rahvusvahelise teaduskoostöö kogemuse eest. Suurimad tänud kuuluvad projekti üldkoordinaatorile, Fafø teadusdirektorile Aadne Aaslandile projekti sihikindla juhtimise eest, Guri Tyldumile metodoloogilise nõu ja abi eest, Arne Grønningsæterile sotsiaalpoliitika-alaste arutelude eest ja paljudele teistele Fafø teaduritele, kes erinevatel aegadel NORBALTi projekti oma panuse andnud. Palju tänu ka Ülle Marksoole Sotsiaalministeeriumist sõbraliku Eestisese koordineerimistöö eest, EV Statistikaameti töötajatele usaldusväärsete andmestike kogumise eest ning loomulikult uurimuses vastajatena osalenud inimestele. Käesoleva raamatu valmimisega seoses soovin tänada professor Ene-Margit Tiitu sisuliste märkuste ja arutelude eest.

Dagmar Kutsar, toimetaja
Tartus, märts 2002

Elutsüklid individuaalses ajas

Dagmar Kutsar, Ene-Margit Tiit

Perekond ja leibkond on aluseks nii ühiskonna elukorraldusele, sh. juriidilistele ja eetilistele normidele kui ka ühiskonna ja selle liikmete majanduslikule ning olmelisele toimetulekule. Perekondade ja leibkondade koosseisu ja jaotust on tarvis teada seadusandjatel ja täidesaatval võimul, majandusteadlastel, rahvastikuteadlastel, sotsioloogidel, statistikutel jt. Teadlased uurivad perekonna arengut, et suuta diagnoosida perekonna seisundit ja prognoosida tema arengusuundumusi, mis omakorda peegelduvad rahvastiku demograafilises arengus. Leibkondade struktuuri ja jaotuse teadmine on rahvastiku majandusliku toimetuleku hindamise ja sotsiaalpoliitika kujundamise aluseks.

Käesolevas uuringus jälgitakse isikuid nende individuaalses ajas, kusjuures kasutatakse ühelt poolt leibkonna koosseisuga määratud elutsüklite ja teiselt poolt neile perekonnas omistatud staatusega määratud elutee mõisteid. Ühtlasi püütakse empiiriliste andmete põhjal hinnata elutsüklite kestusi, kasutades eeldust leibkonnakäitumise püsivuse kohta põlvkonna eluea vältel. Käesoleva artikli kaasuvaks eesmärgiks on hinnata eritüüpi perede (perekondade ja leibkondade) arvukust Eestis. Empiiriline materjal, millele selle juures toetutakse, pärineb ESA elutingimuste uuringust (NORBALT II) 1999. aasta sügisel. Lisaks sellele kasutatakse võrdlusmaterjalina veel ka teisi Eestis viimastel aastatel teostatud valikuuringuid (ESA leibkondade sissetulekute ja kulutuste uuring LKSU, 1997–99; ESA leibkonnaeelarvete uuring LEU, 2000–2001; ESA tööjõu uuring ETU, 1997–1999; Tartu üliõpilaste abielu ja kooselu ideaali uuring, 2001), lisaks Eestis läbi viidud rahvaloenduste andmeid (1959, 1970, 1979, 1989).

Põhimõisted

Enne pere- (perekonna- ja leibkonna-) tüpologia selgitamist vajavad määratlemist mõisted *perekond* ja *leibkond*, mis erinevates uuringutes on mõneti erinevalt defineeritud. See ei ole ainult Eesti probleem, vaid on teada ka rahvusvahelisest uurimuste kogemusest. Perekonna- ja leibkonnatüüpide sagedusjaotuse muutumises peegelduvad Euroopas viimase poolsajandi jooksul toimunud arengud, kuid teiselt poolt on perekonna rolli muutumine ühiskonnas saanud mitmete uurijate hinnangul ühiskonna arengu riskiteguriks.

Perekond

Perekond kuulub niisuguste mõistete hulka, mis on argimõistuse tasemel kõigile hästi arusaadav, kuid on teadusliku käsitluse objektina ülimalt keerukas üheselt defineerida. Kõige sagedamini seostatakse perekonda inimeste grupiga, kes on omavahel seotud veresuguluse, abielu või adopteerimise faktiga ning elab koos samas leibkonnas (Clulow, 1993; Newman, 1999). Sotsioloogid käsitlevad perekonda kui ühiskonna struktuuri osa, sotsiaalset institutsiooni (sotsiaalsete suhete ja käitumise kogumit) ja mediaatorit e. vahendajat üksikindiviidi ja ühiskonna vahel, millel on täita funktsioonid nii ühiskonna kui ka indiviidi suhtes. Barbara H. Settles (1987) väidab aga, et perekond on ideoloogiline abstraktsioon, romantiline kujund, nõrkade ja puuetega inimeste hooldusüksus; ta on protsess, kuid ta on ka sotsiaalne ja majanduslik võrgustik. Klassikalisel perekonnakäsitluses viidatakse kõige sagedamini kahele perekonnatüübile, millest arendatakse välja nende erinevaid modifikatsioone.

1. Tuumperekond (ingl. k. *nuclear family*), mille moodustavad kas abikaasad või abikaasad ja nende üks või mitu alaealist last. Tuumperekonna alatüübi moodustab mittetäielik tuumperekond, mis koosneb ühest vanemast koos alaealise lapse või alaealiste lastega. Perekonnauuringutes on kõige sagedamini analüüsiühikuks just tuumperekond. Samas kinnitab Erik Arnkil (1994), et tuumperekond on vaid poliitika konstrukt, mis on vajalik perepoliitiliste meetmete sihtgrupi määratlemiseks, mitte inimeste endi poolt teadlikult formeeritud üksus.
2. Laiendatud perekonda (ingl. k. *extended family*) kuulub lisaks tuumperekonnale veel täiendavaid liikmeid, kes aga kõik on omavahel lähisugulus-, partnerlus või hõimlussuhtes¹ (näiteks abikaasade vanemad, laste abikaasad, lapselapsed). Laiendatud perekonnas võib olla mitu tuumikperekonda, kes on kas alanevas (vanavanemate perekond, vanemate perekond, lapse perekond), paralleelses (õdede-vendade perekonnad) või kombineeritud (onu perekond, õepoja perekond) järjestuses.

Mõlemal juhul on perekonna tuumaks seaduslikul (registreeritud või laulatatud) abielul põhinev suhe, millest tulenevalt määratletakse kõigi teiste pereliikmete omavahelised positsioonid e. staatused üksteise suhtes (näiteks, *laps, vanem, vanavanem* jne.). Abielu kaudu on seadustatud ka pereliikmete omavahelised õigused ja kohustused.

Võrreldes tänast aastakümnete taguse ajaga, on perekond saamas üha enam isikliku valiku kui õigusjärgse kohustuse objektiks, st. ta põhineb vähem õigusjärgsusel (seaduslikul abielul), sünni- või adopteerimise faktil ja enam vastastikutel suhetel — kiindumusel, armastusel, usaldusel (Clulow, 1993; Haavio-

¹ Hõimlussuhtena mõistetakse abiellumise (ka vaba partnerluse) teel tekkinud suhet abikaasade (partnerite) lähisugulaste vahel. Hõimlussuhe üldiselt ei kao abielu lahutamisega. Nii on hõimlased abikaasade vanemad (kälid), abikaasade õed-vennad (naod) jne.

Mannila & Kontula, 2001; Newman, 1999). Kaasajal on ka enamus perekonna-uurijaid perekonna mõistet avardanud, mille tulemusena tekib perekonna määratlemisel vastuolu seaduslikul abielul põhineva perekonna definitsiooniga (vrld. Burgess, 1945; Burtles, 1999). Abikaasade määratlemisel on loobunud seadusliku abielulisuse nõudest, seega piisab nende faktilisest kooselust ehk vabaabielust. Siinjuures ei ole aga üheselt määratud see, kui pikka aega kestev kooselu on piisav selleks, et seda vabaabieluks pidada, enamasti jääb see asjaosaliste endi otsustada (Brown, 2000; Brewster & Padovic, 2000; Barrington, 2001). Lisaks tekib kahtlusi, kas igasugust kooselu asjaosalised ise vabaabieluks peavad. Abielupaari lihaste lastega samaväärseteks loetakse ka ainult ühe abikaasa lapsi, kellel on veresugulus vaid ühega vanematest ning teisega puudub ka adopteerimise suhe; pereliikmete omavahelised õigused ja kohustused võtavad aga üha enam õigusliku reguleerituse kõrval mitteformaalselt eetilis-moraalset sisu (Newman, 1999).

Päris ühene pole ka lapse kui perekonnaliikme määratlus. On perekonna käsitlusi, kus lapsele vanusepiire ei panda (näiteks Eesti rahvaloendused 1959–1989, vt. Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel, 1996). Enamasti mõistetakse siiski lapsena alaealist, kuid viimasel ajal on lapse mõiste mõnedes maades laiendatud lisaks alaealistele ka vanemate poolt ülalpeetavatele täiskasvanud lastele (Bengtson, 2001).

Idee perekonda määratleda mitte sedavõrd struktuuriliselt kui just suhetest lähtudes on suhteliselt vana, pärinedes Ernest Burgessilt (1945), kes viitas perekonnale kui omavahel interaktsioonis olevale inimgrupile. Äärmuslike näidetena kaasajast võib tuua juhtumeid, kus ühiskondliku aktsepti saavutavad nn. *perekonnasarnased kooslused*, mis sarnaselt traditsioonilise perekonna mõistega sisaldavad endas õigussätetega reguleeritud grupiliikmete vahelisi õigusi ja kohustusi ning kaasajal omaseks saanud rõhuasetust suhete mitteformaalsele küljele — kiindumusele, usaldusele, vastutusele (Newman, 1999).

ÜRO määratluse järgi on perekond mees ja naine, kes elavad koos era- või institutsiooni leibkonnas; see on ka vanem ja tema vallaline bioloogiline või adopteeritud laps. Rahvusvahelistes uurimustes käsitletakse perekonda leibkonna alamkategoriana, mõnel juhul ka leibkonna ekvivalendina (UN Statistical Commission, 1987). Näiteks Itaalias on leibkond eranditult vaid veresuguluse ja abieluga seotud inimeste grupp — seega võrdsustatakse seal perekond leibkonnaga (Appleton & Hantrais, 2000).

Leibkond ja pere

Leibkonna ja perekonna mõisted on (teadus)kirjandusse jõudnud erinevaid teid mööda. Perekonnateaduse ühe rajaja Ernest Burgess järgi on perekond koostoimivate isiksuste ühendus, protsess, kuid leibkond on pigem struktuur (Bengtson, 2001). Eestis on traditsiooniliselt kasutusel kolm mõistet — pere-

kond, leibkond ja pere, kusjuures nende sisu on ajaloo vältel mõnevõrra nihkunud. Kahekümnenda sajandi kolmekümnendatel aastatel ilmunud Eesti Entsüklopeedia (1932) määratleb nii perekonna kui ka leibkonna üsna tänapäevaselt, kusjuures peret loetakse leibkonna sünonüümiks. Seevastu aga 60–70ndatel ilmunud ENEs märksõna leibkond puudub hoopis, pere on kasutusel vaid kapitalismieelse talupere tähenduses (Eesti Nõukogude Entsüklopeedia, 1968). ENE järgmises väljaandes (1985) on märksõnadena olemas nii perekond, leibkond kui ka pere, kusjuures leibkonda mõistetakse tänapäevases tähenduses, pereks aga loetakse lisaks leibkonnaliikmete kogumile veel ka teistsuguseid isikute kogumeid. Perekonna mõiste on püsinud üldjoontes samana.

Leibkonna mõiste jõudis Eestis üsna varakult ka teadusuuringutesse ja -kirjandusse, seda kasutati leibkonna eelarve uuringutes laiemalt kui vaid talupere tähenduses (Eesti töölise büdžett, 1925). Seevastu Eestis toimunud rahvaloendustes kasutati mõistet perekond, mitte leibkond (Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel, 1996), kuigi loendatavad isikute kooslused olid olemuslikult lähedased leibkonnale, sest nende puhul ei eeldatud liikmete vaheliste sugulussidemete olemasolu. Abielusuhe määrati isikute endi määrangu alusel, mis hõlmas ka registreerimata (seadustamata) kooselu. Nähtavasti oli viimase nelja rahvaloenduse puhul tegemist nõukoguliku traditsiooni järgimisega, mille kohaselt leibkonda kui perekonnast erinevat, peamiselt majanduslikku üksust, eirati.

Käesolevas artiklis jälgime leibkonnast kõneldes seda leibkonna määratlust, mida Eestis kasutatakse praegu enamuses statistilistes uuringutes (Leibkonna elujärg, 2001). Põhimõtteliselt sama oli leibkonna määratlus ka Eesti 2000. aasta rahvaloenduses. Erinevalt perekonnast võib leibkond koosneda ka ühest liikmest. Sellisel juhul on tegemist üheliikmelise leibkonnaga. Leibkonna puhul ei eeldata, et liikmete vahel oleksid sugulussidemed. Perekonna definitsioon seevastu ei sisalda erinõudena majanduslikke suhteid liikmete vahel, kuid tavaliselt need toimivad perekonna majandusfunktsiooni kaudu.

Enamuses Euroopa Liidu maades kasutatakse leibkonna mõistet majapidamise tähenduses (see on ühine majandamine, kus suguluse, abielu ega adopteerimise fakt ei oma tähtsust). Prantsusmaal ja Rootsis kasutatakse mõistet *leibkonna eluruum*, lähtudes leibkonna peamisest eluasemest, kuid ei eristata inimesi selle alusel, kas nad majandavad ühiselt või mitte. Mitmes Euroopa riigis on leibkonna määratlusse kaasatud ühiste söögiaegade tingimus (ühised toidukorrad vähemalt ühel korral päevas) (Appleton & Hantrais, 2000). Eestis seda nõuet ei rakendata, sest põhimõtteliselt on võimalik funktsioneeriva leibkonna elukorraldus ka nii, et kasutatakse küll ühiseid toiduressursse (“külmkappi” — vt. Clulow, 1993), kuid regulaarselt ühise laua ääres ei istuta. *Leibkond* Eesti Statistikaameti ametlikus määratluses on *ühisel aadressil elav ja ühist raha kasutav inimeste rühm, kelle liikmed ka ise tunnistavad end ühes leibkonnas olevaks* (Eesti statistika aastaraamat, 2000, lk. 182). Selles määratluses on ühendatud nii leibkonna mõiste objektiivsed kui ka subjektiivsed kriteeriumid.

Leibkonna mõiste ei ole erinevate uurijate käsitluses ühene, kuigi EUROSTAT on andnud soovitusi just leibkonna eelarvete uuringute tarvis mõisteid maksimaalselt harmoniseerida (Household..., 1994). Ka Eestis läbi viidud erinevate uuringute puhul ei kasutata täpselt ühesugust leibkonna määratlust. Erinevus seisneb siin peamiselt selles, millal loetakse eemalviibiv liige leibkonda kuuluvaks ja millal mitte. ESA leibkonna eelarve uuringute puhul loetakse vähem kui aasta eemal viibinud leibkonnaliige leibkonna hulka kuuluvaks, kui ta on jätkuvalt leibkonnaga majanduslikult seotud ja ei ole enesele soetanud uut leibkonda ega põhilist eluruumi (Leibkonna eelarve uuringu metoodiline juhend, 2000). 2000. aasta rahvaloendusel arvestati aga leibkonnast eemal viibiv täisealine õpilane või üliõpilane omaette leibkonnaks (Rahvaloenduse metoodiline juhend, 2000). Mõnede uuringute puhul ei ole eemalviibiva liikme jaoks eraldi kriteeriume kehtestatud (ESA tööjõu uuring, 2000, ESA elutingimuste uuring, 2000). Sel juhul on määrav leibkonnaliikmete subjektiivne arvamus, mille puhul ei ole võimalik kontrollida, kas see ühtib eemalviibiva liikme arvamusega.

Kokkuvõttes, perekond on suhete, õiguste ja kohustuste kaudu määratletav üksus, leibkond aga struktuuriline, majanduslik kategooria. Teatud piirini on perekond ja leibkond sünonüümid, mistõttu järgnevalt kasutatakse nende ühise märgina ka mõistet *pere*.

Perekonna "karjäär" ja inimese elutee

Perekonnasotsioloogidele hästi tuntud arengulise lähenemise (Duvall, 1967; Christensen, 1964 jt.) järgi läbib perekond ajas rea struktuuralseid muutusi e. arengufaase, mis kõik kokku moodustavad perekonna "karjääri" (Aldous, 1978). Igal pereliikmel on oma positsioon perekonnastruktuuris (abikaasa, isa, laps jne.), mis perekonnastruktuuri muutudes modifitseerub.

Ka üksikindiviid läbib oma elus mitmeid *eluperioode e. tsükleid*, mis kokku moodustavad *inimese elutee*. Tsükli algus ja lõpp on määratletav *elusündmusega* (vt. artikleid, mis on refereeritud allikas LIFE CYCLES). Perekonna kontekstis moodustavad inimese elutsüklid osa perekonna "karjäärist". Tsükliite arv ja kestus võib erinevatel inimestel olla erinev, ka võib sama inimene läbida mõnda elutsüklit mitu korda ning mõne tsükli läbimata jätta. Kuna perekonna määratlus eeldab vähemalt kahe inimese olemasolu, leibkonna võib moodustada ka üksikindiviid, siis selleks, et inimese kogu eluteed kirjeldada, on otstarbekas lähtuda leibkonna määratlusest. Järgnevalt analüüsimegi inimese eluteed leibkonna struktuuri kaudu, vaadeldes lisaks perekonnaliikmete positsioone üksteise suhtes, kus see on võimalik. Isikute eluteid ja -tsükleid on kasutanud erinevates analüüsikontekstides ka Eesti uurijad (vt. Titma, 1999; Katus, 1995).

Muutused perekonnainstitutsioonis

Perekond Lääne kultuuriruumis

Kaasajale on tüüpiline traditsioonilise perekonna ja leibkonna struktuuri muutumine kogu maailmas (Bianchi & Casper, 2000; Clulow, 1993; Fontaine, 2000; Gottlieb, 1993; Hantrais, 2000). XX sajandi jooksul on läänelik perekond kui institutsioon elanud läbi järgmised olulised muutused (Burgess, *et al.*, 2001; Bengtson, 2001; Haavio-Mannila & Kontula, 2001; Hantrais, 1999; 1999a; 2000; Raley, 2001; Thomon, 2001):

- mitme põlvkonna perekonna asemel hakkas domineerima ühe põlvkonna perekond;
- patriarhaalse mudeli — töötav mees (perekonnapea) ja kodune naine — asendas egalitaarne kahe töötajaga perekond;
- üksikuks jäämine ja elamine üheliikmelise leibkonnana sai aktsepteeritavaks alternatiiviks perekonna loomisele; uueks suundumuseks, millele viitavad nii Elina Haavio-Mannila ja Osmo Kontula (2001) kui ka Jan Trost (2001), on siin üksi elavate isikute püsipartnerlus;
- kahe vanema perekonna kõrval võitis üha enam eluõigust ühe vanema perekond;
- perekonda ei käsitletud enam kui eluaegset kooselu, mida lahutab vaid ühe partneri surm, vaid ühiskonnas sai aktsepteeritavaks abielulahutus ja sellele järgnev uue perekonna loomine;
- laste arvu reguleerimine pereplaneerimise vahenditega saavutas ühiskonna heakskiidu; seksuaalsuhetes soojätkamise vahendina hakati nägema ka vastastikust rahuldust pakkuvat suhtlusvormi;
- seadusliku abieluga seotud perekonna kõrvale tekkis arvestatava alternatiivina vaba-abieliu perekond;
- kahesooliste abikaasade perekonna kõrval said eluõiguse samasooliste perekonnasarnased kooslused;
- sagesid nn. ühendatud perekonnad, kus lapsed on sünnifaktiga seotud vaid ühega vanematest ning vähemalt ühel abikaasadest/partneritest on seljataga vaba kooselu või abielu.

Kõige olulisem muutus, mida on Lääne perekondade arengus viimase kümnendi jooksul täheldatud (aga mida on oluliseks suundumuseks peetud ka varasemas perekondade arenguloos), on selle paljutahulisus, erinevate vormide rohkus (Coontz, 2000). Seda kinnitab ka fakt, mille kohaselt viimase kümnendi jooksul aset leidnud perekonna kui sotsiaalse institutsiooni teisenemise suundumused ei ole olnud ühesed (Bengtson, 2001). Niisamuti nagu abiellumisvanus on kord tõusnud, siis alanenud ning jälle tõusnud, ning on võnkunud sündimusnäitajad (Demographic Yearbook, 2001; Raley, 2001), nii pole ühesuunaline ka näiteks mitme põlvkonna vastastikuse mõju intensiivsus. Kui mõnikümmend aastat

tagasi olid uurijad seisukohal, et nn. laiendatud, mitme põlvkonna pere taandub kiiresti tuumpere ees, siis praegu ollakse arvamusel, et märgatavalt toimib ka vastupidine tendents — põlvkondade vahelised sidemed muutuvad taas olulisemaks ja tugevamaks (Bengtson, 2001). Oletatavaks põhjuseks on siin ühe vanemaga perede osatähtsuse kasv ühiskonnas, kus vanavanematel on oluline roll laste kasvatamise ja hooldamise korraldamisel, mõju avaldab ka pikenev keskmine eluiga ja eakate tervise paranemine ning elukvaliteedi tõus, mis kõik suurendab võimalusi elu koos veetmiseks.

Ka on kaasajal mõnel pool muutunud hilisemaks kodust lahkumine, samas kui mõnekümne aasta tagune suundumus, et noorukid täisea saavutamisel kiiresti lahkuvad kodust ja loovad iseseisva leibkonna, ei ole enam valitsev. Seda seostatakse niihästi pikenenud haridustee ja hariduse parema kättesaadavuse kui ka noorte seas valitseva tööpuudusega. Kesk- ja Ida-Euroopa siirderiikides lisanduvad olulise tegurina adaptatsiooniprobleemid ja sellest tulenev stress (Hraba, *et al.*, 2000).

Kogu selle poleemika taga on aga perekonnauurijaid ajast aega erutanud küsimus — kas abielule põhinev perekond on taandumas? Kas perekonna tähtsus inimese jaoks üldiselt väheneb? On selge, et eluaegne ühel ja samal seaduslikul abielul põhinev perekond ei ole enam ainuvalitsev, paljudes maades lahutatakse ligi pooled abielud (Wang & Amato, 2000). Seadusliku abielu kõrvale tekkinud uus perekonnavorm — seadustamata kooselu ehk vabaabielu, mis veel mõnikümmend aastat tagasi hõlmas suhteliselt lühikest abielueelset ajavahemikku, on tänapäeval paljudes maades muutunud seaduslikule abielule arvestatavaks alternatiiviks (Berrington, 2000; Brown, 2000, Ermisch, 2000; Eriksen, 2001; Raley, 2001; Haavio-Mannila & Kontula, 2001). Siinjuures ei ole valikukriteeriumid abielu ja vabaabielu vahel kuigivõrd sotsiaalselt determineeritud ja võivad sõltuda üsna juhuslikest asjaoludest, näiteks soovist või soovimatusest korraldada pulmapidu või paberlikku asjaajamist (Trost, 2001).

Perekonna muutumine Eestis

Eesti perekonna ja leibkonna struktuuride muutumise puhul ilmneb mitu iseloomulikku eripära. Eestis on mitmest põlvkonnast koosnev suurpere olnud suhteliselt ebapopulaarne. See suundumus on toimunud juba ligemale sajandi vältel ja hoogustunud seoses elanikkonna linnastumisega. Kuigi varasema ajaloo kohta pole statistilisi andmeid, kinnitavad niisuguse kooselu ebapopulaarsust kirjanduslikud allikad. Nõukogude perioodil sundis korterikitsikus põlvkondi koos elama, kuid võimaluste avardamisel asuti pigem vanematest lahku elama (Haavio-Mannila & Tiit, 1981).

Abielulahutusi oli Eestis suhteliselt palju (kuni 10% abieludest) juba enne Teist maailmasõda (Eesti arvudes ..., 1937). Kahekümnenda sajandi teisel poolel kasvas lahutuste suhtarv küll ebaühtlaselt, kuid siiski nii kiiresti, et kesk-

miselt võis ennustada umbes poolte abielude lõppemist lahutuse või abikaasade lahku elama asumisega (Tiit, 1980). Oletatavasti on see nähtus oluliselt seotud eesti naiste kõrgest haridustasemest ja kõrgest tööhõivest tuleneva iseseisvusega. Alates XX sajandi 60ndatest aastatest ületab eesti naiste haridustase meeste oma, kusjuures läbitud õppeaastate erinevus kasvas 80ndateks aastateks üle 1 aasta. Samuti oli 80ndatel aastatel naiste osakaal töötajate hulgas (hoolimata madalamast pensionieast) üle 50%. Küllalt kõrge oli ka kordusabielude arv. XX sajandi lõpukümnenditel moodustasid korduvabiellujad kõigist abiellujatest kuni 30% (Eesti rahvastik ..., 2001; Narusk & Hansson, 1999).

Abielu kõrval levis juba XX sajandi 60ndatel–70ndatel aastatel seadustamata ehk vabaabielu, mida ka ühiskond teatavate mõõndustega aktsepteeris. Vabaabielu leviku kohta puuduvad otsesed statistilised andmed, kuid arvestades vallassündide ning kiiresti peale abiellumist sündinud laste suurt arvu võib kinnitada, et juba nimetatud perioodil levis abieluelne vaba kooselu kui seaduslikku abielu ettevalmistav faas, mis sarnaselt Põhjamaadega muutus 90ndatel aastatel arvestatavaks alternatiiviks seaduslikule abielule (Haavio-Mannila & Kontula, 2001). Alates aastast 1998 sünnib ligikaudu pool lastest Eestis väljaspool seaduslikku abielu (Eesti rahvastik ..., 2001).

Eesti ühiskond on viimase sajandi jooksul olnud suhteliselt tolerantne kõigi abieluga seotud traditsiooniliste tõekspidamiste muutumise suhtes. Ilmselt räägib siin kaasa usuliste veendumuste suhteliselt tagasihoidlik mõju, mis tuleneb ühelt poolt kaugminevikust (paljude inimeste teadvuses on ristiusk Eestisse toodud tule ja mõõgaga), teiselt poolt lähiminevikust (nõukogude ajal halvustas ametlik propaganda, sh. kool, usku, samuti nappis võimalusi kiriklike traditsioonide järgimiseks). On võimalik, et olulist mõju avaldab ka see, et suure osa noorte puhul ei ole pärandvara ja omandige seotud probleeme, mis stimuleeriksid abielusuhete seadustamist.

Tartu üliõpilaskonnas 2001. aastal tehtud ankeetküsitlus näitas, et vaid umbes pooled tudengitest peavad sobivaimaks kooseluvormiks abielu (kiriklikult laulatatud — 20%, ametlikult registreeritud — 30%). Enam kui kuuendik pooldas põhimõtteliselt vabaabielu, ligi kolmandiku jaoks ei olnud kooseluvorm oluline (Juurmann & Kasearu, 2002). Kuigi küsitlus ei olnud esindav kogu Eesti jaoks (maht 336 isikut), võib siiski oletada, et uurimuses kajastusid üliõpilaskonna kui arvamusiidrite hoiakud ja ühiskonnas süvenevad arengujooned. Siiski selgus raseduse katkestajate uurimisel, et muude samade tingimuste puhul on suurim oht rasedust katkestada üksikutel naistel, sünnitada eelistavad aga seaduslikus abielus naised ning vabaabielus naiste hoiak jääb selle kahe grupi vahepeale (Tiit & Käärrik, 2001).

Viimase kümnendi jooksul on Eestis keskmine sünnitamisvanus tõusnud (1995–2000 keskmiselt kolme kuu võrra aastas), sagenenud on nii esmas- kui ka järgnevate sündide aja edasilükkamine. Sündide arv, sellest tulenevalt ka laste arv perekonnas on vähenenud (Eesti sünni- ja abordiregister, 2001). Sündide edasilükkamise ja arvilise vähenemise põhjuseks on oletatavasti ühiskonnas

toimunud muutused, sh. kohanemisprobleemid, kuid ka hariduse kõrgema väärtustamise tagajärjel pikenenud õpingute periood ja karjääri- ning rändevõimaluste avarandumine.

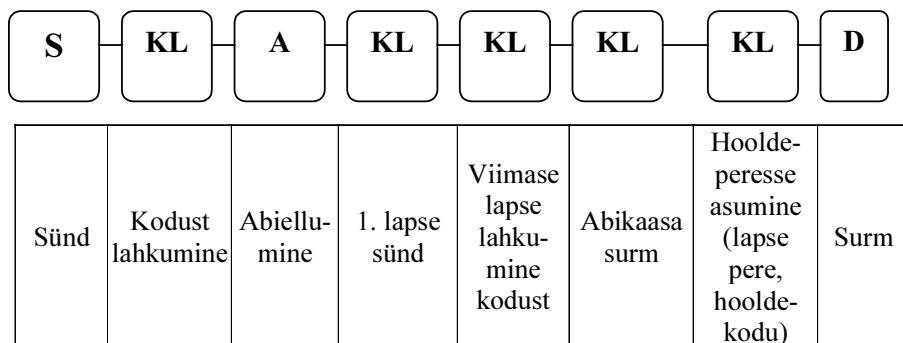
Mis puutub eakatesse, siis on meeste ja naiste erineva elukestuse tõttu Eestis suhteliselt palju üksikuid naisvanureid, kes aga enamasti püüavad üheliikmelise leibkonnana toime tulla. Erinevalt Põhjamaadest on Eestis vanurite hooldamine valdavalt jäänud sugulaste mureks, mõnevõrra toimib ka avahooldus ning hooldekodudes elab kõigist eakatest vaid alla poole protsendi (Eesti statistika aastaraamat, 2001).

Elutsüklite määratlemine leibkonna ja perekonna kontekstis

Traditsiooniline lähenemine elutsüklitele

Perekonna arenguline lähenemine vaatleb tuumperekonna sisemist arengut perekonna formeerumisest (abiellumisest) kuni esimese ning seejärel teise abikaasa surmani. Erinevate autorite käsitluses on välja toodud erinev arv perekonna arengufaase. Joonis 1 annab skemaatilise ülevaate inimese eluteest, kohandades elusündmustena perekonna arengulises raamistikus enim kasutatud elusündmusi, lisaks individuaalse perekonna formeerumisele eelnevaid sündmusi. Ringidega on tähistatud traditsioonilised pereeluga seotud elusündmused ning joontega elutee jooksul läbitavad elutsüklid ja isiku positsioonid nendes järgmiselt:

1. $S \rightarrow KL$ — elu vanema(te) peres, isiku positsioon: *laps*;
2. $KL \rightarrow A$ — elu omaette leibkonnas, uut perekonda ei ole (veel) moodustunud, isiku positsioon: *üksik noor* (õppur või töötaja);
3. $A \rightarrow LS$ — noor lasteta abielupaar; moodustunud on uus leibkond ja ühtlasi ka perekond; isiku positsioon: *abikaasa*;
4. $LS \rightarrow LL$ — lastega abielupaar; leibkond ja perekond on täienenud ühe või mitme lapsega, isiku positsioon: *abikaasa ja lapsevanem*;
5. $LL \rightarrow AD$ — lasteta vanemaealiste abielupaar; lapsed on vanematekodust lahkunud ja moodustanud omaette leibkonna (ja perekonna); leibkond on kaotanud osa liikmeid, perekonnast on säilinud tuumik; isiku positsioon: *abikaasa*;
6. $AD \rightarrow HL$ — abikaasa on surnud; abielu on lakanud olemast, sellega on ka perekond lõpetanud oma olemasolu, on säilinud üheliikmeline leibkond, isiku positsioon: *üksik (vanur)*;
7. $(HL \rightarrow D)_1$ — laste (lastelaste) leibkonna liige, isiku positsioon: *vanavanem või sugulane* või;
- 7a. $(HL \rightarrow D)_2$ — institutsionaalse leibkonna liige, kellel puudub oma (tuum-) perekond, positsioon: *hooldusalune*.

Joonis 1. Traditsiooniliselt käsitletavat elusündmused eluteel.

Reaalses elus esineb palju kõrvalekaldeid esitatud skeemist. Sageli katkeb isiku elu enne kõigi tsüklite läbimist, kusjuures selle sündmuse tõenäosus on seda suurem, mida kaugemaid tsükleid vaadelda. Näiteks kuuenda tsüklini (lesepõlv) ei jõua pooled abikaasadest. Tihti jääb isiku elus mõni tsükkel vahele (näiteks: abiellutakse vanemate perest ilma vahepeal üksi elama asumata; laps sünnib enne abiellumist; ei abielluta üldse; lapsi ei sünnigi; kõik lapsed ei lahku kodust jne.).

Juhtub ka, et osa tsüklitest läbitakse korduvalt. Kõige tavalisem on see, et abielu lahutamise või abikaasa surma järel abiellutakse uuesti; läbides uuesti tsüklid 3–4–5. Põhimõtteliselt on neid tsükleid võimalik läbida enamgi kordi. Üha enam on perekonnuuringutes käsitlemist leidnud ühendatud perekonna (ingl. k. *reconstituted families*) mõiste. ÜRO määratluse kohaselt on ühendatud perekonnad selline inimeste grupp, mille puhul vähemalt ühel perekonna tuuma moodustavatest isikutest on seljataga abielu või kooselu. Ühendatud perekondade mõiste omandab erilise tähenduse just peres kasvavate laste seisukohalt. Näiteks Rootsis elab vaid 65% lastest ja noortest (alla 18-aastastest) koos oma mõlema bioloogilise vanemaga (Appleton & Hantrais, 2000). Eesti andmetel moodustasid esmasabiellujad vaid kaks kolmandikku kõikidest abielu registreerimistest 1999. aastal (Eesti statistika aastaraamat, 2000).

Ühiskonna arenedes ja keskmise eluea pikenedes suureneb üldiselt isiku elu jooksul läbitavate tsüklite arv. Samuti suureneb tsüklite korduva läbimise ja mõne tsükli vahelejätamise tõenäosus. Selle tulemusena suureneb ka võimalike erinevate eluteede arv ja nende individuaalne varieeruvus (Abi-Hashem, 2000). Christopher Clulow (1993) järgi on elutsüklites toimunud järgmised olulisimad muutused:

- siirdumine vanemate leibkonnast omaloodud leibkonda on oluliselt harvemini seotud abiellumise faktiga;

- kasvanud on tendents, mille kohaselt partnerlussuhe ja vanemlik suhe on teineteisest lahus, st. kahaneb perekonnagrupi bioloogiline (sugulusel põhinev) alus;
- perekonna purunemine on üha sagedamini seostatav uue, ühendatud perekonna formeerumisega.

Enamesinevaid küsimusi elutsükli te piiritlemisel

Reaalses elus ei pruugi ühe elutsükli lõpp ja teise algus toimuda ühe hetke jooksul, vaid kulgeda ülemineku- e. siirdeprotsessina. Üks kõige raskemini määratletavaid üleminekuid on lapse lahkumine vanematekodust, st. uue leibkonna moodustumine, mis tihti toimub samm-sammult, näiteks alljärgneva skeemi kohaselt: (1) kasvukohast teise linna õppima asumine, kusjuures esialgu säilib täielik majanduslik sõltuvus vanematest → (2) iseseisva sissetulekuallika (õppelaenu) saamine ja sellega seoses majandusliku sõltuvuse kahanemine vanematest → (3) ajutise eluaseme asendumine püsieluasemega → (4) (elu-)kaaslase leidmine ja kooselu algus, majandusliku iseseisvuse saavutamine vanematest.

Pole lihtne otsustada, missugune on määrav sündmus, millest peale last enam statistiliselt vanemate leibkonna liikmeks ei loeta. Põhimõtteliselt on siin kasutatud erinevaid kriteeriume:

1. last loetakse lapseks kuni täisealiseks (18a) saamiseni, seega ka vanemate leibkonda kuuluvaks. Edaspidi moodustab ta omaette leibkonna;
2. last loetakse leibkonnaliikmeks aasta jooksul peale vanematekodust lahkumist; probleem tekib siis, kui ta veedab siiski osa aega (näit. õppevaheaja või osa sellest, nädalalõpud jne.) vanematekodus ning kasutab vanemate leibkonna ressursse;
3. last ei loeta vanemate leibkonda kuuluvaks siis, kui tal on oma elukaaslane, samas ei ole aga ühtki üldtunnustatud kriteeriumi (peale subjektiivse), mis võimaldaks määrata, missugusest elusündmusest alates saab sõber elukaaslaseks;
4. last ei loeta vanemate leibkonnaliikmeks siis, kui tal on oma püsieluase, kuigi ka see määrang ei ole lõpuni pädev, sest puudub kindel piir püsi- ja ajutise eluaseme vahel, vaatenurkade erinevused on eriti märgatavad ühiselamu kui (ajutise) eluaseme puhul;
5. lapse kuulumise leibkonda otsustab leibkond ise. Nendes hinnangutes võivad vanemad ja lapsed aga erimeelt olla. Samas, mistahes vanuses laps jääb oma vanemate jaoks staatuse poolest lapseks, seda küll bioloogilisest ja perekondlikust, mitte leibkondlikust sidemest tulenevalt.

Eesti 2000. aasta rahvaloenduses rakendati ülaltoodud kriteeriumi 4, ESA leibkonna eelarve uuringus kriteeriume 1–3 ning paljudes valikküsitlustes kritee-

riumi 5. Nimetatud eriarvamused elutsüklite vahetusel leibkondliku kuuluvuse määratlemisel ei ole siiski väga suure tähtsusega, sest kirjeldatavad olukorrad haaravad peamiselt vaid üht elutsüklite vahelist üleminekut, mille kestus küünib enamasti viie aastani. Siiski on see üks põhjuseid, miks Eestiski on erinevate uuringute põhjal saadud leibkondade arvu hinnangud erinevad, kusjuures erinevused võivad arvuliselt ulatuda kuni kahe–kolmekümne tuhande isikuni.

Elutsüklite kestuse hindamine

Eeldusel, et inimeste pereloomekäitumine on pikemat aega sarnase muustriga, saab peretüüpide jaotuse järgi teha kindlaks elutsüklite kestusi ja vastupidi. Standardne tee selleks vajaliku info saamiseks on niihästi isikutele kui ka leibkondadele orienteeritud valikküsitlused, mille abil tehakse selgeks leibkondade struktuur ja neisse kuuluvate liikmete staatused üksteise suhtes. Nagu iga valikküsitluse puhul, on siingi probleemiks tõsiasi, et mõningaid vigu leibkondade suuruse ja koostise hindamisel ei õnnestu uurimustes vältida ja nende vigade mõju hindamine on suhteliselt keerukas. Olulisemad probleemsed situatsioonid on järgmised:

- erinevat tüüpi leibkondade puhul on mittevastamise tõenäosus erinev (siiski, mida suurema liikmete arvuga on leibkond, seda suurem on tõenäosus, et vähemalt mõni leibkonnaliige valimisse satub ja ka soostub vastama); samuti on oletatavasti suur vahe koduste (pensionäride) ja töötajate vastamistõenäosustel;
- valikküsitluse korral ei ole selge, kellena käsitleda eemalviibivaid leibkonnaliikmeid (näiteks eemalõppivaid noori) — nad kas (1) jäetakse üldse arvestamata; (2) satuvad valimisse kahel korral (kui vanemate leibkonna eemalviibiv liige ja kui omaette elav isik); (3) arvestatakse kui vanemate leibkonna liiget, kuigi nad on moodustanud omaette leibkonna; (4) neid arvestatakse kui omaette leibkonda, kuigi sisuliselt on nad endiselt vanemate leibkonna liikmed;
- üht osa elanikkonnast ei õnnestu valikküsitluses haarata — neid kas ei leita üles või nad keelduvad küsitluses osalemast. Niisuguse alakaetuse tulemusena võivad mõningad leibkonnatüübid jääda allaesindatuks või üldse esindamata, mis võib muuta pilti kogu ühiskonnast. Enamasti jääb välja oluline osa kodututest jt. marginaalsete rühmituste esindajatest, ühiselamute ja institutsioonide elanikest, kuid ka arvestatav osa jõukatest leibkondadest.

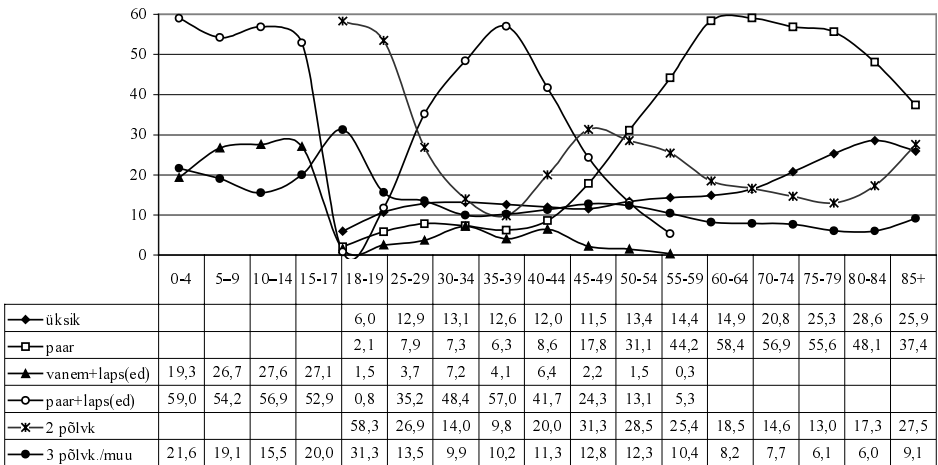
Alternatiivseks meetodiks erinevate leibkonnatüüpide arvukusjaotuse kindlakstegemisel on elutsüklite kestuse hindamine, mis võimaldab leida hinnangud ka leibkonnatüüpide jaotusele. Kui selliseid hinnanguid õnnestub teha ka tagasi-vaatavalt, siis saab teha järeldusi leibkondade struktuuri ja jaotuse dünaamika

kohta. Käesolevas artiklis kasutame hindamiseks valdavalt ESA elutingimuste uuringu (1999) ja ESA leibkonna eelarve uuringute empiirilisi andmeid.

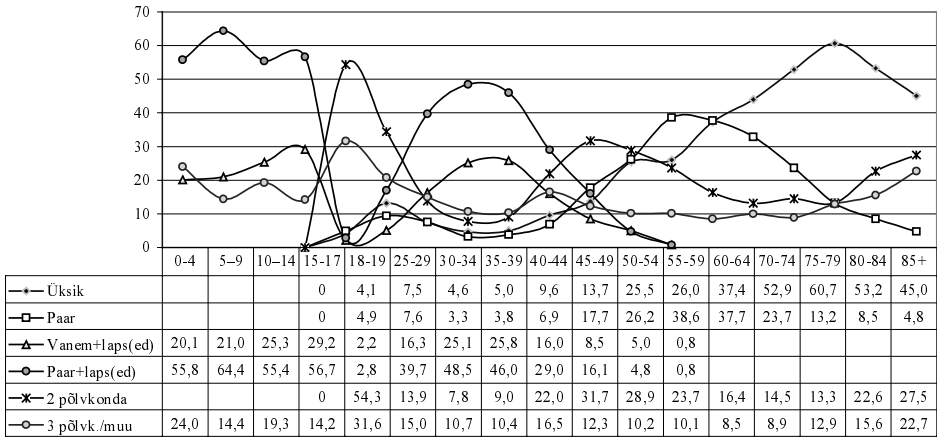
Kasutades meie käsutuses olevat empiirilist andmestikku, vaatleme meeste ja naiste kuulumist erinevatesse leibkonnatüüpidesse vanusegruppide järgi. Pane me tähele, et üldiselt võivad inimesed kuuluda erinevatel eluperioodidel sama tüüpi leibkondadesse, kuid nende staatus leibkonnas võib muutuda. Kasutame jooniste 2 ja 3 juures paiknevates tabelites esitatud elanikkonna arvukusehinnanguid selleks, et teha kindlaks igas vanuses domineeriv elutsükel ja sobivalt määratleda vanuserühmad.

Kuna graafikutel esitatavad hinnangud on saadud valikuuringu põhjal, milles osales kokku 14 000 leibkonnaliiget, siis ei ole saadud hinnangud väga täpsed, millest tuleneb graafikute teatav hüplikkus. Sellest hoolimata on võimalik teha mõningaid üldisi järeldusi meeste ja naiste elutsüklite kestuse ja erinevas vanuses domineerivate leibkonnatüüpide kohta. Paneme tähele, et vastavalt domineeriva leibkonnatüübi järgi esineb mehe elus viis erinevat perioodi, naise elus on neid ühe võrra enam. Vastavalt nende perioodide kestusele määrame formaalselt ka vanuserühmad, mil üks või teine leibkonnatüüp domineerib. Esitatud jaotus vastab küsitlusetkele ja ei sisalda tagasivaatavaid hinnanguid.

Allikas: Elutingimuste uuring, 1999

Joonis 2. Mehe elutsüklid (% vastavas eas meeste arvust).

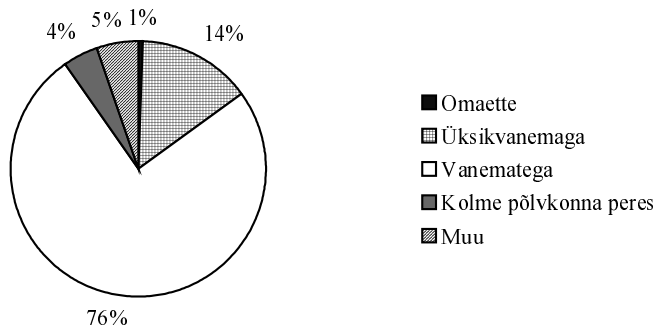

Allikas: Elutingimuste uuring, 1999

Joonis 3. Naise elutsüklid (% vastavas eas naiste arvust).

Lapsepõlv

Kuni 18-aastaseks saamiseni elab valdav enamus poisse-tüdrukuid lapsepõlvkodus. Umbes kolmveerandil juhtudest on kodus isa ja ema (võimalik, et üks neist kasuvanem, lisanduda võib ka täiskasvanud õde või vend). Ligi 15% peredest on ainult üks vanem (ühevanemaperes elavate laste arv kasvab lapse vanuse suurenedes) ja alla 10% on muid peresid. Nende seas on ka mitme põlvkonna pered (ca 5% kõigist lastega peredest), sh. ka pered, kus on ainult üks vanavanem. Umbes üks protsent alaealistest elab üksi või koos abikaasa või elukaaslasega (joonis 4).

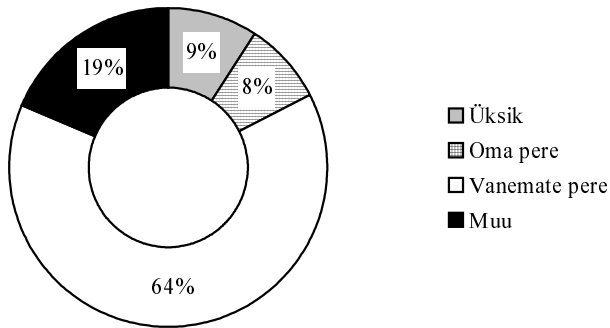
Allikas: ESA leibkonnaeelarvete uuring, 2000.

Joonis 4. Laste kasvuperede jaotus (%).

Noore täiskasvanu iga

Noore täiskasvanu ealisteks loeme 18–24-aastaseid inimesi, kusjuures see grupp jaguneb omakorda kaheks — 18- ja 19-aastasteks ja 20–24-aastasteks. Noorte täiskasvanute tabamine on valikküsitluste puhul üks raskemaid probleeme, samuti on nende elukoht suhteliselt raskesti määratav. Elutingimuste uuringu (1999) andmetel jätkab üle 50% kõigist 18–19-aastastest noortest elu vanemate leibkonnas. Ka 20–24-aastastest noormeestest elab koos vanematega üle poole, neidudest aga kolmandik.

Nii suur vanemate leibkonnas elavate noorte osakaal on erinev varasemates uuringutes ilmnenust. On võimalik, et kuna nad ei ole endile veel püsieluasest soetanud, peavad nad vanematekodu oma püsieluasemeks, hoolimata sellest, et elavad õppimise või töö tõttu suure osa ajast vanematekodust eemal. Lisaks sellele elab 15–30% noortest koos kas sugulastega (mitme põlvkonnaga peres) või teiste leibkonnakaaslastega. Üksi elab meie andmetel noori suhteliselt vähe, vaid 10% 20–24-aastastest noormeestest ja 13% 20–24-aastastest neidudest. Alla 10% 20–24-aastastest noortest elab kahe täiskasvanu lasteta leibkonnas. Neid, kellel perekond loodud ja laps(ed) kasvamas, on rohkem — mõnisteist protsenti, naisi pisut enam kui mehi. Analüüsis leidis kinnitust oletus vanemate leibkonnast omaloodud leibkonda liikumise piiride ähmasuse kohta.

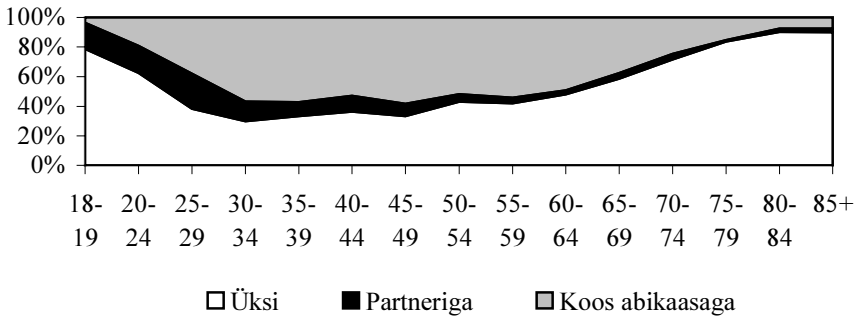
Allikas: ESA leibkonnaeelarvete uuring, 2000.

Joonis 5. Vähemalt 18-aastaste õppurite jaotumine leibkonnatüüpidesse (%).

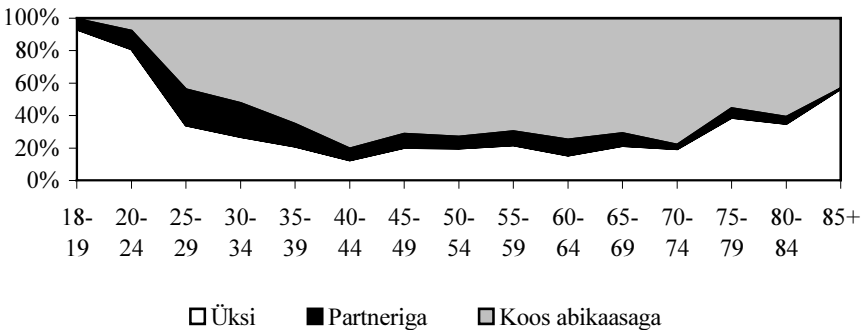
Viljakas iga

Viljaka eana vaatleme vanust 25–44, mille ülempiir langeb ühte kõige sagedamini statistikas kasutatava naiste viljaka ea ülempiiriga (rahvusvaheliselt on kasutusel ka vanusepiir 49 eluaastat). Selles vanuses on domineerivaks peretüübiks nii meeste kui ka naiste puhul (abielu-)paar lapsega või lastega. Sellesse peretüüpi kuulub elutingimuste uuringu (1999) andmetel ligi 60% 30–39-

aastaseid mehi ja 50% samavanu naisi. Neile lisandub 10–15% peresid, kus on lisaks lastele ka vanema põlvkonna esindajaid. Naiste puhul on arvukuselt järgmine üksikvanema pere: ilma abikaasata kasvatab last või lapsi kuuendik 30–39-aastastest naistest. Meeste puhul on üksikisade osakaal märksa väiksem, küündides harva mõne protsendini. Mis puutub kõigisse teistesse leibkonnatüüpidesse, siis 30–39-aastaste naiste seas on kõige vähem nii üksikuid, lasteta abielus olijaid kui ka kahe põlvkonna pere liikmeid — kõigi nende leibkonnatüüpide osatähtsus on vaid 5% ringis. Alla 10% on ka neid naisi, kes selles vanuses elavad koos oma vanematega. Meeste puhul on aga iseloomulik, et terves vaadeldavas vanuserühmas on ca 12–13% üksikuid. On võimalik, et need on abielu lahutanud mehed, kelle lapsed kasvavad koos emaga. Naistest veidi kõrgem on ka nende meeste protsent, kes elavad koos oma vanematega (joonis 6a, 6b).

Joonis 6a. Naise kooselu dünaamika elu jooksul (%).

Allikas: Elutingimuste uuriong, 1999

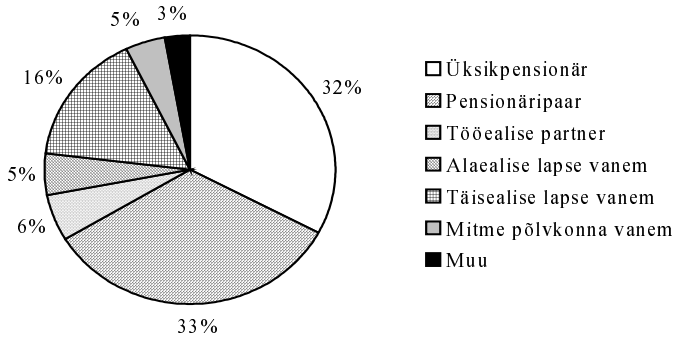
Joonis 6b. Mehe kooselu dünaamika elu jooksul (%).

Keskiga

Keskealisteks loeme 45–60-aastaseid mehi ja naisi. Mõnevõrra kunstliku vanuserühma kasutuselevõtu tingisid tähelepanuväärsed muutused selle vanusegrupi inimeste leibkondade struktuuris. Alates 40ndast eluaastast hakkab vähenema nende inimeste osakaal elanikkonnas, kes elavad koos lapsega(lastega) ja suurenema kahest täiskasvanute põlvkonnast koosnevate leibkondade arv. See tähendab, et peres on laps või lapsed saanud täisealiseks, kuid elavad jätkuvalt koos vanematega. Niisuguste perede osakaal ulatub ligi kolmandikuni 45–49 aastaste meeste ja naiste puhul ja hakkab seejärel aeglaselt vähenema, kuid on siiski veel veerand 55–59-aastaste meeste ja naiste grupis. Samal ajal on alaealiste lastega perede osakaal langenud nulli lähedale. Alates 40ndast eluaastast hakkab suurenema ka leibkondade osakaal, mille moodustavad lasteta abielupaarid. Need on pered, kus lapsed on saanud täisealiseks ning kodunt lahkunud. Naiste puhul saavutatakse lasteta abielupaarina elamise maksimumtase (40%) keskea lõpuks, 55–59-aastaselt. Samavanustest meestest elab koos abikaasaga ligi 60%. Naiste puhul algab sel perioodil ka üksikute osakaalu suurenemine. Kui 45–49-aastastest naistest elab ükski 13%, siis 10 aastat vanemate seas on see protsent ligi kaks korda suurem. Üksikute meeste osakaal suureneb samal ajal vaid paari protsendi võrra (joonis 6a, 6b).

Eakad

Alates 60ndast eluaastast loeme inimesi eakate hulka kuuluvaiks. Eakate meeste puhul on valdav elamine lasteta paarina (üle 50% juhtudest), kahe täiskasvanu leibkonnana elavate meeste osakaal hakkab mõõdukalt vähenema 70–74-aastaste meeste grupis, vastavalt suureneb ka üksikute meeste suhtarv, mis siiski vaevalt 30%ni ulatub. Mõõdukalt suureneb ka väga eakate meeste puhul mitme põlvkonna peres elavate vanahärrade osakaal. Naiste puhul on olukord erinev: alates 60–64-aastaste vanuserühmast on naiste jaoks kõige sagedasem leibkonnavorm üheliikmeline täiskasvanu leibkond. Üksikute naiste osakaal vanuserühmas kasvab 60%ni 75–79-aastaste puhul ja hakkab seejärel kahanema mitme põlvkonna perede arvel (joonis 7).

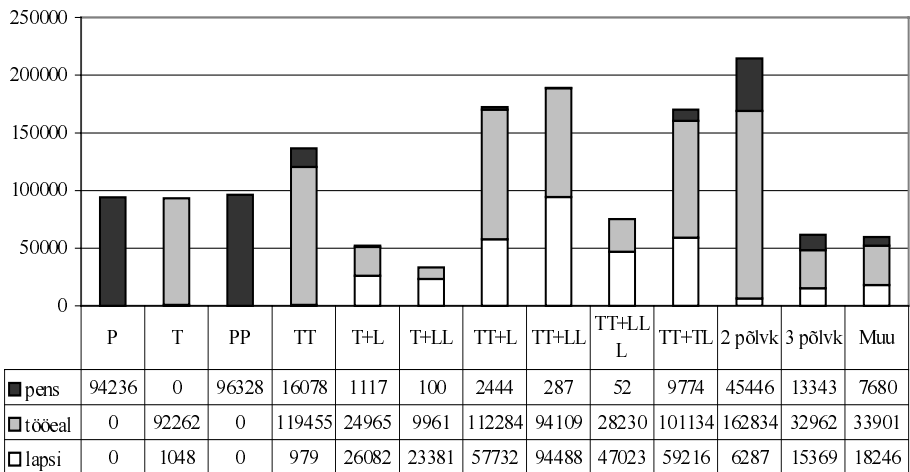

Allikas: ESA leibkonnauuring, 2000

Joonis 7. Eakate jaotus leibkonnatüüpidesse (%).

Erinevate leibkonnatüüpide koosseis ja liikmete vanusejaotus

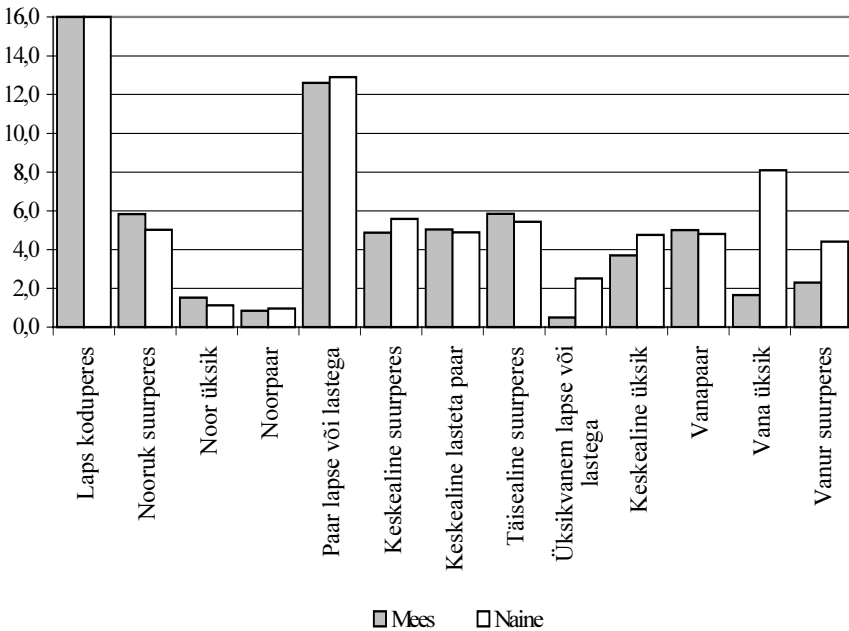
Eelmises punktis esitatud protsentjaotuse puhul tuleb arvesse võtta ühelt poolt vanuserühmade erinevaid arvukusi, teiselt poolt ka seda, et vanemates vanuserühmades ei ole meeste ja naiste arvud tasakaalus. Siiski on selge, et abielus meeste ja naiste arvukused peavad olema üldiselt võrdsed (kuigi abieluna arvestatav kooselu piir ei ole täpselt määratletav ning tegemist on valimi põhjal antud hinnangutega).

Allikas: ESA leibkonnauuring, 2000

Joonis 8. Erineva vanusega isikute kuuluvus eritüüpi leibkondadesse (koguarvu hinnang).

Joonisel 8 on esitatud leibkonnatüüpide arvukuse hinnangud kogurahvastikus, kusjuures on eristatud laste (kuni 18-aastaste), tööeliste (19–59-aastaste) ja eakate (vähemalt 60-aastaste) grupid². Esitatud andmete põhjal saame hinnata meeste ja naiste elutsüklite kestust (joonis 9). Suurperede all on mõeldud elamist laiendatud perekonnas e. vähemalt kolme põlvkonnaga leibkonnas. Saadud tulemused lubavad korrigeerida mõningaid käibetõdesid, millest täpsemalt järgnevalt.

Allikas: Elutingimuste uuring, 1999

Joonis 9. Mehe ja naise elutee tsüklid (aastates).

Üksikud

Levinud on arvamus, et paljud noored elavad Eestis üheliikmelise leibkonnana. Seda arvamust toetab pretseeditud kõrge õppurite arv kõrgkoolides (ca 50%

² Leibkonnatüüpe on tähistatud järgnevalt: P — üksikpensionär, T — üksik tööealine, PP pensionäripaar, TT — tööeliste paar, T+L — tööealine (üksikvanem) lapsega, T+LL — tööealine (üksikvanem vähemalt kahe lapsega), TT+L, TT+LL ja TT+LLL — tööeliste paar vastavalt ühe, kahe ja vähemalt kolme lapsega, TT+TL — tööeliste paar koos vähemalt ühe alaealise ja vähemalt ühe täisealise lapsega, 2 põlvk — kaks täisealiste põlvkonda (lasteta), 3 põlvk — vähemalt kolm põlvkonda (lastega või lasteta), muu — leibkonnad, mis ei mahu loetletud klassifikatsiooni alla.

aastakäikudest). Meie uuring näitab aga, et üksikute hulgas domineerivad ülekaalukalt eakad naised, neile järgnevad arvukuselt keskealised naised ja siis täisealised mehed. Üksikuid noori, kes moodustaksid omaette leibkonna, on Eesti ühiskonnas vähe. Nähtavasti säilitab valdav enamuse noori (eriti noormehi) ka õpingute ajal majandusliku sõltuvuse oma vanemateperest, st. kuuluvuse vanemate leibkonda. Seda, et ka oma seksuaalpartneriga ei kiirustata ühise katuse alla kolima, kinnitab ka seksuaalkäitumise uuring Eestis (Haavio-Mannila & Kontula, 2001). Jämedates joontes võib öelda, et üksikuna veedab inime- ne noore täiskasvanuna umbes ühe aasta, nn. viljakas eas tuleb üksikult veede- tuid aastaid mehe kohta keskmiselt kolm, naisel vaid üks-kaks, kuid juba kesk- eas jääb arvestatav osa naisi üksikuks, sest abikaasa on kas surnud või lahkunud, lapsed iseseisvunud. Keskmiselt kestab see üksindus tosinajagu aastaid, tihti elutee lõpuni, samas kui keskealise ja eaka mehe puhul vaid aasta kuni kaks.

Lasteta paar

Teine levinud arvamus on, et Eestis on palju lasteta noori paare. Käesolevast analüüsist selgus, et kuigi lasteta paare on üldiselt Eestis tõepoolest palju, kuuluvad nendesse valdavalt kas keskealised või eakad mehed ja naised, st. nendest peredest on lapsed juba iseseisvunud. Vastupidist tendentsi, mille kohaselt noori lasteta paare on Eestis hoopiski vähe, kinnitab fakt, et keskmiselt veedab paar omaette lasteta leibkonnana vähem kui aasta. Ka viljakas eas lasteta paare on vähe. Keskmiselt veedab nii mees kui ka naine oma elust keskealisena umbes viis aastat kahekesi koos abikaasaga või elukaaslasega ja sama kaua kestab keskmiselt kooselu ka eakana.

Abielupaar lapse või lastega

Tihti arvatakse, et tuumperekond, st. elamine omaloodud perekonnas koos abi- kaasa või elukaaslase ja alaealise lapse või lastega, on tänapäeval haruldaseks muutunud. Statistika kinnitab vastupidist — see on viljakas eas meeste ja naiste puhul tänapäevalgi kõige levinum leibkonnatüüp, milles elamisele kulub keskmiselt tosin aastat nii mehe kui naise elust. Paneme tähele, et seda tüüpi leibkonnas elab ka kõige suurem osa lastest. Võib julgelt väita, et keskmiselt veedavad lapsed suurema osa oma lapsepõlvest koos kahe vanemaga, kellest küll üks võib olla kasuvanem (ühendatud perekonnavormi korral). Tähelepanu- vääriv on, et lastega abikaasade vanused paiknevad tänapäeva Eestis üsna piiratud vanusevahemikus. Suhteliselt väike arv on selliseid lastega peresid, kus mees või naine on alla 25 aasta vana või vähemalt 45-aastane. Ilmselt ilmneb siin eestlaste sündimuskäitumise praegune nihe lähiminevikuga võrreldes. Seitsmekümnendatel–kaheksakümnendatel aastatel oli levinud suhteliselt

varane esimese ja järgnevate laste sünnitamise iga, st. naine sünnitas keskmiselt kaks–kolm last suhteliselt väikese ajavahega. Tihti realiseeris naine oma laste sünnituste plaani juba enne oma 25ndat sünnipäeva. Möödunud kümnendi jooksul seevastu keskmine sünnitamisvanus tõusis, mistõttu käesolevalt on erinevas vanuses lastel pigem sarnases kui erinevas eas vanemad.

Üksikvanem lapse või lastega

Vastupidi levinud oletusele ei ole üksikvanemate arv viimastel aastatel oluliselt suurenenud. Ootuspäraselt on üksikvanema staatuses olevaid inimesi naiste hulgas rohkem kui meeste hulgas, kusjuures enamusel juhtudest ei ole nende perede lapsed kogu oma eluaja isata kasvanud, vaid jäänud ema kasvatada perekonna lagunemise, harvem isa surma tõttu. Üksikvanemaga perede suure suhtarvu põhjuseks on niihästi Eestis juba pikka aega kestnud lahutuste kõrge tase ja samuti arvestatav (10–15%-ne) vallassünnituste osakaal. Eesti Meditsiinilise Sünniregistri määratluse kohaselt mõistetakse vallassündidena neid sündi, mille puhul lapse ema ei ole seaduslikus ega vabaabielus). Üksikvanemaga leibkondade arvu kahandab mitteformaalse kooselu alustamine ja (taas)abiellumine.

Üsna jämeda hinnangu kohaselt veedab iga naine oma elust keskmiselt kaks–kolm aastat lapsi üksi kasvatades, mees alla ühe aasta. Mõnikord lõpeb see periood uue partneri leidmisega, mõnikord jätkub kooselu täiskasvanud lastega või jätkatakse peale laste kodust lahkumist elamist üheliikmelise leibkonnana.

Kahe täiskasvanute põlvkonna(ga) leibkond

Mõneti üllatuslikult on üks levinumaid leibkonnastruktuure kahe täiskasvanute põlvkonna leibkond. Niisugusesse leibkonda kuulub niihästi üksikvanem täiskasvanud lapse või lastega kui ka (abielu)paar ühe või mitme täiskasvanud lapsega. Sellises peres on üsna erinevas vanuses inimesi, kuid puuduvad alaealised lapsed. Keskmiselt jääb 18-aastaseks saanud noor täiskasvanu oma vanemate leibkonnaga seotuks viie aasta jooksul, mehed ligi aasta võrra kauem kui naised. Lisaks sellele võivad koos oma vanematega elada ka viljakas eas naised ja eriti mehed, kelle jaoks see on nähtavasti arvestatav pelgupaik peale oma perekonna lagunemist. Järgmine elutsükel, millal nii mehed kui ka naised elavad tõenäoliselt kahe põlvkonnaga peres, saabub laste täisealiseks saamisel, kuni nad ei ole veel omaette leibkonda loonud. Ka see aeg kestab kuni viis aastat. Koos võivad elada ka erinevatest põlvkondadest eakad või keskealised lapsed koos eaka(te) vanema(te)ga, mil kooselu üheks ajendiks on eaka vanema igapäevane abistamine ja hooldamine.

Kolme põlvkonna leibkond ja leibkonna muud tüübid

Traditsiooniline kolme põlvkonnaga leibkond, kus ühe katuse all elavad nii täisealised vanemad, alaealised lapsed kui ka eakad vanavanemad, on Eestis vähe levinud. Samas näitavad mitmed uuringud (Vanuriuuring, 2000; Ajakasutuse uuring, 2001), et sugulastevaheline suhtlemine on küllaltki elav, sugulased moodustavad esmase tugivõrgustiku. Sageli püüavad laste ja vanemate pered asuda lähestikku elama, säilitades kumbki oma leibkondliku privaatsuse.

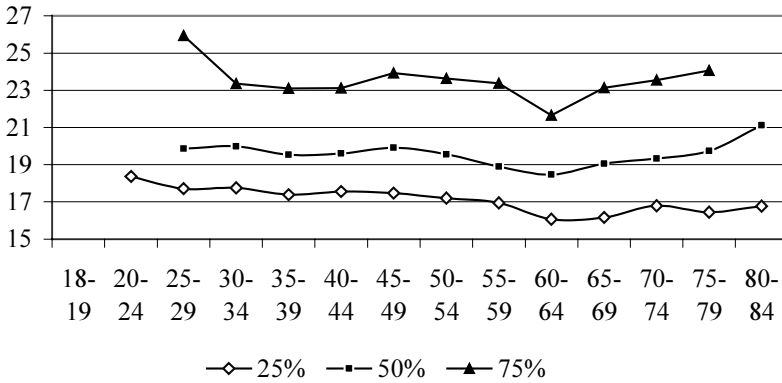
“Muu” leibkonna alla kuuluvad leibkonnad, kus elab peale otseste järglaste ka teisi sugulasi; siia leibkondade gruppi kuuluvad samuti kõikvõimalikud mitesugulaste kooslused. Niisuguses leibkonnas elab ka arvestatav hulk lapsi (näiteks, laps vanavanema leibkonna osana). Ka noorukite elus on mitme põlvkonna peres elamise periood arvestatav, moodustades enamasti vähemalt aasta — siin võib arvesse tulla niihästi elu koos täiskasvanud õe-vennaga kui ka õppimisega elamine sugulaste või tuttavate leibkonnas.

Vanematekodust lahkumise ajastus tagasivaateliste hinnangute põhjal

Et üks suuremaid muutusi elutsükli kestuses on seotud iseseisva elu hilisema algusega tänapäeval, jälgime lähemalt noorte täiskasvanute vanemate leibkonnast lahkumise aja jaotust viimaste aastakümnete jooksul, kasutades selleks elutingimuste uuringus (1999) kogutud tagasivaatelisi hinnanguid vanematekodust lahkumisaaja dünaamika selgitamiseks.

Võiks oletada, et tänapäeva mobiilsemas ühiskonnas toimub vanemate leibkonnast lahkumine varasemas eas kui aastakümned tagasi, kuid selline hüpotees ei leia empiirilist kinnitust. Kui 25% praegustest 35–50-aastastest lahkus kodust enne 18-aastaseks saamist ja veel vanemate seast isegi enne 17-aastaseks saamist, siis praeguste 18–19-aastastest on kodust lahkunud kõigest 16%. Pooled praegustest 25–50-aastastest lahkusid kodunt keskmiselt 20-aastaselt, tänastest 20–24-aastastest on aga enam kui pooled endiselt vanemate leibkonnas (joonis 10).

Sellel nähtusel on ilmselt rida põhjusi — ühe aasta võrra pikem keskhariiduse kestus, koolivõrgu arengust tulenev võimalus saada haridust kodule lähemal, noorte tööpuudus, mistõttu osa noori on kauem vanematekodus nende ülalpidamisel, samuti raskused oma eluaseme hankimisel. On võimalik, et üks põhjusi on ka Eestile spetsiifiline olukord, kus noored ei ole (vastava kohustuse puudumise tõttu) end kodunt ametlikult välja registreerinud ja seetõttu elavad vanematekodus puhtformaalselt.

Allikas: Elutingimuste uuring, 1999

Joonis 10. Erinevate põlvkondade esindajate vanematekodust lahkumise vanusejaotuse kvartiilid.

Kokkuvõttes selgub, et tänapäeval on 35ndaks sünnipäevaks vanemate leibkonnast lahkunud 80% meestest ja 90% naistest, kusjuures keskmine kodust lahkumise vanus oli neil — nii meestel kui ka naistel — 25 aastat. Seda, misuguses vanuses lahkus kodust veerand, pool ja kolmveerand erinevas vanuses inimestest, näitab joonis 10. Hoolimata jätkuvast elust vanematekodus omab enamus noortest täiskasvanutest püsipartnerit ning elab regulaarset suguelu (Haavio-Mannila & Kontula, 2001).

Kokkuvõte

Leibkondade struktuure tänapäeva Eestis on otstarbekas iseloomustada inimeste elutsüklite kaupa. Kuigi neid struktuure iseloomustab üldiselt suur mitmekesisus, võib igas elutsüklis leida domineeriva leibkonnatüübi.

Osutub, et nii perekonda kui ka leibkonda Eestis iseloomustavad samad tendentsid, mida on kirjeldanud Lääne perekonnauurijad niihästi USA-s kui ka Euroopas, kusjuures vastupidiselt üldlevinud arvamusele ei toimu Eesti perekonna areng arenenud riikidega võrreldes ajalise nihkega, vaid paljud protsessid kulgevad Eestis Põhja-Euroopa riikides toimuvaga sünkroonselt, ennetades mitmete teiste Lääne-Euroopa maade perekonna leibkondade struktuurides toimuvaid muutusi. Käeoleva uuringu põhjal võib täheldada järgmisi tendentse:

1. Kodunt lahkumine ja oma leibkonna moodustamine toimus Eestis XX sajandi lõpukümnendil suhteliselt hilja (kodust lahkumise mediaanvanus tõusis ligi 25 aastani). Selle nähtuse põhjuseks on ilmselt lisaks pikenenud haridus-

teele ja noorte tööpuudusele ka osa noorte majanduslik kitsikus, eriti raskused oma eluaseme soetamisel. Samas on nimetatud suundumus sarnane Euroopas viimasel ajal leviva tavaga, mille sisuks on täisealiste põlvkondade varasemast kestvam kooselu.

2. Üheliikmelises leibkonnas elab noor täiskasvanu keskmiselt aasta, millele järgneb vaba e. seadustamata kooselu. Vaba kooselu abielule eelneva staadiumina on noorte hulgas täieliku heaskiidu leidnud ning selle normaalseks kestuseks peetakse üht–kaht aastat (Juurmann & Kasearu, 2002).
3. Peale umbes aasta kestnud kooselu sünnib peresse laps. Erinevalt olukorrast paar aastakümnet tagasi ei kiirusta tänased noored enne lapse sündimist abielu registreerima, küll aga on noore ema seisukohast väga oluline kooselusuhte sisemine tugevus — püsivus ja usaldusväarsus (Tiit & Käärik, 2001).
4. Ema vanus esimese lapse sünnil suureneb Eesti Meditsiinilise Sünniregistri (2001) andmetel alates 1995. aastast pidevalt umbes 3 kuu võrra aastas, kuid sellegipoolest on tänane ligi 27-aastane Eesti sünnitaja Euroopa kontekstis veel suhteliselt noor.
5. Umbes pooled noortest täiskasvanutest soovivad oma kooselu seadustada, kusjuures 20% peab oluliseks kiriklikku laulatust. Abiellumise põhjustena nimetatakse seaduslike õiguste saamist, suuremat kindlusetunnet ja võimalust anda lastele vanematega sama perekonnanimi (Juurmann & Kasearu, 2002). Kuuendik noortest eelistab vabaabielu ja kolmandik on selle suhtes ükskõiksed. Neid noori, kes üldse ei soovi abielluda ega kooselu alustada, on sarnaselt varasemate uurimustega, tühiselt vähe.
6. Abiellutakse hiljem, sageli alles peale (esimese) lapse sündi, ning abiellumus on võrreldes kümne–viieteistkümne aasta taguse perioodiga vähenenud ligi kaks korda. Sageli on abiellumise edasilükkamise põhjuseks majanduslikud raskused ja puuduv eluruum (Juurmann & Kasearu, 2002), kuid eestlaste põliste väärtushinnangute põhjal on omaette eluase pere loomise oluliseks eeltingimuseks (Haavio-Mannila & Tiit, 1981). Eluasemega seotud raskused tulenevad osaliselt Eesti eluasemeturu omapärast (üürieluasemete vähesus ja kõrge hind).
7. Kuigi enamuse eestlaste arvates peaks peres olema keskmiselt kaks last (Elutingimuste uuring, 1999), jätkub sünnituste edasilükkamise strateegia ka järgnevate laste puhul. Olgugi et üle 30-aastaste ja vanemate sünnitajate osakaal ei ole suur, suureneb kõigisse vanematesse vanuserühmadesse kuuluvate sünnitajate osa nii suhteliselt kui ka absoluutselt.
8. Leibkonnastruktuuride variatiivsuse kasvule vaatamata on käesoleva uuringu andmetel tänapäeva Eestis kõige levinum leibkonnatüüp abielu- või kooselupaar lastega. Sellise struktuuriga leibkonnas elatakse siiski vaid alla 20 aasta, seega keskmiselt vähem kui kolmandik oma elutee pikkusest. Selle nähtuse üks põhjuseid on laste sündide kontsentreerimine suhteliselt lühike-

- sele ajaperioodile ning suhteliselt suure osa kooselude ja abielude purunemine.
9. Lahutuste absoluutarv on küll viimastel aastatel mõnevõrra kahanenud, kuid suhe abielude arvuks on kahanemisest hoolimata väga kõrge, moodustades aastate kaupa ligi 80% samal aastal sõlmitud abielude arvust.
  10. Üksikemade arv on Eestis olnud suur juba mitme põlvkonna jooksul (II Maailmasõjast alates), seega kasvatab umbes kuuendik viljakas eas naistest last või lapsi üksikemana. Seda nähtust võimendavad nii vallassünnituste suhteliselt kõrge osakaal (10–15%) kui ka lahutuste arvukus.
  11. Et täiskasvanuks saanud lapsed jätkavad tihti elu vanemate leibkonnas, tuleb paljudel Eesti meestel ja veel sagedamini naistel läbida vanema põlvkonna esindaja staatus kahe täiskasvanud põlvkonna peres.
  12. Peale laste kodust lahkumist jätkab arvestatav osa (abielu)paare oma kooselu kahekesi, moodustades üsna arvuka lasteta kesk- ja vanemaealiste (abielu)paaride grupi. Tihti suhtlevad nad aktiivselt oma lastega ja toetavad neid, jäädes siiski omaette leibkonnaks. Niisugune kooselu täidab keskmiselt kümme aastat meeste ja naiste eluteest.
  13. Enam kui kahe põlvkonna pered on jätkuvalt suhteliselt vähe levinud, nende suhtarv ei ületa 4% kõigist leibkondadest. Varasem sellise struktuuriga leibkondade suurem levik oli nähtavasti enim seotud korteriprobleemiga, mis praeguseks on mõnevõrra leevendunud, seda eriti vanema- ja keskealiste vanusegrupis.
  14. Eakad eelistavad elamist omaette leibkonnas senikaua, kui see võimalik on. Tänu eluasemete erastamisele on suur osa Eesti eakatest eluruumiga kindlustatud. Alles väga kõrges eas (enam kui 80-aastaselt) asuvad vanurid ümber nooremate leibkonda või hooldekodusse.
  15. Leibkondade arenguteid on mitmeid. Peale põhilise, mida kirjeldavad etapid: *elamine vanemate leibkonnas* → *abiellumine, laste kasvatamine omaloodud leibkonnas* → *elamine kahe põlvkonna leibkonnana koos täiskasvanud lastega* → *lasteta kahe täiskasvanu leibkond* → *elamine üheliikmelise leibkonnana peale abikaasa või elukaaslase surma* on suhteliselt sageliesinevad ka järgmised perekonnasündmustest lähtuvad alternatiivsed eluteed:
    - (kooselu →) abielu → lahutus või lahkumine → üksikvanema pere;
    - (kooselu →) abielu → lahutus → (uus kooselu →) uus abielu.
    - (kooselu →) abielu → lahutus → elu üksikuna.

Lisandub veel laiendatud perekonna arengutee, mille korral isiku eluea jooksul muutub tema staatus perekonnas ja loomulikult ka leibkonna koosseis, kuid peretüüp jääb kogu elu jooksul samaks. Selline peretüüp on Eestis suhteliselt vähe levinud, ja esineb veidi sagedamini maal. Erinevatesse vanusegruppidesse kuuluvatest inimestest elab sellises suurperes alla kümnendiku rahvastikust.

Lisaks sellele on olemas, nagu alati ja kõigis ühiskondades, üksiku elutee, mis iseloomustab vähemalt viit protsenti mehi ja naisi. Tihti algab see suhte-

liselt kestva kuulumisega vanemate leibkonda ning jätkub üheliikmelise leibkonnana, kui õed/vennad on iseseisvunud ning vanem(ad) surnud.

Omapärane ja mõneti uudne nähtus Eestis on leibkonnastruktuuride hajusus ja määramatus. Olukorras, kus Eesti seaduste järgi isikutel ei ole otsest eluruumi fikseerimise kohustust, võivad nad elada mitmes kohas, andmata eneselegi täpselt aru, missugune on nende põhiline eluruum ja millisesse leibkonda nad kõige enam kuuluvad. On teada üksikuid juhtumeid, kus noorte täiskasvanute väikese lapsega tuumpere elab periooditi ühe ja teise partneri vanema(te) leibkonnas, jagades nendega eluruumi ja ühiseid ressursse. Üheks oluliseks põhjuseks on siin eestlaste traditsiooniline kinnistumine eluaseme külge ning eakate vanemate vajadus abi ja hoolduse järele. Sellistel puhkudel jääb selgusetuks ka see, missugusesse leibkonda inimene kuulub, sest leibkonna määratlus tugineb põhieluruumi määratlusele. Samuti pole sel juhul üheselt määratud inimese perekond, kui tegemist on seadustamata kooseluga, sest ka vabaabieliu eeldab ühise kodu olemasolu. Niisugust segadust mõistetes ilmnis elutingimuste uuringu (1999) puhul korduvalt, näiteks kinnitas isik, et tema leibkonnatüübiks on “üksikvanem lapsega,” kuid väitis samas, et on abielus/vabaabielus ja elab abikaasa/elukaaslasega koos. Tõenäoliselt oli tegemist püsipartnerlusega, mida eraldi ankeedis ei dokumenteeritud.

Kasutatud kirjandus

- Abi-Hashem, N. (2000). Psychological time and culture. — *American Psychologist*, Vol. 55, No. 3, p. 342–343.
- Ajakasutus 1999–2000 (2001). Tallinn: ESA.
- Aldous, J. (1978). *Family Careers: Developmental Change in Families*. NY: JohnWiley.
- Appleton, L. & Hantrais, L., Eds. (2000) *Conceptualizing and measuring families and family policies in Europe. Cross-National Research Papers. Sixth Series: Improving Policy responses and Outcomes to Socio-Economic Challenges: Changing Family Structures, Policy and Practice*, Loughborough: European Research Centre.
- Arnkil, E. (1994). How far should families be expected to care for their members? *A Keynote Report presented at IUFO conference “Who Cares?”, Tuusula, May 15–18, 1994.*
- Barrington, A. (2001). Entry into parenthood and the outcome of cohabiting partnership in Britain. — *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 63, No. 1, pp. 80–96.
- Bengtson, V. L. (2001). Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bounds. — *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 63, No. 1, pp. 1–16.
- Bianchi, S. M. & Casper, L. M. (2000). Family life in U.S. — *Population Bulletin*, Vol. 55, No. 4.
- Brewster, K. L. & Padovic, I. (2000). Change in gender ideology., 1977–1996. The contributions of intracohort change and population turnover. — *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 62, No. 2, pp. 477–487.

- Brown, S. L. (2000). Union transition among cohabitation: The Significance of relationship assessments and expectations. — *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 62, No. 3, pp. 833–846.
- Burgess, E. W., Locke, H. J. (1945). *The Family*, N.-Y.
- Burtles, G. (1999). Changing family conception in U.S. — *European Economic Review*, Vol. 43, No. 4–6.
- Christensen, H. T., ed. (1964). *Handbook of Marriage and the Family*. Chicago: Rand McNally.
- Clulow, C. (1993). New families? Changes in societies and family relationships. — *Sexual and Marital Therapy*, Vol. 8, No. 3, pp. 269–273.
- Coontz, S. (2000). Historical perspectives on family studies. — *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 62, No. 2, pp. 283–297.
- Demographic Yearbook (2001). UN. Historical Supplement 1949–1999, CD.
- Duvall, E. M. (1967). *Family Development*. 3rd ed. Philadelphia: J. B. Lippincott.
- Eesti 2000. aasta rahvaloenduse esialgsed tulemused. (2000). Tallinn: ESA.
- Eesti arvudes 1920–1937 (1937). Tallinn.
- Eesti Entsüklopeedia (1932jj). Tartu.
- Eesti Nõukogude Entsüklopeedia (1968 jj). Tallinn.
- Eesti Nõukogude Entsüklopeedia/Eesti Entsüklopeedia (1985jj). Tallinn.
- Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel, 3, Tallinn, 1996.
- Eesti Rahvastik 2000 (2001). Tallinn: ESA.
- Eesti Statistika Aastaraamat, 2000 (2000). ESA, Tallinn.
- Eesti Meditsiiniline Sünniregister 1992–2000, Eesti Abortregister 1996–2000 (2001). Tallinn: EKMI.
- Eesti Tööjõuuuring (2000). Tallinn: ESA.
- Eesti tööliste büdzett 1925 (Tallinna ja Narva töölisleibkondade majanduslik olukord) (1925). Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.
- Elutingimuste uuring Eestis 1999 aastal. Põhiandmed (2000). Tartu: TÜ.
- Eriksen, J. (2001). Unmarried cohabitation and family policy in Norway. — *International Review of Sociology*, Vol. 11, No. 1, pp. 63–74.
- Ermisch, J., Francesconi, M. (2000) Cohabitation in Great Britain: not for long, but here to stay. *J. R. Statist. Soc. A*, Vol. 163, Part 2, pp. 153–171.
- Fontaine, L., Ed. (2000). *Household Strategies for Fission, Faction and Cooperation 1600–2000*. Cambridge University Press.
- Gottlieb, B. (1993). *The Family in the Western World from the Black Death to the Industrial Age*. New York, Oxford.
- Haavio-Mannila, E., Tiit, E.-M. (1981). Opiskelijoiden avioliittoihanteista Tartossa ja Helsingissa. — *Sosiologia*, Vol. 18, No. 3, pp. 185–193.
- Haavio-Mannila, E., Kontula, O. (2001). Seksin trendit meilla ja naapureissa. Helsinki.
- Hantrais, L., Ed. (1999). Interaction between socio-demographic trends, social and economic policies. *Cross-National Research Papers. Fifth Series: Socio-Demographic Change, Social and Economic Policies in the European Union*. University of Loughborough, European Research Centre.
- Hantrais L. (1999a). Socio-demographic change, policy impacts and outcomes in Social Europe. — *Journal of European Social Policy*, Vol. 9(4): 291–309.
- Hantrais, L. (2000). *Social Policy in the European Union*. Second Edition. Macmillan Press, Ltd.

- Haridus Eestis 2000 (2000). Tallinn: ESA.
- Household income and expenditure surveys (1994). Geneva: International Labour Office.
- Hraba, J., Lorenz, F.O., Pechačova, Z. (2000). Family stress during Czech transformation. — *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 62, No. 2, pp. 520–531.
- Juurmann, E., Kasearu, K. (2002). Abielu ja kooselu ideaali uuring Tartu üliõpilaste seas 2001. aastal. Tartu (käsikiri).
- Katus, K. (1995). Eesti pere- ja sündimusuuring. Tallinn.
- Leibkonna sissetulek ja kulutused, 1999 (2000). Tallinn: ESA.
- Leibkonna eelarve uuringu metoodiline juhend (2000). Tallinn: ESA.
- Leibkonna elujärg. Household Living Niveau 2000 (2001). Tallinn: ESA.
- LIFE CYCLES: Adulthood, Aging, and the Family. Sage Family Studies Abstracts.
- Narusk, A., Hansson, L. (1999). Estonian Families in 1990s. Winners and losers. Tallinn.
- Newman, D.M. (1999). *Sociology of Families*. Pine Forge Press.
- Rahvaloenduse metoodiline juhend (2000) Tallinn: ESA.
- Raley, R. K. (2001). Increasing fertility in cohabiting unions: evidence for the second demographic transition. — *Demography*, Vol. 38, No. 1, pp. 59–68
- Settles, B.H. (1987). A Perspective on tomorrow's families. — In: M. B. Sussmann & S. K. Steinmetz (Eds.), *Handbook of Marriage and the Family*. New York: Plenum.
- Thomson, E. (2001). Remarriage, cohabitation, changes in mothering behaviour. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 63, No. 2.
- Tiit, E.-M., toim. (1980). Perekonna stabiilsuse probleemid. — *Perekonnaprobleemid IV*. Tartu, TÜ (vene keeles)
- Tiit, E.-M, Käärik, E. (2001). Raseda valik — kas sünnitada või katkestada rasedus. ESS Teabevihik 12.
- Titma, M. (1999). Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree. Tartu, Tallinn.
- Trost, J. (2001). Sõnavõtt NFRN seminaril Toilas, 31.5.–03.6.2001.
- United Nations Statistical Commission (1987). Recommendations for the 1990 Censuses of Population and Housing in the ECE Region. — *Statistical Standards and Studies*, No. 40, New York.
- Vanuriuuring (2000). Tartu: EGGA.
- Wang, H, Amato, P. R. (2000). Prediction of divorce adjustment: Stressors, resources, definitions. — *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 62, No. 3, pp. 655–668.

Kavandatav sündimuskäitumine Eestis

Ene-Margit Tiit, Mare Ainsaar

Sündimuse langus on Eestis viimase kümnendi jooksul saanud sotsiaalseks probleemiks, mis teeb muret nii sotsiaalteadlastele, poliitikutele kui ka tavakodanikele. Kuigi sündimus langes möödunud sajandi lõpukümnendil suuremas osas arenenud maailmast, on Eesti eripäraks sündimuse ohtlikult kiire vähenemine, millega kaasneb suhteliselt eaka rahvastiku tõttu negatiivne loomulik iive (Eesti rahvastik, 2001). Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida Eesti elanikkonna sündimuskäitumise mustreid ESA elutingimuste uuringu (1999) andmete põhjal.

Sündimuse arengujooned

Euroopas

Sündimus on viimase kümne-kahekümne aasta jooksul langenud kogu Euroopas (tabel 1, First..., 2000). Alates 1970ndatest aastatest hakkas sündimus kiirelt langema ka seni suhteliselt kõrge viljakusega Lõuna-Euroopa maades (Itaalia, Hispaania, Portugal, Kreeka) ja Iiri Vabariigis. Üheksakümnendatel aastatel, peale poliitilist pööret, hakkas sündimus vähenema Kesk- ja Ida-Euroopa siirderiikides.

David Coleman (1996) hinnangul kuulub Eesti demograafilise arengu omapära poolest Ida-Euroopa riikide rühma. 1999. aastal oli Eestist madalama summaarse sündimuskordajaga (laste arv naise kohta) vaid kaheksa riiki Euroopas (First..., 2000). Alates 1999. aastast on märgata taas sündide arvu tõusu nii Eestis kui ka mitmes teises Euroopa

Tabel 1. Summaarse sündimuskordaja muutus, 1980–1999

Türgi	-2,02
Iirimaa	-1,41
Rumeenia	-1,2
Hispaania	-1,01
Tsehhi	-0,97
Poola	-0,93
Kreeka	-0,9
Bulgaaria	-0,87
Venemaa	-0,76
Eesti	-0,76
Läti	-0,74
Portugal	-0,72
Leedu	-0,65
Ungari	-0,61
Island	-0,51
Itaalia	-0,39
Austria	-0,3
Prantsusmaa	-0,23
Saksamaa	-0,23
Suurbritannia	-0,2
Rootsi	-0,2
Belgia	-0,16
Holland	0,04
Norra	0,14
Soome	0,14
Taani	0,14

riigis. Positiivne nihe on siiski suhteliselt väike ning mitmes Ida-Euroopa riigis jätkub edasine sündimuse vähenemine.

Muutusi sündimusunäitajates mõjutavad nii ühiskonna kui ka indiviidi tasandil toimuvad protsessid. Ühiskonna tasandil on olulisteks mõjuriteks kiired poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed muutused, üldine demograafiline ning sotsiaalmajanduslik olukord (näiteks viljakas eas inimeste arv rahvastikus, sotsiaalpoliitiliste meetmete iseärasused, riigi üldine majandusliku heaolu tase jne.). Mida suuremat hulka inimesi ühiskonnas toimuvad muutused puudutavad, seda suurem on ka oodatav demograafilise, sh. sündimuskäitumise muutus. Makrotasandil toimuvad muutused mõjutavad üksikisikute sündimuskäitumist — pereplaneerimise hoiakuid ja tegelikke laste saamise otsuseid.

Euroopas seostatakse sündimuse langust mitmete põhjustega (Lutz, 1989; 1999). Kõige sagedamini märgitakse sündide ajastamise muutumist, naiste tööhõive kasvu, sotsiaalmajanduslikke põhjusi, rahvastikurühmades toimuvaid väärtuste ja hoiakute muutusi.

Üks levinumaid sündimuskäitumise arengujooni Euroopa maades on sündide edasilükkamine, millele kaasneb sündimuse langus (Bongaarts, 1999; Hinde, 1990; Study ..., 1991; Kierman, 1998; 1995). Naiste tööhõive ja sündimuse seost nähakse asjaolus, et töötaval naisel tuleb teha valikuid pere ja laste sünnitamise ning töö ja suurema majandusliku iseseisvuse vahel (Anker, 1985; Burghes, *et al.*, 1999). Enamasti pole küll suudetud määratleda laste arvu ja naiste tööhõive vastastikuse mõju suunda, st. selgitada, kas töötavatel naistel on vähem lapsi töö tõttu või on lastetutel ja vähemalapselistel võimalik rohkem töötada (Lutz, 1999). On ka rahvusvahelisi võrdlusuuringuid, mille kohaselt naiste tööhõive ja viljakuse vahel ei ole ühest sõltuvust (Study ..., 1991). Mõnede autorite kohaselt on naiste töötamise ning laste saamise võtmeküsimuseks abielu väärtuslikumaks muutmine ja meeste tööaja vähendamine (Retherford, *et al.*, 1999) ning emadele sobivama ajakasutuse arendamine. Tõenäoline on erinevate käitumismudelite paljusus, st. et kaasaegses ühiskonnas on naised polariseerunud — ühed on rohkem pühendunud tööle ja karjäärile, teised kodule ja perekonnale (Hakim, 1996). Paljud uurijad rõhutavad aga naise hariduse ja laste arvu vahelise seose olemasolu (Donaldson, 1991).

Laste arv peres sõltub mitmest majanduslikust asjaolust (Donaldson, 1991; Faus-Pujol, 1995; Easterlin, 1975). Sündimuse muutust on seostatud nii perede majandusliku toimetuleku kui ka laste kasvatamise kallinemisega (Ermisch, 1996). Lisaks otsesele laste maksumusele võetakse laste “hinna” arutamisel sageli arvesse teisigi kulusid, näiteks leibkonna sissetulekute taseme alanemist seoses iga järgmise lapse sünniga, naise tööst eemaloleku hinda jne. (Gauthier, 1996; Donaldson, 1991). Erinevate sotsiaalsete rühmade sündimuskäitumises on riigiti siiski suured erinevused (National..., 1998).

Sündimuskäitumise üheks mõjuriks on pereplaneerimise hoiakud ja väärtused, milles peegeldub laste ja pereelu väärtustamine teiste eneseteostuse võimalustega võrreldes. Hoiakud on kahtlemata seotud ka selliste teguritega,

nagu tööhõive, haridustase, võrdõiguslikkus. Laste arvu vähenemist on seostatud ka individualiseerumisprotsessiga, isikliku vabaduse suurenemisega, “laps-kuningas”-hoiaku asendumisega “vanem-kuningas”-käitumisega. Arvatakse, et isikliku vabaduse väärtustamine viib selleni, et ollakse palju ettevaatlikum selliste pikemaajalisi kohustusi sisaldavate otsuste tegemisel, nagu abiellumine ja lapse muretsemine. Sündimuskäitumisele avaldavad mõju ka kooselude arv ja ajastatus (Lutz, 1999). Sündimuse languse põhjuseid Eestis on analüüsinud Tiit (1993), Ainsaar & Oras (2000), Tiit & Käärik (2000).

Sündimuskäitumise lähteandmed ja nende analüüs

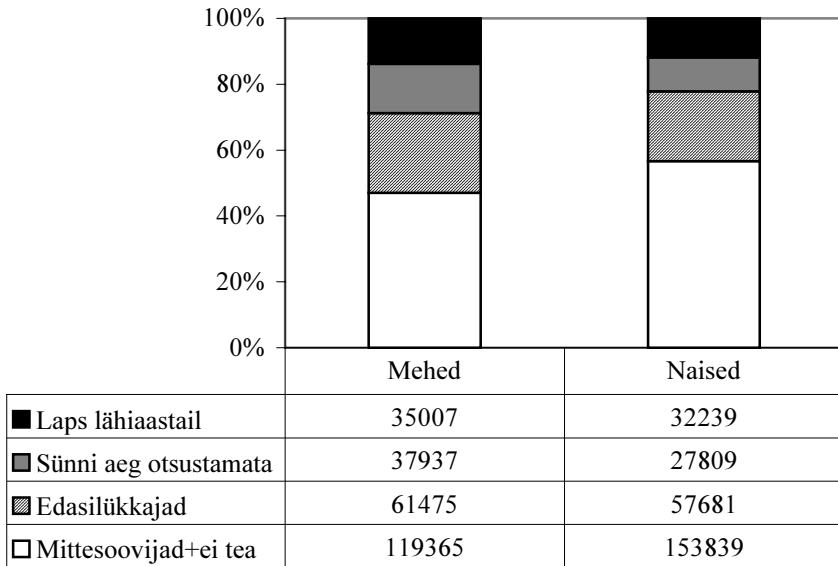
Eesti 1999. aasta elutingimuste uuringu valim koosnes 4726 juhuslikult valitud isikust ja nende leibkondadest. Küsitluse andmestik moodustati isekaaluva stratifitseeritud juhuvalimi (Pedersen & Tyldum, 2000) teel ning kalibreeriti regioonide ning soo-vanuse rühmade lõikes vastavalt 1989. aasta rahvaloenduse põhjal arvutatud jooksva statistika andmetele. Käesolevas artiklis on kaalusid omakorda korrigeeritud 2000. aasta rahvaloenduse tulemuste põhjal (Oja & Tiit, vt. käesolev kogumik). Eestis lisati uuringu aluseks olnud ankeedile sündimuskäitumist mõõtev küsimuste blokk (kokku 6 küsimust, sh. 28 alaküsimust). Lisatud küsimused olid järgmised.

1. *Mitu last peaks Eestis käesoleval ajal perekonnas olema?* Küsimusega sooviti teada Eestis üldiselt levinud sotsiaalseid hoiakuid laste arvu suhtes peres.
2. *Kas Te soovite endale (veel) lapsi?* See oli eelmise küsimusega võrreldes konkreetsem, millele vastamine eeldatavasti lähtus enam vastaja isiklikust positsioonist laste omamise: kui vastajal ei olnud lapsi, kas ta soovis neid kunagi endale muretseda või kui tal juba oli laps (lapsed), kas ta soovis lapsi veel muretseda.

Need kaks küsimust esitati kõigile 18–45-aastastele vastajatele, keda oli kokku 2473. Nad esindasid ligi 520 000 Eesti elanikku. Tinglikult nimetame käesolevas artiklis seda rahvastikurühma *viljakas eas rahvastikuks*. Selle nimetuse õigustuseks on tõsiasi, et 2000. aastal kuulus 97,3% vastsündinute emadest ja 96,1% isadest sellesse vanuserühma (Eesti Meditsiiniline..., 2001). Teisele küsimusele vastas jaatavalt 1044 vastajat, kes esindasid 270 000 elanikku. Nimetame neid edaspidi tinglikult *lapsesoovijateks*.

3. *Miks inimesed soovivad endale lapsi?* Selle üheksast alaküsimusest koosneva loetelu abil uuriti laste sünnitamise motiive nende vastajate käest, kes suhtusid edaspidisesse laste saamise jaatavalt, st. kuulusid lapsesoovijate hulka. Vastajal tuli valida suvaline arv enda jaoks olulisi motiive.
4. *Mitu last Te enesele (kokku) soovite?* *Lapsesoovijate* käest uuriti perekonda planeeritavate laste koguarvu (see arv võis sisaldada nii olemasolevaid kui ka juurde soovitavaid lapsi).

5. *Kas Te kavatsete enesele järgneva kahe aasta jooksul lapsi muretseda?* See lapsesoovijatele esitatud küsimus oli sisuliselt suunav, jagades nad omakorda kaheks rühmaks — need 67 000, kelle valmisolek lapse sündimiseks peresse oli aktiivne (vastus “jah”) ning need, kes soovisid laste sündi ajas edasi lükata (vastus “ei”). Viimast elanikkonna rühma suurusega 120 000 inimest, keda esindas 480 vastajat, nimetame edaspidi tinglikult *edasilükkajateks* (joonis 1).

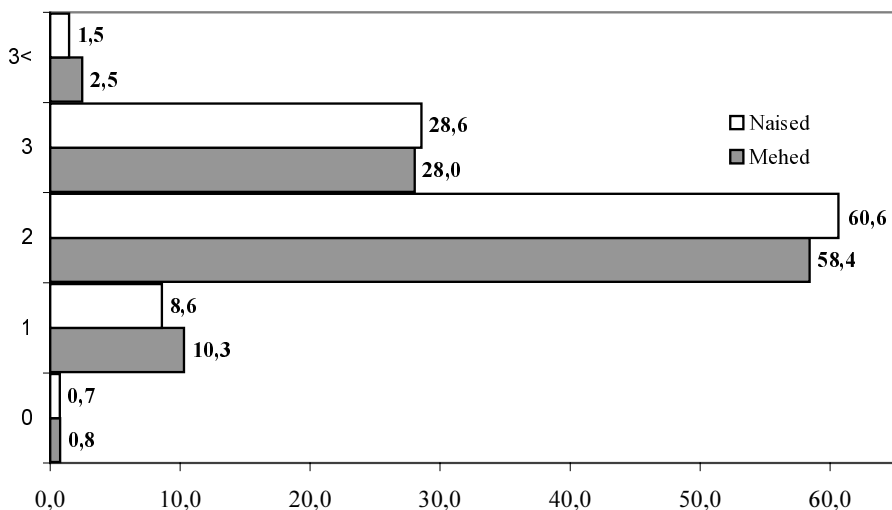
Joonis 1. Viljakas eas elanikkonna kavandatav sündimuskäitumine (% ja koguarvu hinnang).

6. *Miks inimesed laste muretsemise edasi lükkavad?* Edasilükkajatele esitati seitsmeteistkümnest alaküsimusest koosnev küsimuste blokk. Küsimuse eesmärgiks oli välja selgitada laste sünni edasilükkamise põhjused.

Viljakas eas elanikkonna sündimuskäitumist analüüsiti lähtuvalt nende sotsiaal-demograafilistest tunnustest, leibkondade iseloomust ja majandusliku toimetuleku subjektiivsetest hinnangutest. Laste soovimise/ mittesovimise hindamiseks kasutati logistilist mudelit, soovitavat laste arvu hinnati lineaarse mudeli abil. Mõlemal juhul valiti argumendiks optimaalne tausttunnuste komplekt. Sünnide soovimise ja sünnide edasilükkamise põhjuste analüüsimisel kasutati korrelatsioon- ja faktoranalüüsi meetodit.

Soovitav laste arv Eesti peres

Elutingimuste uurimuse andmetel on meeste ja naiste arvamused soovitud laste arvu kohta väga sarnased. Üldiselt usutakse, et peres peaks olema kaks last — kahelapselist perekonda pooldab ligi 60% viljakas eas elanikkonnast (joonis 2), ligi 30% neist aga arvab, et peres peaks olema kolm last. Ühelapselise pere pooldajaid on vaid kümme protsenti.

Joonis 2. Soovitav laste arv peres (%).

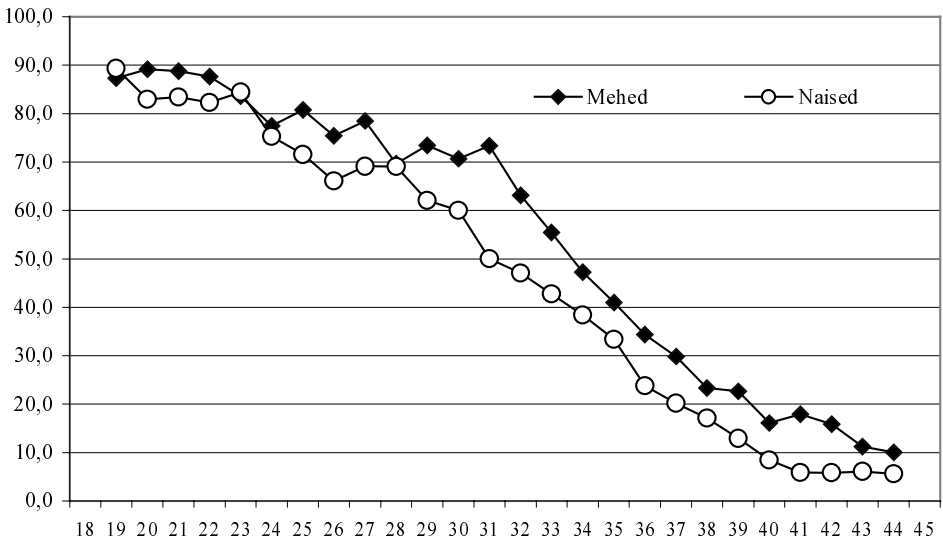
Sündimuskäitumist mõjutavad sotsiaalsed ja demograafilised tegurid

Umbes pooled viljakas eas inimestest (43% naistest ja 52% meestest) soovivad tulevikus lapsi saada, sh. ka need, kellel veel lapsi ei ole. Keskmiselt soovivad nii mehed kui naised oma peresse kokku 2,3 last. See tulemus ei erine oluliselt enamuse Eestis varem tehtud sarnaste uuringute tulemustest. Erandiks on vaid 1990ndal aastal üliõpilaste seas tehtud uuring, kus soovitud laste arv oli märksa kõrgem (Tiit jt., 1990). Laste saamise soov sõltus oluliselt vastaja soost ja vanusest, leibkonna koosseisust, vastaja sotsiaalsest seisundist, haridusest ja rahvusest. Kõigi nende tegurite mõju analüüsitakse järgmistes punktides. Majandusliku jõukuse mõju laste soovile ja soovitava laste arvule oli suhteliselt nõrk ja vastuoluline, seda käsitletakse käesoleva artikli lõpuosas.

Soo ja vanuse mõju laste saamise soovile

Ootuspäraselt väheneb laste saamise soov vanuse suurenedes (joonis 3). Kõige olulisem põhjus on siin see, et suurel osal vanemaealistest viljakas eas isikutest on soovitud laste arv juba olemas, sest kümme–kakskümmend aastat tagasi sünnitati Eestis suhteliselt noorelt (Rahvastik, 2000). Lisandub neidki, kes on mingil põhjusel otsustanud lastest loobuda või teadvustanud lastetuse paratamatust. Märkimist vääris siin kolm seaduspärasust:

- igas vanuses on mehed naistest veidi entusiastlikumad laste soovimisel; suurim erinevus meeste ja naiste hinnangutes ilmneb 30–35-aastaste vanuserühmas;
- ka noorimas vanuserühmas leidub neid, kes ei soovi edaspidi lapsi saada, kuigi valdav enamus nendest pidas elutingimuste uurimuse andmetel laste sündi Eesti peredesse vajalikuks;
- murdeliseks vanuseks, mil suurema tõenäosusega enam lapsi ei soovita, on naistel 31 ja meestel 35 aastat. Alates 40ndast eluaastast on naiste seas vähe neid, kes veel enesele lapsi soovivad saada. Seega on soovitava laste sünnitamisvanuse jaotus küllaltki sarnane Eesti naiste tegelike vanuseliste sündimuskordajate jaotusele (Rahvastik, 2000).

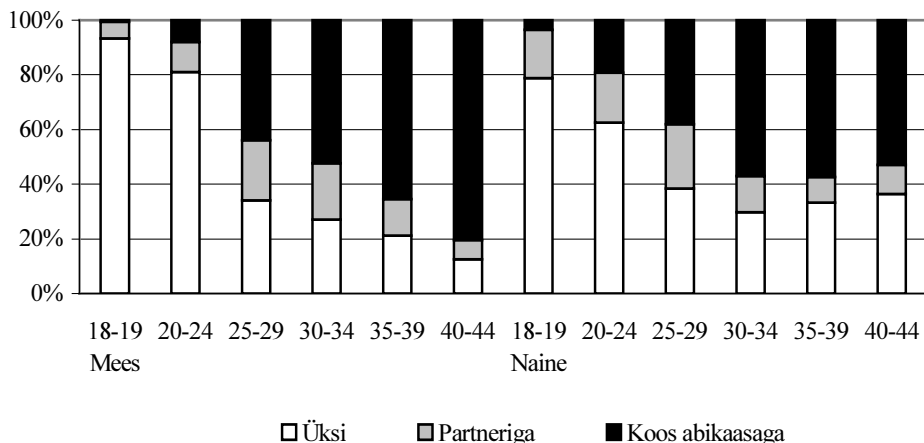

Joonis 3. Soov (veel) lapsi saada vastaja soo ja ja vanuse järgi (%; silutud andmed libiseva keskmise meetodil).

Leibkonna koosseisu mõju (kavandatavale) sündimuskäitumisele

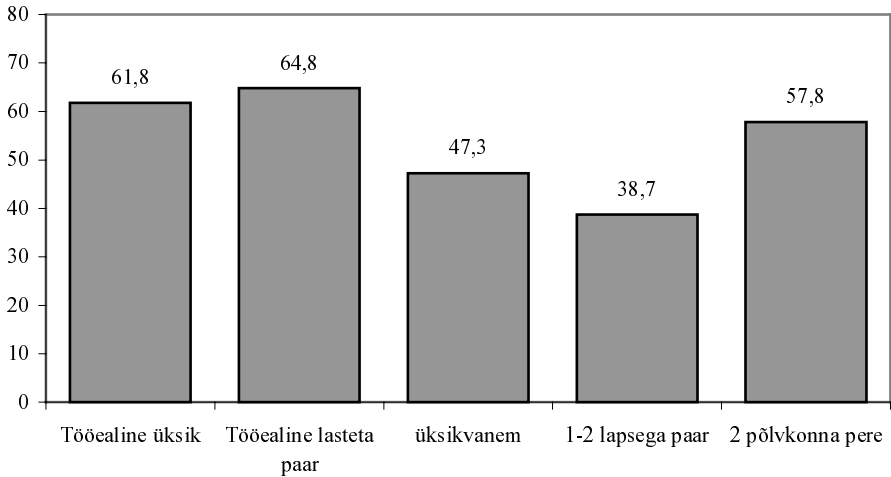
Ootuspäraselt mõjustab laste saamise soovi ja soovitatavat laste arvu niihästi vastaja perekonnaseis, kooselu partneriga kui ka olemasolevate laste arv. Kahjuks ei võimaldanud uuring olemasolevate laste arvu täpselt määrata, teada oli vaid vastajaga koos elavate alla 18-aastaste isikute arv.

Uuringust selgus, et kõigist viljakas eas Eesti elanikest oli seaduslikus abielus alla poole (45%), kusjuures see arv oli nii meeste kui ka naiste puhul praktiliselt sama. Koos abikaasa või elukaaslasega elas neist aga 56% (joonis 4). Enamus ilma elukaaslaseta elavatest inimestest ei elanud siiski üheliikmelise leibkonnana — 14% elas koos mõlema vanemaga ja 13% koos ühe vanemaga. Ootuspäraselt elasid vanematega koos sagedamini nooremad viljakas eas inimestest. Kuni 24-aastastest noortest oli kooselu alustanud ligi veerand, kusjuures kooseludest enamus (60%) ei olnud seaduslikult registreeritud. Seadustamata kooselud e. vabaabielud olid suhteliselt levinud ka 25–34-aastaste seas.

Joonis 4. 18–44-aastased vastajad kooseluvormi järgi (%).

Lastesaamise soov sõltus olemasolevate laste arvust, olles kõrgem nendel inimestel, kellel veel ei olnud lapsi. Mõnevõrra vähem sõltus see partneriga kooselamise faktist (joonis 5).

Joonis 5. Lastesaamise soov leibkonnatüübi järgi (%).

Siiski leitud arvestatav hulk (15%) viljakas eas inimesi, kellel ei olnud alla 18-aastaseid lapsi ja kes ei soovinud ühtegi last. Umbes pool lapsi mittesoovivatest inimestest elas kahe põlvkonna leibkondades. Võib oletada, et osa neist olid 40ndates aastates inimesed, kes elasid ühes leibkonnas oma täiskasvanud lastega. Kokkuvõttes selgus leibkonna koosseisu mõju sündimuskäitumisele järgmiselt:

- nendest peredest, kus juba oli laps või lapsed, soovis lapsi peresse veel juurde umbes kolmandik (vastavalt 38% meestest ja 34% naistest); paljudes sellistes leibkondades oli soovitud laste arv oletatavasti juba olemas;
- mõnevõrra suurem — keskmiselt 40% — oli üksikvanemate grupis (veel) lapsi saada soovijate osa; selle soovi aluseks võis olla taotlus luua lapse kasvatamiseks soodsam sotsiaalne keskkond, luua uus või taastada endine perekond;
- kõige sagedamini soovisid tulevikus lapsi saada lasteta mehed (abielumeestest 71%, vanematekodus elavatest 68% ja üksikutest 67%);
- niihästi abielus lasteta naised kui ka vanematekodus elavad naised soovisid lapsi märksa harvemini kui samas olukorras mehed. Hinnangute erinevus oli ligi 15%. Naistest soovisid lapsi kõige enam üksikud (60%).

Tabel 2. Viljakas eas rahvastiku soov (veel) lapsi saada (koguvarvu hinnang ja protsent viljakas eas rahvastiku koguvarvust).

Vastaja sugu ja leibkonna tüüp	Soovib lapsi saada (koguvarvu hinnang)	Ei soovi lapsi saada (koguvarvu hinnang)	Soovijate osakaal (%)
Üksik mees	22 600	10 500	63
Üksik naine	13 500	8 000	60
Abielus, lasteta mees	15 400	5 700	72
Abielus, lasteta naine	6 800	5 100	53
Üksikisa lapsega	4 300	3 000	56
Üksikema lapsega	13 300	14 200	45
Abielus, lastega mees	32 400	49 600	40
Abielus, lastega naine	32 700	57 300	36
Mees 2 põlvkonna perest	38 600	16 700	63
Naine 2 põlvkonna perest	27 500	22 800	52
Mees 3 põlvkonna perest	8 600	6 900	52
Naine 3 põlvkonna perest	10 700	9 500	49
Muust perest mees	11 000	6 600	60
Muust perest naine	10 200	9 100	52

Sündimuse näitajaid mõjutab erineva sündimuskäitumisega perekondade arvukus ühiskonnas. Analüüsist selgus, et kuigi lastega leibkonnad soovisid enda perre veel last harvem kui lastetud, on lähitulevikus kõige rohkem lapsi sündimas just nendele. Järgnevad praegused lasteta noored, kes elavad veel oma vanemate juures, üksielavad mehed ja üksikemad. Selle põhjuseks on noorte lastetute leibkondade suhteliselt väike arvukus Eesti rahvastikus (Kutsar & Tiit, vt. käesolev kogumik).

Ühiskondliku ja tööalase seisundi mõju sündimuskäitumisele

Ühiskondliku ja tööalase seisundi järgi jagati vastanud töötavateks, ajutiselt mittetöötavateks, õppuriteks, tööd otsivateks töötuteks ja mitteaktiivseteks. Kõige enam soovisid lapsi õppurid ja mitteaktiivsed vastajad. Soov lapsi saada erines soo ja tööalase seisundi järgi. Mittetöötamine oli kindel lastesaamise soovi vähendav tegur meestel. Naistel puhul olid tulemused vähem selgepiirilised (tabel 3), sest arvatavasti on naistel lisaks enese töötamisele veel teisi väga olulisi asjaolusid, mis määravad lapsesaamise soovi.

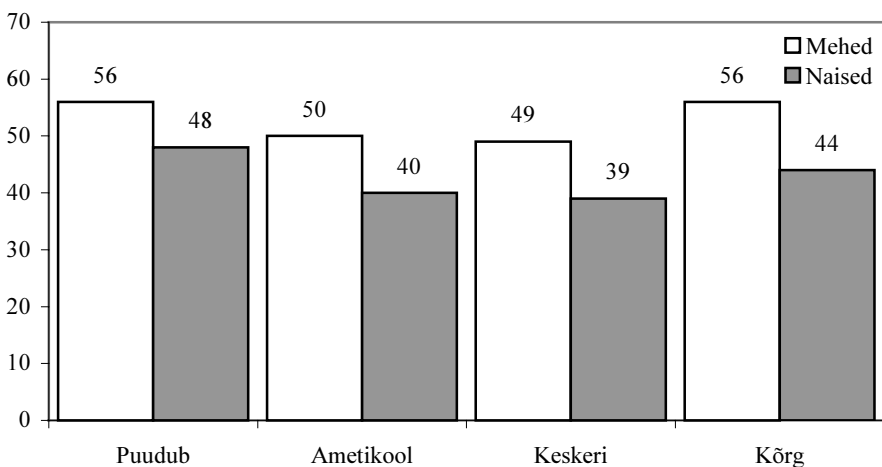
Tabel 3. Soov (veel) lapsi saada vastaja ühiskondliku seisundi järgi (% vastavast rühmast ja koguarvu hinnang).

	Mehed		Naised	
	%	Koguarvu hinnang	%	Koguarvu hinnang
Ettevõtja	42	7 800	17	1 200
Töötav valgekrae	62	46 900	40	56 400
Töötav sinikrae	46	43 800	34	11 700
Töötu	47	11 400	44	10 200
Üliõpilane	82	16 200	86	22 300
Muu mitteaktiivne	43	8 100	40	15 700

Lastesaamise soovi seost ühiskondliku seisundi, sh. tööalase aktiivsusega mõjutab nii meeste kui ka naiste puhul kahtlemata vanus.

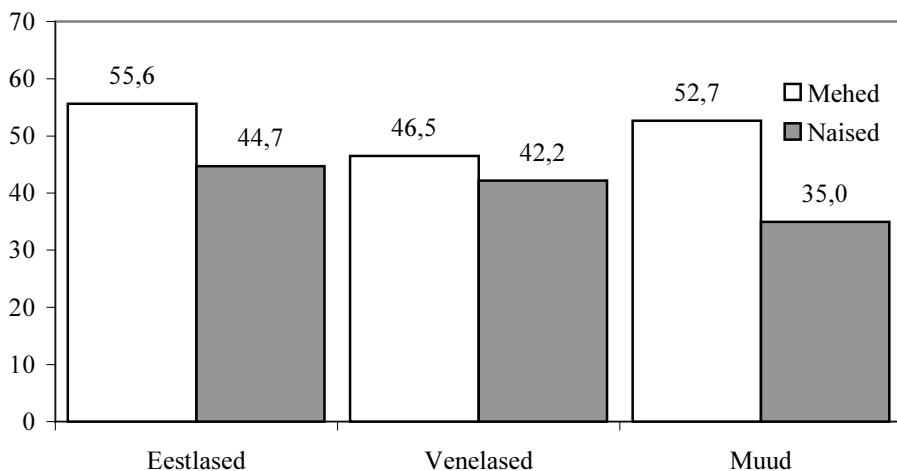
Hariduse mõju kavandatavale sündimuskäitumisele

Üldkeskharidusega inimestest soovis 47% tulevikus lapsi saada. Analüüsidest hariduse mõju laste saamise soovile pöörame edaspidi pearõhu erialahariduse mõjule. Siinjuures oli puuduva erialaharidusega inimeste enamus üldise keskharidusega, kusjuures nende seas oli ka suur hulk noori, kelle haridustee ei olnud veel lõppenud. Nii meestest kui ka naistest oli laste soovijaid keskeriharidusega inimeste hulgas keskmisest vähem (see oli ka suhteliselt eakam rühm) ja kõrgharidusega inimeste hulgas keskmisest veidi rohkem (joonis 6).

Joonis 6. Laste soov erinevates soo- ja erihariduse taseme rühmades (%).

Rahvuse ja elukoha mõju kavandatavale sündimuskäitumisele

Analüüsist selgus, et eestlased olid teiste rahvuste esindajatega võrreldes mõnevõrra rohkem huvitatud laste saamisest (joonis 7). Maa- ja linnaelanike laste saamise soovide jaotuses erinevusi ei ilmnenu.

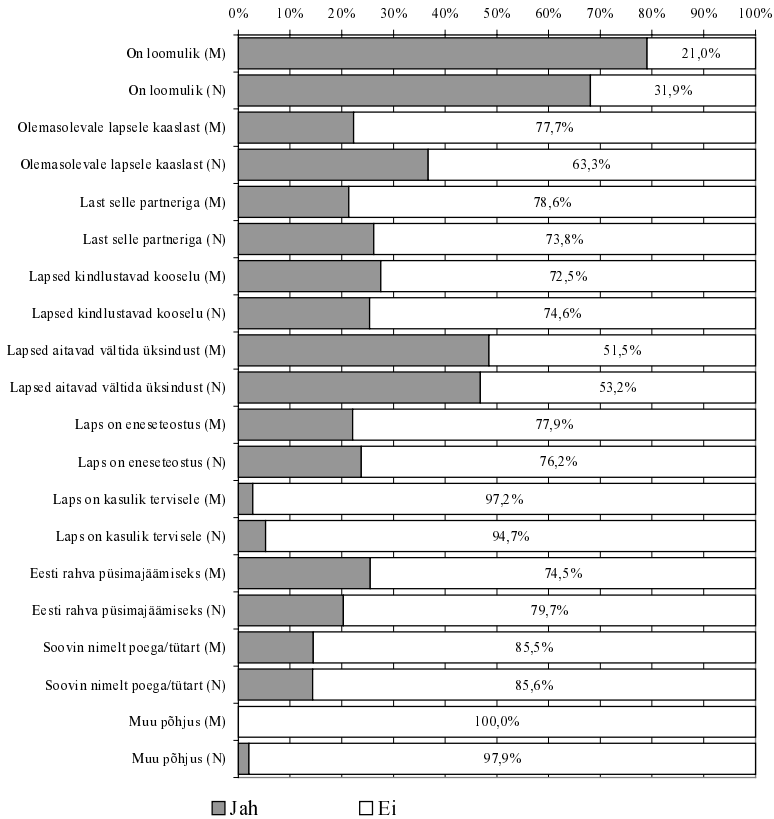

Joonis 7. Laste soov soo- ja rahvuse järgi (%).

Lastesaamise motiivid

Lastesaamise motiivide esinemissagedus

Küsitluses paluti valida inimestel etteantud vastusest (joonis 8) neile olulised lapse muretsemise põhjused. Märkida võis ka mitu põhjust. Ülekaalukalt kõige rohkem märgiti, et “*lapse saamine on loomulik*” ning “*lapsed aitavad vältida üksindust vanas eas*”. Naiste puhul olid väikses ülekaalus konkreetsed, perekesksed eesmärgid (sooviti “*kaaslast olemasolevale lapsele*”, “*last just selle partneriga*”), meeste puhul aga üldised ja patriootilised huvid (“*lapse saamine on loomulik*”, “*last on vaja Eesti rahva püsijäämiseks*”). Meeste ja naiste jaoks olid ühtviisi tähtsad isiklikud eesmärgid (“*laps aitab vältida üksindust tulevikus*”, “*laps on eneseteostus*” ja “*lapsed kindlustavad kooselu*”).

Joonis 8. Lapsesaamise motiivid meestel ja naistel (%).

Alljärgnevas on kirjeldatud motiive nende esinemissageduse järjekorras, kusjuures on arvestatud sagedusi lapsesoovijate rühmas kogurahvastikust (134 000 meest ja 118 000 naist).

1. *Lapsesaamine on loomulik, igal inimesel on järeltulijad, kes tema elu edasi viivad* — selle üldinimliku motiiviga nõustus ligi kolmveerand kõigist neist, kes soovisid lapsi saada, kusjuures olulisemaks pidasid seda motiivi noored (83%), põhiharidusega (85%), vallalised (83%), aga ka vabaabielus elavad (80%) inimesed.
2. *Lapsed aitavad vältida üksindust vanas eas* — seda motiivi tähtsustas 48% lapsesoovijatest. Üksinduse peale vanas eas mõtlesid niihästi lahutatud (50%), vallalised (49%) kui ka ilma partnerita elavad isikud (49%). See on motiiv, mida pidas oluliseks nimelt keskkaridusega elanikkond, kusjuures selle motiivi olulisus sõltus vanusest ja oli tähtis nii 18–24-aastastele noortele (50%) kui ka üle 35-aastastele inimestele (55%). Vähem tähtsustasid seda motiivi 25–34-aastased, kes nähtavasti ei tunne üksindust või ei kujuta seda oma tulevikus ette.

3. *Olemasolevale lapsele on kaaslast vaja* — seda motiivi pidas oluliseks ligi 30% lapsi soovivast viljakas eas elanikkonnast. Loomulikult oli see tähtis eelkõige neile, kellel oli juba laps, seega abielus inimestele ja ka leskedele (45%). Motiivi tähtsus suurenes hariduse suurenedes, samuti pidasid seda olulisemaks vanemad inimesed (üle 35-aastastest 37%).
4. *Lapsed kindlustavad abielu-(kooselu)sidemeid* — seda pidas tähtsaks 28% lapsesoovijatest, sh. kolmandik abieluinimestest ja 27% vabaabielu partneritest.
5. *Soov saada laps nimelt praeguse abikaasa/partneriga* oli tähtis ligi 25% lapsi soovivatest inimestest, kusjuures domineerisid abielus (32%) ja vabaabielus olijad (42%). Motiivi tähtsus suurenes hariduse suurenedes (31% kõrgharitute puhul) ja pisut ka vanuse tõustes.
6. *Laps on eneseteostus* — jaatavalt vastas 23% lapsesoovijatest. Pisut enam oli see oluline keskharidusega (26%), veelgi enam aga vabaabielus elavatele inimestele (31%).
7. *Laps on vajalik Eesti rahva püsijäämiseks* — nii arvas 23% neist, kes lapsi soovisid, sh. sagedamini need, kes elasid vabaabielus (27%) ja pisut sagedamini ka üle 35-aastased inimesed (26%).
8. *Soov saada nimelt poega või tüdarta* oli 15% lapsesoovijate motiiviks. Domineerisid abieluinimesed, kelle peres juba kasvas lapsi (27%).
9. *Lapse saamine on kasulik tervisele ja välimusele* — seda pidas oluliseks motiiviks vähem kui 5% lapsesoovijatest — teistest enam kõrgharitud (5%), abielus (6%) ja suhteliselt eakamad (üle 35-aastased).

Selgus, et motiivide omavahelised seosed osutusid küll kõik positiivseteks, kuid olid nõrgad ja enamusel juhtudest statistiliselt mitteolulised. Kõrgeim (0,26) oli korrelatsioon motiivide “*laps kindlustab abielu*” ja “*laps aitab vältida üksindust tulevikus*” vahel.

Lastesoovi põhjuste ja tausttunnuste faktoranalüüs

Analüüsima lastesoovi põhjuste seotust vaadeldava elanike rühma tausttunnustega teostati faktoranalüüs, lisades lapse saamise motiividele (joonis 8) juba vaadeldud tausttunnused — sugu, vanus, haridus, tööalase seisundi, kooselu vormi ning majandusliku toimetuleku hinnangud. Faktoranalüüsi tulemusena selgus neli olulist sündimuskäitumist mõjutavat faktorit.

Vanuse ja sotsiaalse küpsuse faktor. Selle faktori taseme määrab kõigepealt lastesoovijate keskmisest tasemest kõrgem vanus, millega positiivselt seostub kõrgem hariduse (eriti erihariduse) tase, tööalane seisund — enamasti töötatakse, valdavalt elatakse koos partneriga (kelleks on sagedamini abikaasa), hinnang majanduslikule toimetulekule on pigem positiivne. Laste soetamise motiividest on olulisim soov saada kaaslast olemasolevale lapsele ning mõnevõrra väiksema tähtsusega ka soov saada tulevase lapsena nimelt poega või tüdarta.

Motivatsiooni faktor. See faktor sisaldab peamiselt lastesaamise motiive ja on tausttunnustega nõrgalt (kui üldse) seotud. Kõige olulisemad motiivid on siin soov lapsi saada Eesti rahva püsijäämiseks, abielu (kooselu) kindlustamiseks, üksinduse vältimiseks ja ka eneseteostuseks. Nõrgem, kuid positiivne seos on kõigi teiste motiividega — saada laps nimelt olemasoleva abikaasa/partneriga, laps on kasulik välimusele ja tervisele. Tausttunnustest on lapse saamise motiividega seotud vaid majandusliku toimetuleku hinnang — suurema lastesaamise sooviga seostub mõnevõrra parem majandusliku toimetuleku tase.

Kodakondsuse/ rahvuse faktori puhul on määravateks tunnusteks koda-kondsus ja ankeedi täitmise keel, kuid ka majandusliku toimetuleku hinnang. Mitte-eestlaste puhul on hinnang majanduslikule toimetulekule madalam ja lastesaamise motiivide seas domineerib soov kindlustada abielu, üksinduse vältimine tulevikus ja soov saada nimelt poega/ tütar.

Soofaktori puhul on otsustav tausttunnus sugu, mis on seotud ka tööalase seisundiga. Selle faktori positiivse taseme puhul on naiste seas rohkem mitte-töötavaid ja lastemuretsemise motiividest on tähtsaim olemasolevale lapsele kaaslaste saamine.

Nimetatud neli faktorit kirjeldavad ca 40% vaadeldavast tunnuste (lapse-soovimise motiivide ja tausttunnuste) hulgast, kusjuures ilmneb, et motiivid on tausttunnustega üsna nõrgalt seotud. Faktorite poolt jäi kirjeldamata kõige levinum motiiv — lapse saamine on loomulik — sest see väljendab laialt levinud seisukohta ja ei seostu eriliste tausttunnustega.

Faktoranalüüsist tulenevad järgmised olulisemad järeldused:

- enamus lapsesaamise motiive on suhteliselt nõrgalt seotud vastaja taust-tunnustega, st. erinevatesse sotsiaalsetesse ja soo-vanuserühmadesse kuulu-vatel isikutel on sarnased lastesaamise motiivid;
- küpsemas eas ja sotsiaalses mõttes küpsemate (haritumate, kõrgema tööalase seisundiga ja majanduslikult paremini toimetulevate) isikute motivatsioon on suunatud teise ja järgmiste laste saamisele (saada kaaslast olemasolevale lapsele, saada nimelt poega või tütar).

Sünni edasilükkamise motiivid

Ligi 42% viljakas eas lastesoovijatest ei kavatsenud last saada lähema kahe aasta jooksul. Eesti viimaste aastate rahvastikustatistika kinnitab samuti laste sündide edasilükkamist (Tiit & Puusepp, 1997) — esmasünnitaja vanus on tõus-nud, kuid esmasünnituste osakaal on olnud ligilähedasel konstantne. All-järgnevalt käsitleme olulisemaid lapse sünni edasilükkamise põhjusi. Ankeedis oli valida 17 põhjuse vahel, kusjuures nende hulgast võidi märkida ka mitu põhjust.

Tabel 4. Lapse sünni edasilükkamise põhjused. Protsendid on näidatud sünni edasilükkajate rahvastikurühmast, mis sisaldab 61 000 meest ja 58 000 naist (st. need on isikud, kes soovisid veel lapsi, kuid mitte lähima kahe aasta jooksul)

Põhjused	Naine	Mees	Kokku
Rahalised raskused	45,9	46,5	46,2
Soov ennast enne lapse saamist majanduslikult kindlustada	39,8	39	39,4
Liiga noor	32,8	38,9	36
Eluasemeprobleemid	30,1	29,3	29,7
Partner puudub	24,6	28,9	26,9
Eesti praegune olukord ei soosi lapsi	30,9	26,8	28,7
Õpingud on pooleli	35,5	23,8	29,3
Ebakindlus tuleviku suhtes	27	19,7	23,2
Terviseprobleemid	5,6	5,3	5,5
Partner ei soovi praegu last	5,8	4,4	5,1
Kartus kaotada töökoht	7,1	3,2	5
Soovimatus katkestada karjääri	7,6	2,9	5,1
Suhted partneriga on halvad või ebakindlad	5,1	2,7	3,9
Ise liiga vana	4,4	2,6	3,4
Raskused laste hooldamisega	5,3	2,5	3,9
Partner on liiga vana	0,3	2,1	1,2
Partner on liiga noor	3,4	1,7	2,5

Rahalised raskused oli levinuim lapse sünni edasilükkamise motiiv (tabel 4), mis esines 46% edasilükkajatest (st. nendest viljakas eas inimestest, kes küll soovivad lapsi, ent mitte kahe lähima aasta jooksul), sh. 59% Venemaal sündinuid, 68% töötutest ja 56% abielus olijatest. Huvitaval kombel esines seda motiivi linnas (49%) märksa rohkem kui maal (37%), kuigi sissetulekud on maal keskmiselt oluliselt madalamad kui linnas. Jaotades elanikke hariduse järgi võib näha, et rahamured olid kõige sagedamini lapse sünni edasilükkamise põhjuseks keskhariidusega inimestel (50%), ning arusaadavalt vaestel ja vaesuspõhjal olijatel (62–64%). Huvitaval kombel ei olnud rahamure eriti oluline õppuritel (38%) ning oli mitteõppuritel isegi suuremaks takistuseks (51%). Rahapuuduse kui lapse sünni edasilükkamise motiivi tähtsus suurenes vanusega, moodustades üle 35-aastaste rühmast 55%.

Soov ennast enne laste sündi majanduslikult kindlustada oli 39% lapsi soovivate, ent nende sündi edasilükkavate inimeste jaoks oluline motiiv, kusjuures selle mõju sõltus oluliselt vanusest (joonis 9). Soov ennast majanduslikult enne lapse sündi kindlustada vähenes vanusega ning oli 49%-l kuni 25-aastastest, 32%-l 25–34-aastastest ja 21%-l 35–44-aastastest. Mõnevõrra sõltus see ka rahvusest — eestlastest märkis seda 42%, venelastest 38%. Olulisem oli see ka üksikutele — 45% (partneriga koos elavatest 30%) ning linna-

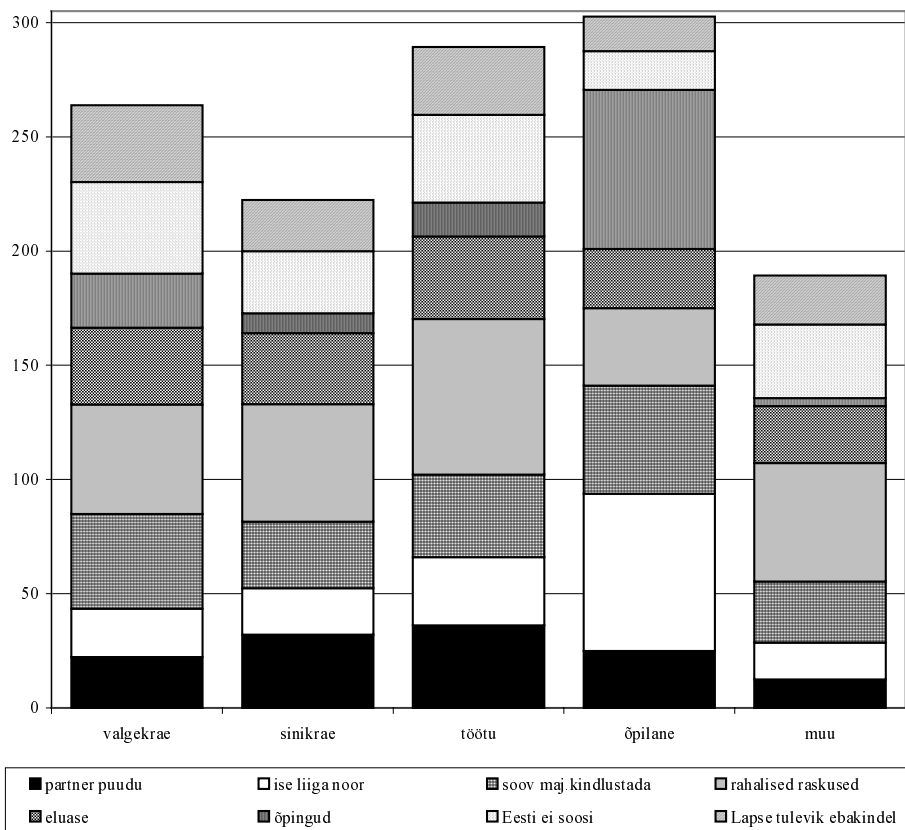
inimestel — 42% (maaelanikest 33%). Nendest, kes pidasid end vaeseks, oli see motiiv oluline 49%-le ja neist, kes leidsid end olevat vaesuse piiril, 32%-le.

Olen liiga noor — nii arvas 36% lapse sünni edasilükkajatest, sh. 65% 18–24-aastastest ja 62% õppuritest-tudengitest, 59% neist, kes elasid koos vanematega ja 53% neist, kellel puudus kooselupartner.

Eluasemeprobleemid osutusid oluliseks lapse sünni edasilükkamise motiiviks 30% vaadeldavast elanikkonnarühmast. See motiiv sõltus mõnevõrra haridusest, kuid seos ei ole monotoonne haridustaseme suhtes. Põhiharidusega lapsesoovijatest oli see oluline 27%, keskkharidusega inimeste puhul 32% ja kõrgharitudel 28% juhtudest. Ootuspäraselt sõltusid eluasemeprobleemid leibkonna majanduslikust olukorrast. Motiiv oli oluline 20% majanduslikult hästi elavatele ja 34% ennast vaeseks nimetavatele inimestele. Need vastajad, kellel ei olnud enda väitel eluasemeprobleeme, olid mõnevõrra optimistlikumad ka tuleviku suhtes. Eluasemeprobleemide seos tööhoivega näitas, et vähim muretsevad eluaseme pärast õppurid (25%), töötavatest inimestest oli eluasemeprobleeme 32% ja töötutest 35%. Eluasememure sõltus aga märkimisväärselt elukohast — see oli olulisem keskmiste (38%) ja väiksemate (36%) linnade elanikel. Suuremate linnade (Tartu, Narva, Kohtla-Järve ja Pärnu) elanikel oli eluasememure lapsesaamise edasilükkamise põhjuseks kõigest 21% juhtudest, seega peaaegu sama tihti kui maaelanike hulgas.

Õpingud on enesel või partneril pooleli — see motiiv toimis 29% lapse sünni edasilükkajate puhul. Ootuspäraselt on sellel motiivil tugev seos vastajate vanuse, hariduse ja sotsiaalse seisundiga (joonis 9). Tähtsaks pidas seda motiivi 45% 18–25-aastastest ja 15% 25–34-aastastest, 38% keskkharidusega, 26% põhiharidusega ja 15% kõrgharidusega vastajatest. On huvitav, et siiski kõik õppurid ei pidanud õpinguid oluliseks laste sünni edasilükkamise põhjuseks, vaid ainult 68% nendest, kes parajasti õppisid. See motiiv oli oluline ka 8% nendest, kes hetkel ei õppinud (õppis partner või kavatsesi taas õppima hakata). Ka selle motiivi esinemine seostus majandusliku olukorra hinnanguga — seda pidas tähtsaks 35% nendest, kes hästi elavad ja 17% ennast vaeseks pidavatest inimestest. Ootuspäraselt esines seda motiivi sagedamini neil, kes elasid koos vanematega (44%).

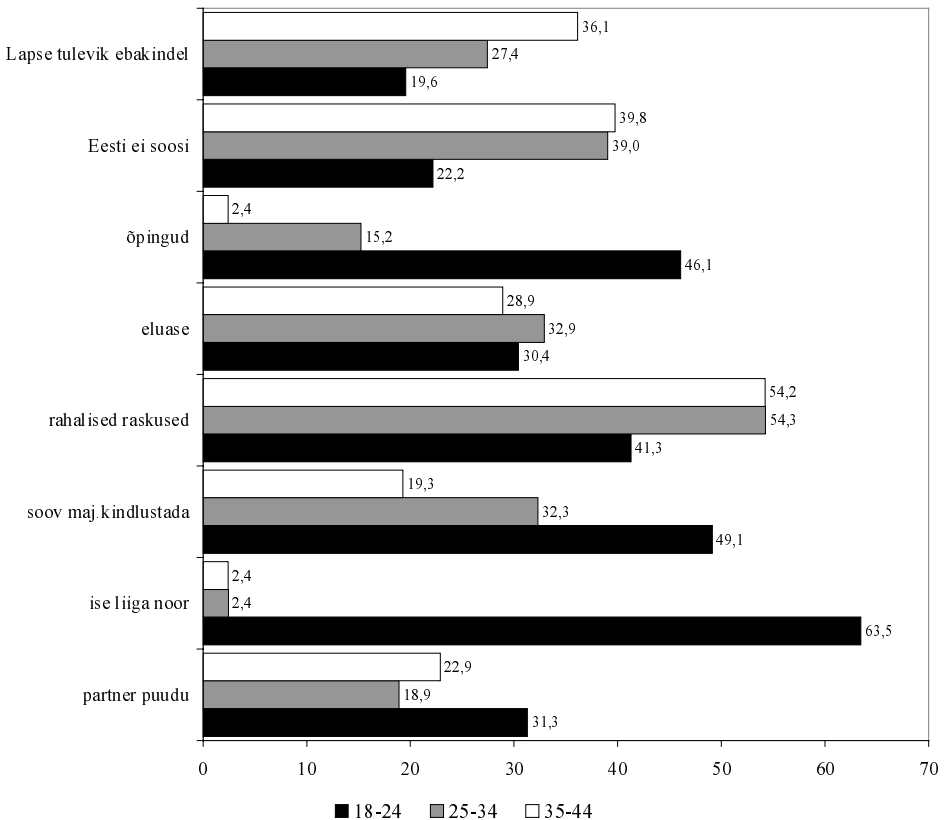

Joonis 9. Sagedasemad lapse sünni edasilükkamise põhjused vastaja sotsiaalse seisundi järgi (arv).

Eesti praegune olukord ei soosi lapsi — niisuguse motiiviga nõustus 29% laste sünni edasilükkavatest inimestest. Selle motiivi esinemissagedus sõltus vanusest (nii arvas 21% kuni 25-aastastest ja 39% üle 35-aastastest) ja haridusest (24% põhi- ja 33% kõrgharidusega edasilükkajatest). Rahvuse mõju osutus tühiseks — eestlaste jaoks oli selle motiivi osatähtsus 28%, teistel pisut rohkem. Seevastu aga kodakondsus mõjutas seda arvamust tugevasti — see motiiv esines 27% kodanike ja 48% mittekodanike hulgas. Selle motiivi tähtsustamisele mõjus ka vastaja tööalane seisund — seda pidas oluliseks 38% töötutest ja 33% töötajatest, õppuritest vaid 19%. Ka vastaja abielulisus tugevdas selle motiivi tähtsust — see oli oluline 41% abieluinimestest. Nendest, kes elasid majanduslikult hästi, pidas seda motiivi tähtsaks 25%, vaesuse piiril olevatest aga 37%.

Sobiv partner puudub. See motiiv oli oluline 27% edasilükkajate puhul (meestest 30%, naistest 25%). Olulisem oli see ootuspäraselt nendel, kes elasid

ilma partnerita (43%) või koos vanematega (37%). Partneri puudumine oli suurem probleem maal (33%) kui linnas (24%), kusjuures olulisi seoseid vanuse, hariduse ega töölase seisundiga ei ilmnenud.

Joonis 10. Lapse sünni edasilükkamise põhjused vastaja vanuse järgi (%).

Ebakindlus tuleviku suhtes oli olulisem motiiv suhteliselt vanemate inimeste jaoks. Kuni 25-aastastest märkis seda 19%, üle 35-aastastest 32%. Mõnevõrra mõjutas selle motiivi esinemissagedust ka haridustase, mis samuti korreleerus vanusega. See motiiv oli tähtis 19% põhiharidusega ja 26% kõrgharidusega inimestele laste edasilükkajate rühmast, mitte-eestlastele (29%) veidi sagedamini kui eestlastele (21%), sh. eriti vene kodakondsusega inimestele (40%). Töölase staatus mõjutas ebakindlust vähe — seda märkis 27% töötajatest ja 28% töötutest, kuid vaid 15% õppuritest. Linnaelanikel esines ebakindluse motiivi mõnevõrra sagedamini (25%) kui maaelanikel (19%). Majandusliku seisundi mõju osutus üsna vastuoluliseks: vaesuse piiril elavate inimeste rühmast oli see

oluliseks laste soetamise edasilükkamise motiiviks (33%), ennast vaeseks hinnanutest aga vaid 10%.

Järgmised hindamiseks esitatud põhjustest olid suhteliselt vähem esindatud.

Mu partner on liiga noor (3%). Enamus selle põhjuse nimetanutest olid 15–24-aastased ja üle poole nendest olid õppurid, üle poole selle põhjuse nimetanutest elas partneriga koos, ülejäänud eraldi, sh. enamasti koos vanematega. Lapse sünni edasilükkamise põhjusena märgiti ka “*olen liiga vana*” (3,5%), sh. 21% üle 35-aastastest ja “*partner on liiga vana*” (1% kõigist edasilükkajatest).

Suhted partneriga on halvad või ebakindlad — see oli laste sünni edasilükkamise motiiviks vaid 4% juhtudest. On huvitav, et halbu suhteid laste sünni edasilükkava motiivina esitasid enam kõrgema haridustasemega vanemad vastajad (7% kõrgharitud ja üle 35-aastaste rühmast). See motiiv esines võrdse sagedusega niihästi abikaasa või partneriga koos kui ka lahus elamise korral. Küll aga sõltusid halvad suhted pere majandusseisust — niihästi end vaeseks hinnanutest kui ka vaesuse äärel püsivates peredes oli selle motiivi sagedus üle 6%.

Partner ei soovi (praegu) last. Seda motiivi esines 5% uuritavast rühmast, sealjuures abikaasa või partneriga kooselavatest 10% ja 7% üle 35-aastastest. Sagedamini esines seda motiivi jõukalt elavates peredes (7%).

Hirmu enese või partneri töökoha kaotuse pärast märkis oluliseks laste sünni edasilükkamise motiiviks vaid 5% sünde edasilükkavatest inimestest. Tähelepanuväärne oli aga selle motiivi esinemissageduse sõltuvus vastaja haridusest — see oli iseloomulik 12% kõrgharidusega ja 4% keskharidusega inimestele, ent puudus täiesti põhiharidusega vastajatel. Samuti oli tugev sõltuvus vanuserühmast — töökoha kaotust kartis 12% 35–45-aastastest, 9% 25–34-aastastest, kuid alla 1% noorimast vanusegrupist. Enamasti elasid need, kellele see motiiv oli oluline, koos abikaasa või partneriga ja töötasid, kuid ei õppinud. Töökoha kaotust kartsid kõige rohkem suuremate linnade elanikud (9%), järgnesid tallinlased (6%), väikelinnades ja maal oli selle motiivi sagedus ühtviisi 3%.

Soovimatus astuda kõrvale karjääriredelilt oli oluline 5% laste sünde edasi lükata kavatsevast elanikkonnast, kusjuures kõige sagedasem (7%) oli see 25–34-aastaste puhul; järgnesid noorimad (5%). Üle 35-aastaste seas oli selle motiivi tähtsus vaid 1%. Olulisim oli see motiiv kõrgharidusega vastajate seas (10%), madalamatel haridustasemetel oli selle motiivi tähtsus ühtviisi 4%. Tähtsam oli see motiiv eestlastele (7%), linlastele (6%) ja neile, kes elasid majanduslikult hästi (9%).

Laste kasvatamisega seotud probleeme märkis laste sünni edasilükkamise olulise motiivina vaid 4% uuritavast rahvastikust. Muret tegi see rohkem kõrgharidusega inimestele (6%), samuti abieluinimestele.

Enese või partneri terviseprobleemid, sh. probleemid laste saamisega olid olulised 6% uuritavast elanikkonnast. Ootuspäraselt oli siinjuures kõige suurem osakaal vanematel inimestel — nimetatud motiiv oli oluline 18% üle 35-aastastest, 6% 25–34-aastastest ja 1% kuni 25-aastastest. Vastavalt sellele

suurenes nimetatud probleemi osatähtsus ka hariduse suurenedes (3% põhiharidusega, 4% keskharidusega ja 11% kõrgharidusega vastajatest). Venelannad märkisid seda probleemi märksa sagedamini (10%) kui eestlannad (4%), töötute hulgas oli see motiiv veidi sagedasem (9%) kui töötajatel (6%), ka abielu-inimestel esines seda motiivi suhteliselt sagedamini (9%). Kaunis sageli märkisid seda motiivi ka need, kes kinnitasid end elavat vaesuse piiril.

Laste sünni edasilükkamise motiivide faktoranalüüs

Laste sünni edasilükkamise motiivide faktoranalüüsist selgus kolm olulist faktorit, mille koostoime kirjeldab ligi kolmandiku kõigi motiivide summaarsest hajuvusest. Need faktorid katavad üle 80% motiividest, kusjuures katmata jäävad vaid suhteliselt marginaalsed, harva (alla 5%) esinevad motiivid.

Majanduslike tegurite faktor. See faktor kirjeldab üle 13% motiivide kogu hajuvusest ja on kõige tugevamini seotud motiividega “eluasemeprobleemid”, “ebakindlus tuleviku suhtes”, “rahaprobleemid”, “Eesti ei soosi laste soetamist”, “soov end enne majanduslikult kindlustada”.

Vanuse faktor kirjeldab 11% motiivide koguhajuvusest. See on kahe-suunaline faktor, mille üht suunda saab käsitleda kui nooruse faktorit, millega seostuvad motiivid, nagu “olen liiga noor”, “minul või partneril on õpingud pooleli”, “soovin end enne majanduslikult kindlustada”. Sama faktori teise suuna ehk eakusega seostuvad enese või partneri halb tervis, “olen liiga vana”, “kardan kaotada töökohta”.

Partneri faktor kirjeldab motiivide koguhajuvusest 8% ja on eelmistega võrreldes mõnevõrra segasema struktuuriga ning sarnaselt teise faktoriga kahe-suunaline. Kõige olulisem selle faktoriga seotud motiiv on “sobiva partneri puudumine”. Faktori teine suund (st. olukord, kus partner on olemas) on seotud motiividega “partner on liiga noor”, “partner ei soovi lapsi” ja “ei soovi astuda kõrvale karjääriredelilt”.

Laste sünni edasilükkamise motiivide ja tausttunnuste ühisanalüüs

Selgitamaks laste sünni edasilükkamise motiivide põhjendatust teostati sünni edasilükkamise motiivide ja tausttunnuste ühine faktoranalüüs. Märgime, et rahvastikurühm, kelle käitumist ja hoiakuid faktoranalüüs kirjeldab, on taas lapse sünni edasilükkajad, seega 61 000 meest ja 57 000 naist. Õnnestus leida neli faktorit, mis kirjeldasid kokku kolmandiku vaadeldud tunnustest ja motiividest, kusjuures selgus, et motiivide ja tausttunnuste vahelised seosed on kaunis nõrgad. Esikohale tõusis vanusefaktor, teisele kohale jäi majanduslike hoiakute faktor ning kolmandale kodakondsuse faktor.

Vanuse faktor, mis on seotud vastaja vanuse, partneri olemasolu, perekonna-seisu, haridustaseme, õppimise/ mitteõppimisega. See faktor kirjeldab 14% uuritavast tunnuste komplektist ja on kahe-suunaline. Nooruse suunda iseloo-mustab suhteliselt noorem iga, vallalised ja sageli ka kooselupartneri puudu-mine, madalam erihariduse tase (haridustee ei ole veel lõpetatud) ning mitte-kuulumine töötajate hulka. Laste sünni edasilükkamise põhjused on seotud noorusega — “olen liiga noor”, “mul või partneril on õpingud pooleli”, “soovin end enne majanduslikult kindlustada”. Vanuse suunaga seevastu seonduvad kõrgem iga, abielulisus ja elu koos partneriga, kõrgem hariduslik ja tööalane seisund. Laste sünni edasilükkamise motiivideks on “enese või partneri halb tervis”, “kartus kaotada töökohta” ja veidi kurioosselt ka see, et “ollakse liiga vana”.

Majanduslike hoiakute faktor ei seostu oluliselt ühegi tausttunnusega. Majanduslikud motiivid (rahanduslikud raskused, soov ennast majanduslikult kindlustada, eluasemeprobleemid) on ilmselt seotud pigem hoiakute ja ootuste kui vastaja sotsiaalmajandusliku olukorra, vanuse, rahvuse või muude näita-jatega. Majanduslike põhjuste faktor kirjeldab 8% tunnuste summaarsest haju-vusest.

Kodakondsuse faktoriga seostuvad sagedamini mitte-kodaniku staatus ja ankeedi täitmine vene keeles, samuti mõnevõrra madalam majandusliku olu-korra hinnang. Laste sünni edasilükkamise motiivide hulgas domineerib rahapuudus. Kodakondsuse faktor kirjeldab 6% tunnuste üldvarieeruvusest.

Partneri faktor. Partneri puudumisega seostub suhteliselt suur leibkond (nähtavasti elu mitme põlvkonna leibkonnas), suhteliselt sagedamini ka mitte-töötamine ja venekeelsus. See faktor kirjeldas 5% tunnustest.

Majanduslik toimetulek kui sündimust mõjustav faktor

Kas jõukamad pered soovivad endale rohkem või vähem lapsi?

Tavateadvuses on väga sageli laste sünnitamise loobumise või sünni edasi-lükkamise põhjenduseks rahaprobleemid. Teiselt poolt on ka levinud arvamus, et jõukamates peredes on üldiselt vähem lapsi. Käesolevas uuringus prooviti selgitada majandusliku toimetuleku kui sündimuskäitumist mõjustava teguri olulisust tänapäeva Eestis.

Majanduslikku toimetuleku taset määrati uurimuses nii objektiivsete näi-tajate kui ka enesehinnangu alusel. Objektiivsete ja subjektiivsete hinnangute vahel oli küll positiivne korrelatiivne seos, kuid enamusel juhtudest mitte kuigi tugev (tabel 5). Käesolevas analüüsis lähtutakse eeldusest, et inimese käitumine on eelkõige seotud tema enesetunnetusega, mistõttu on enamasti kasutatud subjektiivset toimetuleku skaalat (‘oleme vaesed/ oleme vaesuse piiril/ me pole ei vaesed ega rikkad/ me pole küll rikkad, aga elame hästi’).

Tabel 5¹. Majanduslike tausttunnuste ja sündimuskäitumist väljendavate tunnuste vahelised korrelatsioonid (r).

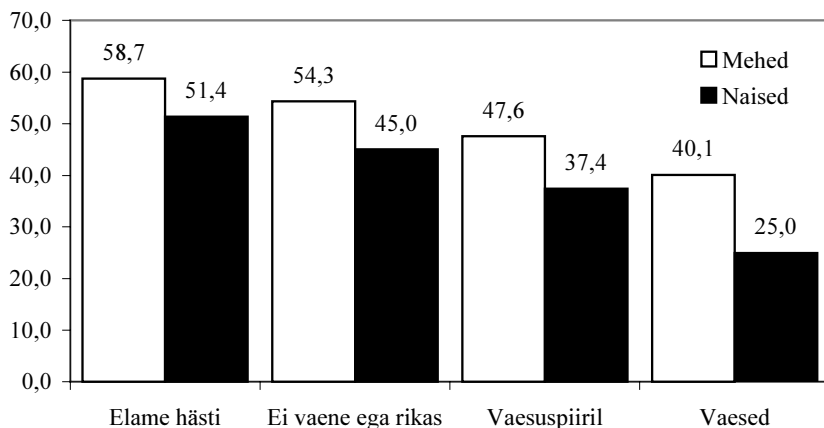
Taus- tunnused	Laste soov			Laste sünni edasilükkamise põhjus				
	Kas soovib veel lapsi?	Kokku soovitud laste arv peres	Kas 2 aasta jooksul soovib lapsi	Rahalised raskused	Soov enne majandus-likult kindlustada	Karjäär	Riigi olukord ei soosi	Ebakindlus lapse tuleviku suhtes
Skaala:	0 – ei, 1 – jah	Arv	0 – ei, 1 – jah	0 – ei, 1 – jah				
Sugu (1-mees; 2-naine)	-0,102	-0,103				0,106		0,085
Vanus	-0,584	0,203	0,202	0,100	-0,235	-0,056	0,154	0,111
<18-aastaseid lapsi peres	-0,309	0,47	0	0,124	-0,097		0,095	
Leibkonna majanduslikku toimetulekut iseloomustavad tunnused								
Pere tulukvintiil **	0,175	-0,128	0,221	-0,143	0,105			
Üüriprobleem**	0,055		0,121	-0,215	-0,128	0,087	-0,106	
Kulutamise võimalused*	0,071		0,148	-0,080				
Jõukuse hinnang**	0,084		0,177	-0,224		0,097	-0,066	
Võimalus laenata 200\$**	0,071		0,184	-0,192		0,078		
Tulu <i>per capita</i> **	0,199		0,229	-0,145	0,087			

Osutus, et majanduslikult paremini elavad leibkonnad olid enam motiveeritud veel lapsi saama (joonis 11).

¹ Tabelis 5 on esitatud ainult statistiliselt olulised (nivool 0,05) korrelatsioonikordajad, suhteliselt suuremad seosed $|r| > 0,2$ (kirjeldab vähemalt 4%) on varjutatud, seosed $|r| > 0,4$ (kirjeldab vähemalt 16%) on varjutatud tumedamalt.

* *Kulutamise võimalused* on integreeritud tunnus, kus on liidetud erinevate kaupade tarbimise võimalused.

** Kõik majandustausta puudutavad tunnused on kodeeritud nii, et väiksem väärtus tähistab halvemat majandusseisu.

Joonis 11. Laste soov erinevates soo- ja toimetuleku rühmades (%).

Järjekordse lapse saamise motivatsioon vähenes sedamööda, mida kriitilisemaks isik hindas oma leibkonna majanduslikku toimetulekut (tabel 5). Sama seaduspära kehtis nii meeste kui ka naiste puhul.

Jõukamad pered soovisid sagedamini veel last, kuid kokkuvõttes perre väiksemat laste hulka — soovitava laste arv oli negatiivselt seotud sissetulekuga leibkonnaliikme kohta. Selle näivalt paradoksaalse nähtuse selgitamiseks tehti täiendav analüüs. Selgus, et olemasolevalt suurema laste arvuga pered soovisid kokkuvõttes enam lapsi, suurema laste arvuga pered kuulusid aga ootuspäraselt enamasti madalamasse tulukvintiili. Just kuulumine madalamasse tulukvintiili võibki põhjustada soovitava summaarse soovitava laste arvu ja tulukvintiili vahelise negatiivse korrelatsiooni. Selgitamiseks seda arvutati ka osakorrelatsioonikordaja soovitavate laste arvu ja tulukvintiili vahel, kusjuures elimineeriti olemasolevate laste arvu mõju. Selguski, et osakorrelatsioonikordaja väärtus oli praktiliselt null (0,002), seega sama olemasolevate laste arvu korral puudub seos soovitava laste arvu ja sissetuleku suuruse vahel.

Leibkonna majandusliku toimetuleku seos lapse sünni edasilükkamise motiividega

Tabelist 5 ilmneb, et inimesed, kes ei olnud oma majandusliku olukorraga rahul, kaldusid lapse sünni mitme aasta võrra edasi lükkama. Otsuse sünnitada laps lähiaastatel langetasid pigem vanemad inimesed (kes üldse last veel soovisid), noored eelistasid lükata lapse sünni edasi. Selle otsuse juures on majanduslik seisund arvestatavaks, ent mitte väga tugevaks argumendiks.

Rahalised raskused lapse sünni edasilükkamise motiivina olid seotud kõigi majandusliku taseme näitajatega, nii subjektiivsete kui ka objektiivsetega. Ülejäänud motiivid olid majanduslike tausttunnustega nõrgalt seotud, kusjuures motiividel “Eesti praegune olukord ei soosi laste sünnitamist” ning “ebakindlus tuleviku ees” praktiliselt puudus korrelatiivne seos majandusliku toimetuleku taset iseloomustavate tunnustega.

Arvestades leibkondade jõukuserühmade üldisi arvukusi, saab ennustada, et lähitulevikus sünnib kõige rohkem lapsi keskmise toimetuleku tasemega peredesse, kes endi subjektiivse hinnangu kohaselt ei kuulu vaeste ega rikaste hulka.

Sündimuskäitumise mudelid

Mudel laste sünni tõenäosuse hindamiseks

Et analüüsida koos sotsiaalsete ja demograafiliste tunnuste mõju laste saamise soovile, leiti laste soovi hindamiseks logistiline regressioonimudel

$$\ln\left(\frac{p}{1-p}\right) = b_0 + b_1 X_1 + \dots + b_k X_k$$

Mudel prognoosib riski (p), et isik ei soovi enam lapsi. Mudelis sisalduvad regressioonikordajad b_i on esitatud tabelis 6.

Tabel 6. Laste mittesoovimise riskimudeli argumentid ja nende väärtused.

	R-ruut	Lisanduv argument	b	Exp(b)	P
1	0,429	Vanus	0,2	1,221	<0,01
2	0,273	Pere suurus	0,384	1,313	<0,01
3	0,493	Tulu per capita	-0,239	0,787	<0,01
4	0,498	Haridus	-0,372	0,689	<0,01
5	0,504	Sugu	0,459	1,582	<0,01
6	0,506	Perekonnaseis	-0,116	0,891	<0,05
7	0,506	Lapsi (<15a)	(-0,088)	(-1,092)	>0,05
8	0,506	Vabaliige	-6,349	0,002	<0,01

Tabeli 6 esimeses veerus on sammprotseduuriga määratud argumentide olulisuse järjestus, teises veerus on determinatsioonikordaja standardiseeritud analoog R^2 , mis näitab logistilise mudeli kirjeldatuse taset. Näeme, et olulisimad riskitegurid on vanus ja pere suurus. Selgub taas, et naised on järjekordse lapse sünni kavandades meestest ettevaatlikumad. Riski, et perre enam lapsi ei sünni, vähendab leibkonna suurem sissetulek, mõlema vanema kõrgem haridustase ning kindlamad perekonnasidemed. Saadud mudel kirjeldab üle 50% inimeste

lastesaamise kavatsusest, kusjuures põhilise osa kirjeldusest annavad kolm esimest argumenti — pere suurus, vastaja vanus ning sissetulek leibkonnaliikme kohta.

Laste soovitava koguarvu hindamise mudel

Leidsime ka lineaarse mudeli hindamaks isiku poolt enesele soovivat laste koguarvu. Soovitava laste arvu jaoks leidsime lineaarse mudeli kujul:

$$Y = b_0 + b_1X_1 + \dots + b_kX_k,$$

kusjuures argumendid valiti suure hulga tausttunnuste seast sammprotseduuri abil nii, et igal sammul oleks saadav mudel parim võimalik. Argumentide valik lõpetati lähtudes tingimusest, et kõik argumendid oleksid olulised olulisuse nivool 0,05 (tabel 7).

Tabelis 6 on mudelisse kuuluvad argumendid esitatud lisandumise järjekorras, ühtlasi on märgitud ka igal sammul mudelit iseloomustav determinatsioonikordaja. Näeme, et parim mudel sisaldab 7 liiget ning selle kirjeldatuse tase on 0,41. Kolmandas veerus on märgitud mudelisse lisandunud argumendid ja neljandas veerus on vastavad standardiseeritud regressioonikordajad (*beeta*-kordajad). Regressioonimudeli kordajateks oleksid *beeta*-kordajad siis, kui kõik muutujad mudelis oleksid standardiseeritud. Viimases veerus on vastava kordaja olulisuse tõenäosus.

Tabel 7. Endale soovitud laste arvu prognoosiva mudeli argumendid ja nende väärtused.

	R-ruut	Lisanduv argument	B	p
1	0,218	Alla 15-aastaste arv leibkonnas	0,603	<0,01
2	0,375	Vastaja vanus	0,431	<0,01
3	0,387	Ankeedile vastamise keel	-0,131	<0,01
4	0,396	Vastaja haridus	0,089	<0,01
5	0,402	Vastaja sugu	-0,074	<0,01
6	0,405	Kooselu	-0,193	<0,01
7	0,41	Abielu	0,155	<0,05
8	0,411	Tulu <i>per capita</i>	-0,035	>0,05

Kõige enam määrab peresse laste soovitava koguarvu juba olemasolevate laste arv ja vastaja vanus — need inimesed, kelle peres juba on lapsi ja kes on vanemad, soovivad perre kokku rohkem lapsi. Järgmine lisanduv argument on küsitluse keel — eesti keelt kõnelevad vastajad soovivad keskmiselt rohkem lapsi. Soovivat laste arvu suurendab veel vastaja kõrgem haridus, sugu (mees),

kooselu partneriga ja abielulisus, kuid kõigi viimati nimetatud argumentide koosmõju suurus on alla 2%. Esimene argument, mille mõju ei ole oluline, on sissetulek leibkonnaliikme kohta. Optimaalne mudel seda liiget ei arvesta.

Võrreldes kaht mudelit (tabelid 6 ja 7) ilmneb näiv vastuolu:

- suurem laste arv peres (ja ühtlasi suurem pereliikmete arv) vähendab soovi saada veel üks laps, kuid suurendab soovivat summaarset laste arvu;
- vanem iga (ja sellega seostuv kõrgem haridus, sotsiaalne seisund ja abielulisus) vähendab soovi saada veel lapsi, kuid suurendab soovivat summaarset laste arvu;
- noorem iga suurendab laste soovi, kuid vähendab soovivat laste arvu.

Tegelikult ei ole tulemus vastuoluline, vaid näitab seda, et vastajad asuvad oma soovitava peremudeli realiseerimise erinevatel staadiumitel. Osa vastajaist on oma mudeli realiseerumisele lähedal (neil on juba lapsi ja selle tõttu on soovitatav laste arv suhteliselt suur). Teistel ei ole veel lapsi, nad soovivad lapsi, kuid nende poolt soovitatav laste arv on keskmiselt väiksem kui neil, kellel osa lapsi juba olemas. Vastavalt küsitluse skeemile on mudelite aluseks olevad valimid osaliselt erinevad.

Ka laste soovi seos majandusnäitajatega on igati loogiline, sest on seaduspärane, et need pered, kus juba on lapsi, paiknevad üldiselt madalamates tulukvintiilides kui need pered, kus lapsi ei ole.

Üldistav faktoranalüüs

Et leida seoseid kahe motiivide kompleksi ja tausttunnuste vahel, teeme veelkord faktoranalüüsi, mille jaoks ühendame kõik nimetatud tunnused (kokku 39). Arvestame ühtlasi seda, et kõigi nende tunnuste väärtused on teada suhteliselt väikesel osal küsitletutest — need on isikud, kes küll soovivad lapsi, aga lükkavad nende sünni vähemalt kahe aasta võrra edasi.

Saame järgmised tulemused.

Kõige olulisem sündimuskäitumist suunav faktor on *vanus*, kõige olulisemaks laste sünni edasilükkamise põhjusteks aga noorus ja pooleliolevad õpingud. Suhteliselt vanemate inimeste sagedasemaks sooviks on sünnitada olemasolevale lapsele kaaslast ning kindlast soost lapse saamine. Vastukaaluks kasvavad aga vanusega kartus töökohta kaotada ja terviseprobleemid.

Järgmist faktorit võiks nimetada *hoiakute-motiivide faktoriks*, sest selles seostuvad motiivid, kuid puudub arvestatav seos objektiivsete isikut kirjeldavate tausttunnustega. See faktor seostub tugevasti järgmiste laste saamise motiividega — “saada laps nimelt olemasoleva partneriga”, “laps kindlustab abielu”, “lapse olemaolu välistab üksinduse vanemas eas”, “last on vaja Eesti rahva püsijäämiseks”, “laps on eneseteostus”. Samas seostub nimetatud faktoriga ka terve rida edasilükkamise motiive — eluasemeprobleem, soov end enne majanduslikult kindlustada, rahapuudus, ebakindlus tuleviku suhtes,

mõnevõrra ka õpingud, arvamus, et Eesti praegune olukord lapsi ei soosi ja partneri noorus.

Kolmas oli taas tuttav *keele-kodakondsuse faktor*, mis aga kirjeldab rohkem tausttunnuseid kui motiive. Selle faktori eestlaste suunda iseloomustavad Eesti kodakondsus, eestikeelne küsitlus, kõrgem majandusliku olukorra hinnang. Lastesaamise motiividest on olulisim eneseteostus, spetsiifilisi laste sünni edasilükkamise motiive ei ole. Faktori muulaste suunda iseloomustab Eesti kodakondsuse puudumine (sh. välisriigi kodakondsus), madalam hinnang oma majanduslikule olukorrale. Lastesaamise motiivid on küllalt nõrgalt esindatud, olulisim neist on abielusuhete tugevdamine (tase 0,2). Laste sünni edasilükkamise motiividest väärivad märkimist rahapuudus, eluasemeprobleemid, eba-kindlus tuleviku suhtes, vähem ka sobiva partneri puudumine ning asjaolu, et Eesti riik ei soosi lapsi.

Nimetatud kolm faktorit kirjeldavad kokku veerandi tunnuste summaarsest hajuvusest. Ülejäänud faktorid on tunduvalt väiksema kirjeldusjõuga ning iseloomustavad pigem erandeid.

Karjääri faktor iseloomustab isikuid, kelle leibkond on enamasti väike ja kes tõenäoliselt elavad partnerita. Majandusliku enesehinnangu kohaselt on nad heal järjel, haritud ja töötavad. Laste saamiseks juhtivat motiivi ei ole, lastest loobumise motiiviks on — “mitte astuda kõrvale karjääriredelilt”.

Üksinduse faktor iseloomustab isikuid, kes enamasti töötavad, kuid ühegi muu tunnuse poolest ei eristu keskmisest elanikkonnast. Lastesaamise motiiviks on üksinduse vältimine, kuid ka lapse hea mõju tervisele ja välimusele, samuti ka Eesti rahva edasikestmine. Laste sünni edasilükkamise kaalukaimaks motiiviks on sobiva partneri puudumine, ka enese ja partneri liiga kõrge vanus.

Sugupoole faktor seostub vastaja soo ja enesele soovitava laste ning ühiskonnale soodsa laste arvuga. Mõlemat arvu sooviksid mehed näha kõrgemana kui naised.

Kokkuvõte

Viljakas eas (18–45-aastaste) inimeste kavandatava sündimuskäitumise analüüs näitas, et *keskmine oodatud laste arv* Eesti peres (kus veel lapsi soovitakse) on 2,3 ning soosituim on 2–3-lapselise perekonna mudel. Ühtlasi selgus, et mingeid järske muutusi rahva reproduktiivhoiakutes pikema ajaperioodi jooksul ei ole toimunud. Erinevuseks võrreldes varasemate uuringutega (Haavio-Mannila & Tiit, 1985) on see, et varem on leidunud ka ülisuurte (6–7-lapseliste) perede pooldajaid, kuid käesoleva uuringu andmetel pooldasid neljast lapsest suuremat peret väga üksikud. Tõenäoliselt on kahe- kuni kolmelapseline pere kujunenud järjest kindlamalt tänapäeva Eestis ideaaliks, mis tugevasti domineerib kõigi teiste peretüüpide üle, ning sama palju lapsi soovitakse ka enese peresse.

Arvestatav hulk, ligi 15% viljakas eas inimestest, kellel puudusid alaealised lapsed, ei soovinudki neid. Nende hulgas oli teatav hulk suhteliselt eakamaid, kelle lapsed olid juba täisealiseks saanud või kes olid kas tervise tõttu või muudel põhjustel lastesoovist loobunud. See, et ligi kümnendik 18–24-aastastest noortest ei soovi lapsi, viib oletuseni, et ühe osa noorte ideaaliks on sõltumatus ja individualistlik elustiil või pole nad veel piisavalt küpsed kujutlema ennast lapsevanemana.

Soov lapsi saada. Käesolevas uuringus käsitleti kaht sündimuskäitumist iseloomustavat tunnust — enda soovi lapsi saada ja soovitatav laste koguarvu peres, kusjuures viimast mõõdeti ainult ühel osal küsitletavatest — nendel, kes üldse soovisid lapsi saada. Nimetatud kahe tunnuse sõltuvus tausttunnustest oli esmapilgul vastuoluline — näiteks noorematel vastajatel oli suurem soov lapsi saada, vanematel aga suurem soovitatav laste arv. See on siiski igati loogiline, sest enamusel vanematest vastajatest on juba lapsi ja soovitatav laste arv määrati olemasolevate ja juurdesoovitatavate laste arvu summana. Siiski võib sellest tulemusest järeldada soovitava summaarse laste arvu vähenemise suundumust nooremates põlvkondades.

Laste soovimise motiivid. Laste soovi põhjustena domineerisid “see on loomulik” ja “lapsed aitavad vältida üksindust vanas eas”. Arvestatav oli ka soov saada olemasolevale lapsele kaaslane ja kindlustada kooselu. Samas erinevate motiivide seosed tausttunnustega praktiliselt puudusid (v.a. suhteliselt triviaalsed seosed, nagu kaaslase soovimine lapsele juba olemasoleva lapsega peredes). See näitab, et vaadeldaval perioodil toimub rahvastiku kavandatav sündimuskäitumine valdavalt ühtse mudeli kohaselt ja ei leidu rühmi, kellele oleks lapse saamine seotud mingite eriliste eesmärkidega.

Sünni edasilükkamise motiivid. Ligi 42% nendest, kes tegelikult veel soovivad lapsi, ei kavatse seda veel lähima kahe aasta jooksul. Seega on sündide edasilükkamine väga oluline tegur tänapäeva noorte sündimuskäitumises, mis oluliselt mõjustab kõiki sündimusnäitajaid. Selgus, et laste sünni edasilükkamise motiivid olid üldiselt omavahel positiivselt korreleeritud, mis näitab, et edasilükkamist ei seostata enamasti mitte ühe, vaid mitme erinevalt kombineerunud motiiviga. Seevastu seosed niihästi laste soovi motiividega kui ka tausttunnustega olid pigem nõrgad, kuid kinnitasid leitud üldisi seaduspärasusi.

Vanusefaktor sündimuskäitumist mõjutava tegurina. Selgus ootuspäraselt, et tausttunnused ei mõjutanud sündimuskäitumist sõltumatult, vaid nendest moodustusid teatavad tunnuste kompleksid. Nende hulgast kõige olulisem on vastaja vanust ja sotsiaalset küpsust iseloomustav faktor. Selles seostub kõrgema vanusega üldiselt kõrgem haridustase, kõrgem perekondlik staatus (sagedamini abielus ja/või partneriga koos elav), kõrgem tööalane seisund (valdavalt töötav, harva õppiv), sagedamini elab vanematest eraldi ja olemasolev(ad) laps(ed) peres. Madalama vanusega seostub madalam haridustase, sagedamini õppimine või mitteaktiivsus tööturul, harvem abielulisus, sageli ka kooselupartneri puu-

dumine ja elamine vanematekodus, samuti olemasolevate laste puudumine või väike arv.

Soov lapsi saada sõltub kõige enam *vanusefaktorist* — nooremad soovisid lapsi suurema tõenäosusega. Murdeliseks vanuseks, millal tõenäosus lapsi mitte enam soovida ületab tõenäosuse lapsi veel soovida, on naistel 31 ja meestel 35 aastat. Ometi leidis lapse soovijaid ka 40-aastaste naiste ja meeste seas. Kuigi 18–45-aastased mehed on naistega võrreldes mõnevõrra motiveeritumad endale veel lapsi saada, võib see olla osalt tingitud meeste pikemaalisest viljakusest, sest kokkuvõttes oli meeste ja naiste soovitav laste koguarvu keskmine ühesugune.

Vanusefaktoriga on otseselt seotud haridustase. Käesolev uuring näitas kõrgharidusega naiste suuremat valmisolekut lapsi sünnitada. Seni on naiste hariduse mõju sündimusele Eestis olnud vastuoluline — kuigi kõrgema haridusega naised on olnud orienteeritud suuremale laste arvule, on nende poolt tegelikult sünnitatud laste arv jäänud enamasti väiksemaks kui madalama haridusega naiste oma. Siin on nähtavasti põhjuseks olnud pikemast haridustestest johtuv hilisem pereelu algus ja suurem risk üksikuks jääda, millele on lisandunud teatav karjäärirurve.

Teised sündimuskäitumist mõjutavad tegurid. Mõnevõrra arvestatav sündimuskäitumist mõjustav faktor on määratud vastajate *rahvuse, keele ja kodakondsusega*. Kuigi ilmnenud erinevused ei olnud suured, selgus siiski, et mittekodakondsete puhul oli laste soetamise motivatsioon suhteliselt nõrgem, veidi madalamad olid ka majandusliku toimetuleku hinnangud. Seevastu ei sõltunud Eesti elanike soov lapsi saada märkimisväärselt elukohast linnas või maal, kuigi varasemad andmed näitavad, et maaperedes on laste arv olnud veidi suurem.

Majandusliku jõukuse taseme mõju sündimuskäitumisele. Senised 20–35-aastaste noorte uuringud (Ainsaar & Oras, 2000) on näidanud soovitud laste arvu ja majandusliku jõukuse negatiivset korrelatsiooni, st. et jõukamad inimesed soovivad küll lähitulevikus rohkem lapsi, kuid kokkuvõttes jääb nende soovitav laste arv keskmisest väiksemaks. Käesolev uuring tõestas veelkord majanduslike motiivide olulisust sündimuskäitumisel, kusjuures see väljendus peamiselt laste sünni edasilükkamises. Selgus ka rahamure kui lapse sünni edasilükkamise motiivi põhjendamise kehva majandusliku olukorraga, st. et inimesed, kes tulevad suhteliselt paremini toime, lükkavad harvemini lapse sünni rahapuuduse tõttu edasi. Ilmnes ka, et soov ennast enne lapse sündi majanduslikult kindlustada on seotud vanusefaktoriga, olles tähtsam noorematele inimestele.

Teiselt poolt suureneb rahaliste raskuste osatähtsus lapse sünni edasilükkamise põhjusena koos vanusega ja suurema olemasolevate laste arvuga, mis omakorda vähendab sissetulekut leibkonnaliikme kohta. Varasemad uuringud (Ainsaar & Oras, 2000) on näidanud seost juba olemasolevate laste arvu ja rahamure kui barjääri vahel järgmise lapse muretsemisel. See on tingitud asjaolust,

et Eesti peretoetused katavad suhteliselt väikese osa lastega seotud kulutustest (Käärrik & Tiit, 2001).

Ootamatuna ilmnes analüüsist, et rahapuudus esines lapse sünni edasilükkamise põhjusena linnas (49%) märksa sagedamini kui maal (37%), kuigi sissetulekud on maal keskmiselt oluliselt madalamad kui linnas (Leibkonna elujärg, 2001). Siin võib olla seletuseks erinev lapse kasvatamisega seotud arvatav “hind” linnas ja maal. Samuti on vastuoluline tulemus, et ebakindlus lapse tuleviku suhtes ei pane muretsema kõige vaesemaid. Üks võimalik seletus võib olla, et end vaeseks pidav inimeste rühm on kaotanud huvi majandusliku toimetuleku säilitamise vastu. Teine, vastupidine seletus — lapse väärtustatus selle elanikkonna kategooria hulgas on kõrgem majandusliku toimetuleku hinnangutest.

Sünnituste edasilükkamise teadvustatud põhjuste empiiriline tähtsusjärjestus. Soovitava lapse sünni edasilükkamise põhjustest on Eestis esikohal *pere majandusmured*, sh. eluasemeprobleemid. Majanduslikud põhjused mõjutavad nii nooremaid kui ka vanemaid eagruppe. Erinevatel majanduslikel aspektidel (sissetulek, jõukus, majanduslik kindlustatus) on sotsiaalsetele rühmadele erinev mõju, ilmselt on siin määrav subjektiivne jõukusetase, mille aluseks on vastuolu tegeliku ja soovitava olukorra vahel.

Teine, igati mõistetav sündide edasilükkamise põhjus on *noorus ja lõpetamata haridustee*. Õppurite valmisolek peatselt lapsi muretseda on madalaim. Rahamure on õppuritel vähem oluline (38%) kui mitteõppuritel (51%). See võib olla seotud erinevate elutsüklitega ja asjaoluga, et inimesed nimetavad lastesoovi barjääradena asju, mis neile momendil olulised tunduvad või millest nad puudust tunnevad. Õppurid märgivad suhteliselt sagedamini ka eluaseme-probleeme. Siiski ei ole õpilaste puhul määrav sünnituse edasilükkamise põhjus majanduslik toimetulematus, vaid sotsiaalne ebaküpsus (lõpetamata haridustee, majanduslik iseseisvusetus).

Lastesaamise soovi vähendas ja sündide edasilükkamist põhjustas *meeste töötus*, kusjuures naiste tööalase seisundi mõju sündimuskäitumisele oli väiksem. Palju on räägitud noorte karjääri-inimeste vähesest huvist lastesaamise vastu. Laste sünni edasilükkamise motiivina on *karjääri hoidmine* siiski suhteliselt vähe oluline (esines keskmiselt 5% juhtudest) ning selle seosed tausttunnustega on nõrgad. Seda motiivi esineb veidi rohkem haritumatel ja end jõukamaks pidavatel inimestel. Karjääri tõttu lapse sünni edasilükkamine on nõrgalt seotud sooviga ennast enne lapse sündi majanduslikult kindlustada. Sama medali teine pool on *hirm töökohta kaotada*, mis esineb sünni edasilükkamise motiivina pigem vanemate ja kõrgema haridustasemega naiste, sh. ka mitte-eestlaste puhul, kuid mille mõju on samuti suhteliselt väike.

Oluline ja igikestev põhjus laste soetamise edasilükkamiseks ja ka sellest loobumiseks on (*sobiva*) *partneri puudumine*, mis ilmneb suhteliselt isesisiva tegurina. Käeolevas uuringus märkisid seda mõlema sugupoole esindajad, mehed veidi sagedamini kui naised, mis kõneleb sündimuskäitumise mallide ühtlustumisest meeste ja naiste grupis.

Kasutatud kirjandus

- Ainsaar, M., Oras, K. (2000). Laste arvu mõjutavad tegurid, Ainsaar, M. (toim.) Laste- ja perepoliitika Eestis ja Euroopas, Rahvastikuministri büroo, lk. 112–133.
- Anker, R. (1985). Comparative survey. — In: Bodrova, V. & R. Anker (eds.) *Working Women In Socialist Countries: The Fertility Connection*. International Labour Office, Geneva, pp. 1–21.
- Bongaarts, J. (1999). The Fertility impact of changes in the timing of childbearing in the developing world. *Working papers*, Population Council, No. 120.
- Burghes, L., Clarke, L., Dex, S., Holtermann, S., Kozak, M., McGlone, F., Mountford, J., Roberts, C., Scheibl, F. (1999). Families and the labour market — In: Dex, S. (ed.) *Family & parenthood, policy & practice*, Family Policy Studies Centre.
- Coleman, D. (1996). New patterns and trends in European Fertility: International and sub-national comparisons — In: Coleman, D. (ed.) *Europe's Population in the 1990's*. Oxford University Press.
- Donaldson, L. (1991). Economic constraints upon fertility — In: *Fertility Transition, the Social Dynamics of Population Change*, pp. 91–108, Basil Blackwell.
- Easterlin, R. (1975). An Economic framework of fertility analysis. — In: *Studies in Family Planning*, Vol.6, No.3, pp. 54–63.
- Eesti Meditsiiniline Sünniregister 1992–2000, Eesti Abordiregister 1996–2000 (2001). EKMI, Tallinn.
- Eesti Statistika Aastaraamat 2000 (2000). Tallinn: ESA.
- Ermisch, J. (1996). Economic environment of family formation. — In: Coleman, D. (ed.) *Europe's Population in the 1990s*. Oxford University Press, pp. 144–159.
- Faus-Pujol, M. C. (1995). Changes in fertility rate and age structure of the population in Europe — In: Hall, R. & P. White (eds.) *Europe Population Towards the Next Century*, UCL Press, pp. 17–33.
- First results of the demographic data collection for 1999 in Europe (2000) — In: *Statistics in Focus, Population and Social Conditions, Theme 3–10*, Council of Europe, EUROSTAT.
- Gauthier, A. H. (1996). The measured and unmeasured effects of welfare benefits on families: Implications for Europe's demographic trends. — In: Coleman, D. (ed.) *Europe's Population in the 1990s*. Oxford University Press, pp. 297–331.
- Haavio-Mannila, E., Tiit, E.-M. (1985). Perheiden muotomisen tendenssit ja niiden vaikutus avioliiton pysyvyyten. Verteleva tutkimus Eestin ja Soumen perheesta, työsta ja vapaajasta. Helsinki, pp. 52–76.
- Hakim, C. (1996). Female heterogeneity and the polarisation of women's employment , key issues on women's work, Athlone.
- Hinde, A. (1990). Resources and the fertility transition in the countryside of England and Wales — In: Landers, J. & V. Reynolds (eds.) *Fertility and Resources*. Cambridge Univerity Press, pp. 76–91.
- Kierman, K. (1995). Transition of parenthood: young mothers, young fathers. Associated factors and later life experience. *LSE-STICRRD Discussion paper*, No. 113.
- Kiernan, K. (1998). Parenthood and family life in the United Kingdom — In: *Review of Population and Social Policy*, No. 7, pp. 63–81.
- Leibkonna elujärg 2000 (2001). ESA, Tallinn.
- Lutz, W. (1989). *Distributional Aspects of Human Fertility*. Academic Press.

- Lutz, W. (1999). Will Europe be short of children? — In: *Family Observer*, European Commission, Employment and Social Affairs.
- National report submitted by the government of Sweden (1998). Regional population meeting, Budapest, Hungary, 7–9 Dec 1998. United Nations Population Fund.
- Pedersen, J. & Tyldum, G. (2000). Eesti elutingimuste uuringu valimi kirjeldus. — Marksoo, Ü., Oja, U., Kutsar, D., Einasto, M. (toim.) Elutingimuste uuring Eestis 1999. aastal. Norbalt II. Põhiandmed. Tartu, lk. 143–147.
- Rahvastik 1999 (2000). ESA, Tallinn.
- Retherford, R., Ogawa, N., Sakamoto, S. (1999). Values and fertility change in Japan — In: Leete (ed.) *Values and Fertility Change*, Oxford University Press, pp. 121–147.
- Study on the relationship between female activity and fertility (1991), Vol 1. Synthesis Report, Issues Policy in the Relationship between Female Activity and Fertility, EUROSTAT, PA Cambridge Economic consultants.
- Tiit, E.-M., Haavio-Mannila, E., Lammi, J. (1990). Tudengite abieluideaalid Helsingis ja Tartus. — *Perekonnaprobleemid IX*, Tartu, lk. 90–100.
- Tiit, E.-M., Käärrik, E. (2000). Sündimuse dünaamika Eestis. Mõjutused, trendid ja prognoos Euroopa rahvastikuprotsesside taustal, Uurimisprojekti aruanne, Tallinn: Rahvastikuministri büroo.
- Tiit, E.-M., Käärrik, E. (2001). Lastega perede toimetulek 1999–2000, Uurimisprojekti aruanne, Tallinn: Rahvastikuministri büroo.
- Tiit, E.-M. (1993). Eesti rahvastik ja tema probleemid. *Akadeemia*, nr. 5, 9, 1654–1679; 10, 1847–1866; 11, 2112–2132.
- Tiit, E.-M. & Puusepp, V. (1997). Sündimuse nihke mudel. — *ESS Teabevihik*, nr. 9, lk. 47–56.

Ülevaade hinnangutest eluasemele ja käitumisstrateegiatest eluasemeturul

Mai Luuk

Eluase kuulub inimeste põhivajaduste hulka ning teatud nõuetele vastava eluaseme kättesaadavus kõigile elanikkonna rühmadele on üheks sotsiaalse stabiilsuse eeltingimuseks ühiskonnas. Eluasemega seonduvate probleemide hindamisel on vajalik arvestada tingimusi, mis on 1990ndatel aastatel Eesti eluasemeturu arengut mõjutanud. Vajadus vaadelda eluasemeprobleeme laiemas kontekstis tuleneb sellest, et eluasemeturu kujunemist mõjutab ka terve rida eluasemeturu väliseid tegureid — majanduslik areng, maakasutus- ja ehituspoliitika, tehnoloogilised muutused, laenupoliitika, muutused elanikkonna sotsiaal-demograafilises struktuuris. Eluasemeturul toimivate tehnomajanduslike protsesside (elamufondi renoveerimine, elamu- ja korteriühistute loomine, sooduslaenu eluaseme soetamiseks, kommunaalteenuste hinnatõus jne.) väljundid on valdavalt sotsiaalse iseloomuga ja puudutavad suuremal või väiksemal määral kogu elanikkonda.

Rahulolu elamistingimustega on tähtis heaolukomponent. Lisaks inimeste vaimse ja füüsilise jätkusuutlikkuse tagamisele leevendab sotsiaalselt õiglase eluasemepoliitika ja segmenteeritud, erinevatele vajadustele vastav eluasemeturg paljusid negatiivseid ilminguid ja tõsiseid sotsiaalseid probleeme. Rikaste ja vaeste elupiirkondade eristumises võimendub elanikkonna majanduslik ja sotsiaalne kihistumine.

Käesolevas ülevaates käsitletakse eluasemeprobleemide sotsiaalset aspekti — analüüsitakse küsimusi, mis mõjutavad inimeste rahulolu oma elamistingimustega ja võimalikke käitumisstsenaariume kujunenud olukorras toimetulekuks. Ülevaate aluseks on 1994. ja 1999. aastal läbi viidud elutingimuste uurimuse andmed.

Omandisuhted eluasemeturul

1. jaanuaril 2000. aastal oli Statistikaameti andmetel Eestis 623 100 korterit ja eramut üldpinnaga 33,6 miljonit ruutmeetrit. Rahvaloenduse andmetest selgus, et umbes 5% neist olid asustamata ning umbes 5% leibkondadest käsutas kahte eluruumi (kusujuures kumbki neist ei olnud suvila). Avalikule sektorile e. riigile ja kohalikule omavalitsusele kuuluvaid eluruume oli 37 400 ja erasektorile kuuluvaid eluruume — 587 500. 1990. aastate alguses alanud omandireform on

tänaseks oluliselt muutnud eluruumide omanike koosseisu. Aasta-aastalt on vähenenud avaliku sektori elamufondi osatähtsus ja kasvanud erasektori osa. Kui 1994. aastal kuulus riigile või kohalikule omavalitsusele kõikidest eluruumidest 59%, siis 1. jaanuaril 2000 vaid 6% (Elamistingimused..., 2000). Võrreldes 1995. aasta 1. jaanuariga on erasektori eluruumide arv kasvanud üle kahe korra. Maakonniti on avaliku sektori eluruumide osatähtsus väga erinev (Saare maakonnas 2%, Hiiu, Põlva, Viljandi ja Võru maakonnas 3%, Lääne-Viru, Rapla ja Tartu maakonnas 4%, Tallinna linnas 6% ning Ida-Virumaal kõrgeim — 13%).

Erastamata korterite keskmisest suurem osatähtsus Ida-Virumaal seondub erinevate põhjustega — erastamisele kuuluvate eluruumide suhteliselt halb kvaliteet, halvad keskkonnaningimused ja toimetulekuraskused. Ilmselt avaldab mõju ka riiklik eluasemepoliitika ning see, et palju on säilinud ettevõtetele kuuluvaid kortereid.

Eluruumide erastamise tulemusel on Eestist saanud eluasemeomanike riik — omanikuasustus moodustab 94% kogu elamufondist. Elutingimuste uuringu andmetel on 58% leibkondadest saanud eluaseme omanikuks privatiseerimise kaudu. Tallinna Linnauuringute Instituudi korraldatud eluaseme-uuringud näitavad, et korterite massilist erastamist nende senistele kasutajatele stimuleeris inimeste kartus kaotada oma eluase selle mitte-erastamisel. Kujunenud olukorras on paljud sellise skeemi alusel tekkinud korteriomaniikud saanud oma omandusse korterid, mis paiknevad riigile ja kohalikele omavalitsustele kuulunud amortiseerunud ja ebapiisavalt hooldatud korterelamutes (Eluasemestrateegia ..., 2000).

Seejuures ei suuda suur osa elanikkonnast (eriti madalate sissetulekutega toimetulekuraskustes elanikud) omanikena piisavalt vahendeid investeerida oma eluaseme kvaliteedi säilitamiseks ja parandamiseks. Elutingimuste uurimuse 1999. aasta andmetel moodustasid subjektiivsete hinnangute alusel otseses vaesuses või vaesuse äärel elavad leibkonnad kolmandiku elanikkonnast. Eesti suurlinnades (v.a. Tallinnas) elavatest leibkondadest määratles end vaestena või vaesusriskis elavatena koguni 43% küsitletud leibkondadest (Elutingimuste uuring..., 2000).

2000. aasta 1. jaanuari seisuga kuulus eraomanduses olevatest eluruumidest vaid 23% korteriühistute liikmetele ja elamuühistutele (Elamistingimused..., 2000). Kuigi 1995. aasta 1. jaanuariga võrreldes on ühistute eluruumide arv kasvanud neli korda, ei ole ühistute moodustamine kulgenud eluasemepoliitika raames kavandatud tempos. Endiselt elavad samas korterelamus koos erineva sotsiaal-majandusliku koosseisu ja maksujõulisuse tasemega leibkonnad, mistõttu nende elamute haldamine ja hooldamine on raskendatud. Probleemid on tekkinud nii korteri- ja elamuühistute moodustamise kui ka nende majandamisega.

Eestis läbi viidud omandireformi tulemusel on kujunenud probleemne olukord ka õigusjärgsetele omanikele tagastatud korterelamutes. Omanikel ja

nende elamutes elavatel (sund)üürnikel puudub võimalus ellu viia oma individuaalseid eluasemestrategiaid, sest:

- tagastatud elamute omanikel ei ole erinevalt teistest kinnisvaraomanikest valikuvõimalust kasutada oma seadusjärgseid omandiõigusi ja tegutseda eluasemeteenuseid pakkuvate eraomanikena, mille tulemusena neid, tavaliselt üle 60 aasta vanu eluruume, ei suudeta remontida;
- tagastatud elamutes elavatel üürnikel ei ole olnud võimalust erastada EVP-de eest oma senist eluaset, mistõttu nad on nii õiguslikult, majanduslikult kui ka emotsionaalselt sattunud suhteliselt ebakindlasse olukorda. Samas võib neil omanikule tagastatud majas olla suhteliselt soodus üürileping, mille kaotamisel nad oleksid sunnitud eluruumi üürima turuhinnaga, seega märksa kallimalt.

Kõnealune probleem puudutab Üürnike Ühenduse ja kohalike omavalitsuste hinnangutel ligikaudu 5300 omanikele tagastatud elamus (sh. Tallinnas üle 2000 elamus) elavat 22 500 leibkonda. Tagastatud elamutes kujunenud probleemide lahendamine eeldab osapoolte paindlikku ja läbimõeldud lähenemist nii üürisuhete loomisel kui ka alternatiivsete eluasemevõimaluste pakkumisel ja vastuvõtmisel. Selleks et õiglaselt reguleerida omanike ja üürnike õigusi, tõstatub küsimus ka riigi kui võimaliku kolmanda osapoole rollist. Üheks lahendusteeks on munitsipaal-üürikorterite ehitamise kaudu majanduslikult vähekindlustatud perede eluasemevalikute suurendamine, kuid käesoleval ajal piiravad seda kohalike omavalitsuste tagasihoidlikud rahalised võimalused (Eesti elamumajanduse..., 2000).

Eluruumide kvantitatiivsed näitajad

Eluruum on alaliseks elamiseks sobiv elamu, ridaelamu sektsioon või korter, mis vastab ühiskonnas aktsepteeritavatele sotsiaalsetele ja tehnilistele miinimumstandarditele (Elamistingimused..., 2000:35). Eluase on eluruumi mõiste kõnekeelne sünonüüm, haarates enda alla ka eluruumi ümbritseva lähiskeskonna.

Elamuehitus oli 1990-aastate alguseni valdavalt riiklik, milles kuni 1980-aastateni domineerisid 1–2-taolised korterid paljukorterilistes suurpaneel-elamutes. Eramuehituse kõrgperiood oli 1950.–1960. aastatel. Eramuehitus on hoogsam olnud eelkõige Tallinnas ja Pärnus, kuid ka Lääne- ja Põhja-Eestis. Enam kui pool (57%) eluruumidest on ehitatud aastatel 1961–1990. 1960.–1970. aastatel ja 1980. aastate esimesel poolel oli elamuehituse tempo küllaltki kõrge — aastas ehitati 1000 elaniku kohta üle 10 eluruumi. Elamuehituse mahu järsk vähenemine viimasel kümnendil väljendub nii absoluut- kui ka suhtarvudes. Madalaim ehitustase (0,5 eluruumi 1000 elaniku kohta) oli 1996.

aastal, järgnevatel aastatel on ehitatud 0,6 eluruumi 1000 elaniku kohta (Sotsiaaltrendid 2, 2001:107–108).

Statistikaameti andmetel moodustas keskmine eluruumi pind elaniku kohta 23,3 m² (Elamistingimused..., 2000). Elutingimuste uuringu (1999) andmetel elas kolmandik leibkondadest eluruumides, kus kogupinda leibkonnaliikme kohta oli 15–25 m². Maal on eluruumid tunduvalt suuremad kui linnades. Viiendikul maaperedest oli uuringu andmetel eluruumi kogupinda elaniku kohta üle 55 m², linnades vaid 8% leibkondadest. Paljukorterilises elamus elas 72% ja ühepereelamus või ridaelamus 27% küsitletud leibkondadest. Võrreldes 1994. aastal läbiviidud uuringuga, ei ole eluasemetüüpide struktuuris vahepealsetel aastatel toimunud märkimisväärseid muudatusi — paljukorterilises elamus elas 1994. aastal 75% küsitletud leibkondadest. Et eramu või ridaelamuboksi muretsemine on jõukohane vaid hästikindlustatud inimestele, on ümberasumine korterelamutest eramutesse olnud suhteliselt tagasihoidlik.

Maal elatakse põhiliselt talus või eramus — 60% leibkondadest, linnades aga paljukorterilistes elamutes — 85% (Tallinnas elab paljukorterilises elamus 91% leibkondadest). Viie või enamakorruselistes paljukorterilistes elamutes elab teiste leibkonnatüüpidega võrreldes keskmisest (41%) rohkem üksikvanemaga (50%), lasteta kaheliikmelisi (45%) ja 1 või 2 lapsega (44%) leibkondi. Üksikelamus ja talus elab keskmisest (27%) rohkem kaheliikmelisi pensionäri-leibkondi (41%) ja paljulapselisi leibkondi (38%).

Elamuasemevajadus teeb läbi kindlakujulise muutuse vastavalt põlvkonna elutsüklile. Perekonna loomisel tekib tavaliselt vajadus suurema elamispinna järele. Samuti võivad leibkonna struktuuri muutused (nt. laste sünd) kaasa tuua leibkonna vajaduste teisenemise eluaseme kvaliteeti iseloomustavate tunnuste osas, nagu näiteks eluaseme asukoht, mugavused, ümbritsev keskkond jne.

Eesti kinnisvaraturg on orienteeritud eeskätt jõukamale elanikkonna osale ning pakub põhiliselt võimalusi majade ja korterite ostu-müügi ja renditehinguteks. Eluaseme vahetamise võimalused on tunduvalt tagasihoidlikumad ja seetõttu esineb tihti olukordi, kus üksikute eakate inimeste käsutuses on nende vajadustest suuremad elamispiinad, mille eest tasumine käib neile üle jõu. Samas on eluaseme vahetamine väiksema vastu suhteliselt keeruline, sest odavaid kortereid napib või on need kvaliteedilt ebarahuldavas seisukorras — amortiseerunud, vajavad kapitaalset renoveerimist või on elementaarsete mugavusteta.

Eluruumide arv inimese kohta suhteliselt väheneb leibkonnaliikmete arvu suurenedes. Keskmiselt 41% leibkondadest elab tingimustes, kus tube on rohkem kui leibkonnaliikmeid. 33% on selliseid leibkondi, kel tubade arv võrdub leibkonnaliikmete arvuga ja neljandik leibkondi elab suhteliselt kitsastes oludes — tube on vähem kui liikmeid leibkonnas. Lahedamates korterioludes elavad peamiselt 1–2-liikmelised leibkonnad. Maal on leibkonna käsutuses keskmiselt 3 tuba. Linnades, kus domineerivad 2–3-toalised korterid, on asustustihedus suurem kui maapiirkondades. Tallinnas on üle Eesti kõige rohkem (ligikaudu viiendik) selliseid leibkondi, kelle käsutuses on vaid 1 tuba.

Kõige suuremas elamispiinakitsikuses elavad üksikvanemaga ja paljulapselised leibkonnad. Nii on vaid kuni 15 m² kogupinda leibkonnaliikme kohta 44%-l kahe või enama lapsega üksikvanema leibkondadest ja kahel kolmandikul kolme või enama lapsega kahe vanemaga leibkondadest. Samas määratleb 38% üksikvanemaga leibkondadest ennast vaeseks või vaesusest ohustatuks ning suurema elamispinna muretsemine ja sellega seoses täiendavate eluasemekulutuste eest tasumine on nimetatud sihtrühma puhul suhteliselt ebatõenäoline.

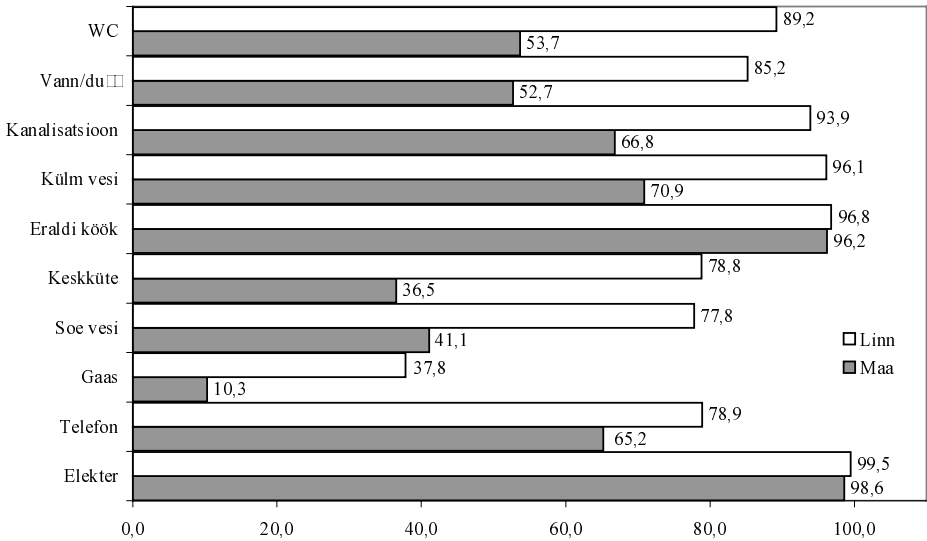
Eesti eluasemeturгу iseloomustab vähene mitmekesisus ja sellest tulenev väike valikuvõimalus — 75% eluruumide üldpinnast paikneb suurtes korterelamutes. Eesti liberaalse eluasemepoliitika tingimustes määrab nii uusehituse kui ka olemasoleva elamispinna ostu- ja müügivõimalused kommertspankade laenupoliitika. Keskmise eraisiku hoius moodustas 1999. aasta lõpus vaid 7200 krooni, see tähendab, et keskmiste säästudega leibkonnal ei ole võimalik oma elamistingimusi parandada (Elamistingimused..., 2000:42).

Kõige enam pärsib eluasemeturu arengut maksujõulise elanikkonna vähesus ja probleemid pikaajaliste laenude saamisel, sest valdava osa leibkondade sissetulekud on suhteliselt madalad ning laenu saamiseks vajalik omafinantseerimise määr küllaltki kõrge. Tõsiseks probleemiks on ka eluasemekulutuste kiire tõus ja elanike piiratud võimalused tasuda järjekindlalt kallinevate teenuste (elekter, vesi jne.) eest.

Olmemugavused ja elukeskkond

Elamistingimuste kvaliteedi paranemine ja olmemugavuste senisest suurem kättesaadavus, mis sõltuvad eelkõige elanikkonna suutlikkusest eluasemesse investeerida, on Eesti eluasemesektori keerulisemaid probleeme. Võrreldes 1994. aastaga on Eestis pisut suurenenud vannitoa- või duširuumiga eluruumide arv (71%-lt 73%-ni) ja oluliselt paranenud telefoniga varustus (55%-lt 70%-le). Siiski, elamistingimuste kvaliteet sõltub suuresti sellest, milline on hoone tüüp, kus elatakse. Kui paljukorterilistes elamutes on valdavalt kõigi mugavustega korterid ja ka enam kui 90%-l kortermajadest on kanalisatsioon ja külm vesi olemas, siis 68%-l üksikelamus või talumajas elavatest leibkondadest puudub soe vesi, 64%-l puudub vesiklosett, 47%-l puudub kanalisatsioon ning 38% puudub elamus külm vesi.

Olmemugavuste kättesaadavus on maal ja linnas oluliselt erinev ja kahe uuringu vahelisel perioodil ei ole selles osas ka märkimisväärseid muutusi toimunud (joonis 1). Linnas kasutab suurem osa leibkondi odavaimat kütuseliiki gaasi maaleibkondadega võrreldes. Keskkütte, sooja vee, vanni või duši ning WC-ga varustatud eluruume on linnas elavate leibkondade käsutuses samuti rohkem kui maal. Samas on maaelanike hulgas rohkem neid, kel võimalik sauna kasutada.

Joonis 1. Olmemugavused linnas ja maal, 1999 (%).

Elukeskkonda häirivad tegurid

Lisaks olmemugavustele käsitleti elutingimuste uuringus ka elukeskkonna häirivaid aspekte. Esikohale esinemissageduselt asetus müra, järgnesid tolm ja heitgaasid (tabel 1). Eluruumide niiskust ja jahedust märkisid sagedamini

Tabel 1. Elukeskkonda häirivad tegurid ja kõrgeim häirivusastmega piirkonnad, 1999 (%).

Eluruumiga seonduvad häirivad tegurid (kõik vastajad, %)	Kõrgeima häirivusastmega piirkond (% vastavast grupist)
Müra kostumine kõrvalkorterist, trepikojast	Tallinn 58,2
Külmad ja raskesti köetavad eluruumid	Maa ja väikelinnad 33,1
Niisked ja rõsked eluruumid	Maa ja väikelinnad 32,5
Elukeskkonda häirivad tegurid (kõik vastajad, %)	Kõrgeima häirivusastmega piirkond (% vastavast grupist)
Tänava või maanteemüra	Kirde-Eesti linnad 50,7
Maanteetolm, sõidukite heitgaasid	Tallinn (heitgaasid) 44,0 Väikelinnad (tolm) 46,3
Lennukite ja raudteemüra	Tallinn 22,5
Ebameeldiv jäätmete või kanalisatsiooni lõhn	Kirde-Eesti linnad 17,2
Suits, tolm või ebameeldiv lõhn	Kirde-Eesti linnad 17,7
Tööstuslik või ehitusmüra	Kirde-Eesti linnad 6,8

maa- ja väikelinnade elanikud. Müra, tolmu ja heitgaasid töid elukeskkonda häirivate teguritena välja kõige sagedamini Tallinna ja Kirde-Eesti linnade elanikud.

Eluruumiga seonduvaid häirivaid tegureid (eriti külmad ja niisked eluruumid) märgivad sagedamini madalama sissetulekute tasemega pered — paljulapselised ja üksikvanemaga pered ning pensionärid.

Hinnang eluasemele ja eluasemega seotud kulutustele

Elamispinna suurus

Elutingimuste uuringust (1999) selgus, et 83% elanikkonnast on rahul oma elamispinna suurusega (tabel 2). Et maaelanike käsutuses on keskmisest suurem ruutmeetrite arv leibkonnaliikme kohta, on seal ka oma elamispinna suurusega rohkem rahulolevaid (88%) leibkondi. Rahulolu elamispinna suurusega on kõige madalam Tallinnas.

Kümnendik üksikvanemaga ja paljulapselistest leibkondadest ei ole oma elamispinna suurusega rahul, kuid samas on nende võimalused madalate sissetulekute tõttu suuremat elamispinna muretseda suhteliselt tagasihoidlikud. Seda kinnitab ka asjaolu, et 16% üksikvanematest üürib elamispinna eraomanikult turuhinnaga, mistõttu nende leibkondade võimalused oma elamistingimusi parandada on väikeste sissetulekute taustal peaaegu olematud. Võib arvata, et perekonna lagunemise järgselt on osa üksikvanematest jäänud ilma erastatavast korterist ja selle tõttu on nende seas eluruumi üürivate hulk suhteliselt suur.

Ligi kolmandik elanikkonnast soovib saada suuremat elamispinna. Kõige tõenäolisemalt suudavad oma soove realiseerida keskmisest suurema sissetulekuga “valgekraed” ja ettevõtjad. Soovi asuda elama omaette majja märgib samuti ligikaudu kolmandik (31%) maaelanikest ja iga viies linnaelanik ning 41% ettevõtjatest.

Tabel 2. Rahulolu elamistingimustega ja kõrgeima rahulolematuse astmega piirkond (%).

Rahulolu komponendid	Väga rahul või üldiselt rahul	Kõrgeima rahulolematuse astmega piirkond	
Eluase			
Elamispinna suurus	82,8	Tallinn	23,3
Privaatsus, eraldatus	81,6	Tallinn	24,2
Eluaseme mugavused	73,1	Lõuna-Eesti	32,5
Üldine rahulolu eluasemega	82,0	Tallinn	22,3
Eluaseme ümbrus			
Puhtus ja heakord	74,4	Tallinn	30,9
Liiklustihedus	74,6	Linnad	27,4
Turvalisus	71,2	Tallinn	43,8
Üldine rahulolu eluaseme ümbrusega	80,4	Tallinn	26,3

Eluaseme privaatsus

Ootuspäraselt on eluaseme privaatsusega (eraldatusega) rohkem rahul maaelanikud. Kõige madalamat rahulolu märgivad tallinlased, kus kõrge asustustihedusega suurtes korterelamutes tähendab privaatsus vaid võimalust sulguda oma käsutuses olevasse eluruumi. Kuid privaatsusel on veel teinegi külge — keskmisest suuremat rahulolematust eraldatuse suhtes märgivad paljulapselised ja mitme lapsega üksikvanema leibkonnad, kus ligi kolmandik ei ole rahul oma elamispinna privaatsuse tasemega.

Eluaseme mugavused

Hinnangud eluaseme mugavustele on teiste rahulolu komponentidega võrreldes madalaimad, kuid jäävad siiski suhteliselt kõrgeteks. Linnaelanikud, kes elavad paljukorterilistes mugavustega elamutes, on oma eluaseme mugavustega rohkem rahul (75%) kui maaelanikud (68%), kellele on elementaarsed olme-mugavused (vesiklosett, soe vesi, vann või dušš) sagedamini kättesaadatud. Lõuna-Eesti maa- ja väikelinnade elanikest on kolmandik neid, kes ei ole oma eluaseme mugavuste tasemega rahul.

Üldine rahulolu eluaseme ümbrusega

Kõrgema üldise rahuloluga eluaseme ümbruse suhtes paistavad silma maaelanikud (87%), Tallinnas on rahulolevaid 10 protsendipunkti võrra vähem ja sedavõrd rohkem (22%) ka rahulolematuid. Leibkonnatüüpidest on teistest rohkem oma eluasemega rahul (94%) pensionäripered ja kõige vähem üksikvanemaga pered (27%).

Rahulolu eluaseme ümbrusega on kõige madalam Tallinnas ja seda kõigi uuringus esitatud rahulolukomponentide osas. Uuringutulemuste põhjal võib väita, et Tallinna elukeskkond ja elutingimused on elanike subjektiivsete hinnangute järgi otsustades Eesti halvimal, eriti turvalisuse ja ümbritseva keskkonna puhtuse ning heakorra mõttes. Nii näiteks maaperedest hindab oma kodukohta turvaliseks 84%, Tallinnas avaldavad sarnast arvamust vaid 56% pealinlastest.

Hinnangud eluasemega seotud kulutustele

Üleriigiliselt oli keskmiselt 49% vastajatest 1999. aastal rahul eluasemekulude tasemega, sh. 72% paljukorteriliste elamute leibkondadest (tabel 3). Selliseid leibkondi, kellel 1999. aasta jooksul ei tekkinud eluaseme eest tasumisel kordagi probleeme, oli paljukorterilistes elamutes 62% ja üksikelamutes 88%. Kõige kriitilisemalt hindasid eluasemekulusid linnaelanikud (sh. eriti tallin-

lased), kus mitmed eluasemekulud (kaugküte, ühisveevärk jne.) on teiste regioonidega võrreldes kõrgemad. Kui tallinlastel, tulenevalt pigem rikkamale kui vaesemale elanikkonna osale orienteeritud eluasemeturust, puudub praktiliselt võimalus muretseda odavam eluase, siis Eesti väikelinnade elanikel on eeldatavasti taoline valikuvõimalus olemas — ligi veerand väikelinnade vastajatest märkis, et soovivad saada odavamat eluaset.

Tabel 3. Rahulolu eluasemega seotud kulutuste tasemega regiooni ja leibkonnatüüpide järgi (%).

Sihtrühm	Rahul	Pigem ei ole rahul	Üldse ei ole rahul
Kõik vastajad	49,1	30,6	20,3
Linnaelanikud	39,4	35,0	25,6
sh. Tallinn	36,6	38,1	25,3
Maaelanikud	73,8	19,3	6,9
Üksik pensionär	50,7	29,2	20,1
Pensionäripere	52,4	33,6	14,0
Tööelised (lasteta)	54,8	26,8	18,4
Üksikvanem	37,0	32,7	30,3
Kaheliikmeline töötav pere (1–2 lapsega)	44,8	32,1	23,1
Kaheliikmeline töötav paljulapseline pere	61,3	24,7	14,0

Probleeme eluasemekulude maksmisel ei olnud viimase 12 kuu jooksul 71%-l leibkondadest. Kõige suuremaid raskusi üüri ja kommunaalteenuste eest maksmisel märgivad Ida-Virumaa linnade mitte-eesti rahvusest elanikud. Kõige kohusetundlikumad üürimaksjad on pensionärid. Lastega linnapered on reeglina suuremates makseraskustes kui paljulapselised maaleibkonnad, kus kulutused eluasemele on linnaga võrreldes tunduvalt madalamad.

Eluasemekulud on kõrgemad eelkõige kortermajades, kus on reeglina ka rohkem mugavusi. Seega ei sõltu eluasemevahetuse vajadus mitte ainult elanikkonna elutsüklilist tulenevatest põhjustest, vaid ka leibkonna sissetulekust ja majanduslikust toimetulekust ning riigi sotsiaal- ja eluasemepoliitikast.

Eluasemekulud moodustavad Eestis 16–18% leibkondade kogukulutustest. See on suhteliselt lähedane olukord arenenud riikidega võrreldes, kus kulutused eluasemele ületavad 20%, kuid samas rohkem, kui paljudes teistes siirderiikides, kus eluasemed ei ole täies ulatuses erastatud ja eluasemekulutusi riiklikult doteeritakse.

Rahulolu elukoha infrastruktuuriga

Elutingimuste uurimus (1999) näitas, et kõige enam eluaseme infrastruktuurist ollakse rahul kaupluse, kooli, koolieelse lasteasutuse, postkontori ja esmaste tervishoiuteenuste kättesaadavusega (tabel 4). Kõige vähem ollakse rahul kohalike töö- ja ärivõimalustega ning vaba aja veetmise kohtade kättesaadavusega. Siiski on elanikkonna üldine rahulolu eluaseme infrastruktuuriga kõrge — 82%. Kuid siinjuures tuleb arvestada asjaoluga, et 70% rahvastikust elab linnades, kus nimetatud teenused on praktiliselt “käe-jala juures”.

Tabel 4. Rahulolu elukoha infrastruktuuri elementidega ja kõrgeima rahulolematuse piirkond (%).

Infrastruktuuri elemendid	Väga rahul või üldiselt rahul	Kõrgeima rahulolematute osakaaluga piirkond	
Postkontor	85,4	Lõuna-Eesti	21,8
Algkool (ka põhikooli või gümnaasiumi koosseisus)	88,1	Maapiirkonnad	19,2
Esmased tervishoiuteenused (perearst, polikliinik, velsker)	82,7	Lõuna- Eesti	13,9
Ühistransport	80,3	Maapiirkonnad	28,0
Kauplus	88,4	Kesk- Eesti	23,6
Vaba aja veetmise kohad	42,4	Maapiirkonnad	43,1
Koolieelsed lasteasutused	85,2	Kesk-Eesti	36,4
Töö ja/või ärivõimalused	36,8	Maapiirkonnad	22,9
Leibkonna üldine rahulolu eluaseme läheduses pakutavate teenustega	81,6	Maapiirkonnad	64,4
		Kirde-Eesti	59,6
		Maapiirkonnad	25,1
		Maapiirkonnad	72,3
		Kirde-Eesti	71,1
		Kesk-Eesti	71,6
		Maapiirkonnad	31,4
		Kesk-Eesti	24,4

Maapiirkondade elanikud on oluliselt vähem rahul elukoha infrastruktuuriga. Kõige vähem on nad rahul kohalike töö- ja ärivõimalustega (72%), vaba aja veetmise kohtade kättesaadavuse (64%) ja ühistranspordi korraldusega (43%). 28% maaelanikest ei ole rahul esmaste tervishoiuteenuste kättesaadavusega, iga viies vastanud maaelanik ei ole rahul ka teiste esmavajalike teenuste — kaupluse, kooli, lasteasutuse kättesaadavusega.

Eluaseme läheduses pakutavad teenused rahuldavad 82% leibkondadest — maal 69%, Tallinnas 86%. Ligikaudu kolmandik küsitletud maaelanikkonnast ei ole rahul oma eluaseme läheduses pakutavate teenustega. Teenuste kättesaa-

davuse osas on probleemsemateks piirkondadeks Kirde- ja Kesk-Eesti, kus kumuleeruvad tööhõiveküsimumused, vaba aja veetmise võimaluste tagasihoidlikkus ja ühistranspordi korraldusega seotud probleemid.

Käitumisstrateegiad eluasemeturul

Elutingimuste uurimusest (1999) selgus, et kolme viimase aasta jooksul oli 68% leibkondadest oma eluaset remontinud väiksemal või suuremal määral (tabel 5).

Tabel 5. Eluasemel teostatud tööd aastatel 1997–1999 (% leibkondadest).

Teostatud tööd	% leibkondadest
Seinte või lae värvimine või katmine tapeediga	51,8
Aknaraamide parandus või vahetus	13,8
Duširuumi või vannitoa remont	15,3
Küttesüsteemi, vee- ja elektrisüsteemi parandamine, kaasajastamine	19,3
Sooja ja/või külma vee mõõturite paigaldus	33,9
Muu remont	21,0
Remonti ei ole tehtud	31,8

Kõige rohkem on teostatud lihtsamaid remonttöid — värvimis- ja tapetseerimistöid, ökonoomse veekasutuse seisukohalt vajalikku veemõõturite paigaldust ning kütte- jt. tehnosüsteemide parandamist või väljavahetamist. Ligikaudu kolmandik on neid vastajaid, kes ei ole remonti teinud. See on suhteliselt kõrge näitaja — tegemist on ju siiski vaid kolme aastaga ning vähemalt viiendikul juhtudest ei piirdunud remont ainult sanitaarremondiga, vaid tehti ka suuremaid töid, mida tavaliselt ei tehta isegi kord kümne aasta jooksul. Elamufondi tehniliseks säilitamiseks ning nõutava eluasemekvaliteedi tagamiseks vajalike renoveerimistööde rahastamine ei ole praeguseid laenusaaamise võimalusi silmas pidades osale elanikkonnast jõukohane. 40% vaesuse piiril olevatest ja 59% vaestest leibkondadest ei ole aastatel 1997–1999 oma elamispiinal remonti teinud.

Remonditegemise valmidus on otseses seoses leibkondade sissetulekute suurusega. Ülemisse sissetulekukvintiili kuuluvatest leibkondadest on teinud remonti 83%, alumisse sissetulekukvintiili kuuluvatest peredest aga vaid 60%. Kõige enam oli eluaset remontinuid kaheliikmeliste töötavate perekondade ja lastega perede (80%), kõige vähem üksi elavate pensionäride — 45% hulgas.

14% küsitletud leibkondadest soovib oma eluaset tulevikus vahetada. Peamiselt soovitakse kolida suuremale elamispiinalle (28%) või oma majja/ ridaelamusse (22%), odavamalt eluaset soovib muretseda 18% vastajatest.

Kokkuvõte

- Eluruumide erastamise tulemusena on Eestist saanud eluasemeomanike riik. Seejuures ei suuda suur osa elanikkonnast (eriti madalate sissetulekutega toimetulekuraskustes elanikud) omanikena piisavalt vahendeid investeerida oma eluaseme kvaliteedi säilitamiseks või parandamiseks. Eesti eluasemeturгу iseloomustab vähene mitmekesisus ja sellest tulenev väike valikuvõimalus — 75% eluruumide üldpinnast paikneb suurtes korterelamutes.
- Võrreldes 1994. aastal läbiviidud uuringuga, ei ole eluasemetüüpide struktuuris vahepealsetel aastatel toimunud märkimisväärsed muutusi. Et eramu või ridaelamuboksi muretsemine on jõukohane vaid hästikindlustatud inimestele, on ümberasumine korterelamutest eramutesse olnud suhteliselt tagasihoidlik.
- Eesti kinnisvaraturg on orienteeritud eelkõige jõukamale elanikkonna osale ning pakub põhiliselt võimalusi majade ja korterite ostu-müügi ja renditehinguteks. Eluaseme vahetamise võimalused on tunduvalt tagasihoidlikumad ja seetõttu esineb tihti olukordi, kus üksikute eakate inimeste käsutuses on nende vajadustest suuremad elamispiinnad, mille eest tasumine käib neile üle jõu. Samas on vahetamine väiksema eluaseme vastu suhteliselt keeruline, sest odavaid kortereid napib või on need kvaliteedilt ebarahuldavas seisukorras.
- Kõige suuremas elamispiinakitsikuses elavad üksikvanemaga ja paljulapselised leibkonnad. Samas määratleb 38% üksikvanemaga leibkondadest ennast vaesteks või vaesusest ohustatuiks ning suurema elamispiinna muretsemine ja sellega seoses täiendavate eluasemekulutuste eest tasumine on nimetatud sihtrühma puhul suhteliselt ebatõenäoline.
- Olmemugavuste kättesaadavus on maal ja linnas jätkuvalt suuresti erinev ja kahe uuringu vahelisel perioodil ei ole selles osas ka märkimisväärsed muutusi toimunud. Leibkonnatüüpidest on teistest rohkem oma eluasemega rahul pensionäripered ja kõige vähem üksikvanemaga pered.
- Rahulolu eluaseme ümbrusega on kõige madalam Tallinnas, kus elukeskkond ja elutingimused on subjektiivselt Eesti halvimald, eriti turvalisuse ja ümbritseva keskkonna puhtuse ning heakorras osas.
- Kõige kriitilisemalt hindavad eluasemekulutusi linnaelanikud (sh. eriti tallinlased), kus mitmed eluasemekulud (kaugküte, ühisveevärk jne.) on teiste regioonidega võrreldes kõrgeimald. Kui tallinlastel, tulenevalt pigem rikkamale kui vaesemale elanikkonna osale orienteeritud eluasemeturust, puudub praktiliselt võimalus muretseda odavam eluase, siis Eesti väikelinnade elanikel on taoline valikuvõimalus olemas ning ligi veerand väikelinnade vastajatest märkis, et soovivad saada odavamat eluaset.
- Probleeme eluasemekulude eest tasumisel on olnud viimase 12 kuul veidi vähem kui kolmandikul leibkondadest. Kõige suuremaid raskusi üüri ja

kommunaalteenuste eest maksmisel märgivad Ida-Virumaa linnade mitte-eestlased. Kõige vähem eluasemekulude võlglasti on pensionäride hulgas. Lastega linnapered on reeglina suuremates makseraskustes kui paljulapselised maaleibkonnad, kus eluasemekulutused on linnaga võrreldes tunduvalt madalamad. Eluasemekulutused on kõrgemad eelkõige kortermajades, kus on reeglina ka rohkem mugavusi.

- Maapiirkondade elanikud on oluliselt vähem rahul elukoha infrastruktuuriga. Kõige vähem ollakse rahul kohalike töö- ja ärivõimaluste, vaba aja veetmise võimaluste kättesaadavuse ja ühistranspordi korraldusega. Neljandik maaelanikest ei ole rahul esmaste tervishoiuteenuste kättesaadavusega, iga viies maaelanik ei ole rahul ka teiste esmavajalike teenuste — kaupluse, kooli, lasteasutuse kättesaadavusega.

Kasutatud alusmaterjalid

Grøgaard, J., (1996). Estonia in the Grip of Change. The NORBALT Living Conditions Project. Fafo Report 190.

Eluasemestrategia Tallinnas, 2000. Tallinn: LUI (käsikiri).

Marksoo, Ü., Oja, U., Kutsar, D., Einasto, M., toim. (2000). Elutingimuste uuring Eestis 1999. aastal. Põhiandmed. Tartu: TÜ.

Kuusk, A., koost. (2000). Elamistingimused 1. jaanuar 2000. Tallinn: ESA.

Eesti elamumajanduse arengukava kuni 2010. aastani (2000). Tallinn: EV Majandusministerium.

Purju, A., toim. (2000). Elamistingimused. Tallinn: ESA.

Vöörmann, R., toim. (2001). Sotsiaaltrendid 2. Tallinn: ESA.

Muutuv tööturg Eestis, 1994–1999

Ülle Marksoo

Viimase kümne aasta jooksul on Eesti tööturg teinud läbi suured muutused. Turumajandusele üleminek, millega kaasnes majanduse ümberstruktureerumine ja liberaalne majanduspoliitika, tõi endaga kaasa kiire tööhõive languse ja tööpuuduse kasvu. Lisaks töötute arvule kasvas ka mitteaktiivsete arv, kes ei olnud suutelised uute tingimustega kohanema ja loobusid töö otsingutest üldse.

Tööhõive langus, töötuse ja mitteaktiivsuse kasv on viimase kümnendi jooksul aset leidnud mitte ainult Eestis, vaid ka kõigis teistes Kesk- ja Ida-Euroopa riikides. Tööhõive ja aktiivsuse määrad on siirderiikides tunduvalt madalamad ja tööpuudus kõrgem kui Euroopa Liidus keskmiselt. Kiirelt on kasvanud noorte töötus ja pikenenud tööotsingute kestus.

Eriti kiire oli tööhõive langus üleminekuperioodi algusaastatel. Põhjusi selleks oli mitu. Esiteks, hoiti varem tööl suurel hulgal töajõudu, kuigi toodangu kasv oli võimalik ka tunduvalt väiksema töötajate arvu juures, mistõttu üleminekuperioodi alguses vabastati liigne töajõud. Teiseks, selleks et ettevõtetel säiliks konkurentsivõime, tuli investeerida uude tehnoloogiasse ning vähendada kulusid, s.h. töajõuga seoses, mille tagajärjel kahanes töötajate arv. Kolmandaks, uute töökohtade teke oli ebapiisav vabanenud töajõu hõivamiseks ning uutele tööturule sisenejatele töö pakkumiseks (O'Leary, *et al.*, 2001). On tehtud arvutusi, mille kohaselt tööhõive tõstmiseks Euroopa Liidu keskmisega samale tasemele oleks Kesk- ja Ida-Euroopa riikides vaja luua 3 miljonit uut töökohta (European Commission, 2001b).

Uues majandussituatsioonis tekkis vajadus uurida täpsemalt tööturul toimuvaid protsesse, toukejõuks Eestis toimuva võrdlemine teistes riikides toimuvaga. Oluliseks sai statistiliste andmete kogumine, mis lähtuks rahvusvahelistest definitsioonidest ja toetuks rahvusvaheliselt võrreldavatele meetodikatele. Kuna esimene töajõu-uuring toimus Eestis alles 1995. aastal, siis võib öelda, et NORBALT-projekti raames 1994. aastal läbiviidud elutingimuste uuring oli esimene ulatuslik uurimus, mis võimaldas tööturul toimuvaid protsesse adekvaatselt hinnata. Uuringu töajõublokk oli koostatud vastavalt ILO standarditele ja seetõttu rahvusvaheliselt võrreldav. Ka 1999. aasta kordusuuring (NORBALT II) viidi läbi sama meetodika kohaselt. Erinevalt töajõu-uuringust võimaldab elutingimuste uuring vaadelda inimeste suhet tööturuga laiemalt, näiteks seoses nende tervisliku seisundi, elukeskkonna, eluaseme, väärtushinnangute või majandusliku toimetuleku näitajatega.

Käesoleva artikli eesmärgiks on 1994. ja 1999. aasta elutingimuste uuringu töajõu andmestike alusel välja tuua viie aasta jooksul Eesti tööturul aset leidnud

muutused ja kirjeldada nende muutuste tausta. Analüüsitakse inimeste majanduslikku aktiivsust ning hinnatakse kohanemisvõimet turumajanduse tingimustes. Analüüsi keskmes on töötud kui üks sotsiaalselt haavatavaim inimgrupp. Otsitakse vastuseid küsimustele, mille tõttu ühed inimesed kaotavad kergemini töö kui teised, milline on töötute käitumine tööturul, s.t. kas ja kuidas hakkavad nad töötuks jäämise korral tööd otsima, millest sõltub töötötsingute kestus ning millised on need tööturu riskigrupid, kes ei suuda tööd leida, vajades toimetulekuks riigipoolset abi.

Eesti tööturu arengujooned aastatel 1989¹–2000

Veel aastail 1989–1990 kuulus Eesti Nõukogude Liidu koosseisu ning oli tihedalt seotud idaturuga. See oli aeg, mil tööhõive määr ulatus üle 70%, töötajate arv üle 800 tuhande ning tööpuudus ei olnud veel probleemina tunnetatud. Pöördeliselt mõjutasid tööturul toimuvaid protsesse aastad 1991, mil Eesti saavutas taasiseseisvuse ja 1992, kui mindi üle oma rahale ning algasid majandusreformid.

Majandusreformidega seoses algas suur koondamiste laine, millega aastail 1991–1995 kaasnes tööpuuduse kasv 1,5%-lt 9,7%-ni. Esmajärjekorras koondati ebaefektiivsed töökohad — peamiselt tööstuses ja põllumajanduses, kus senine töötajate arv oli üle paisutatud. Esimestena läksid pankrotti ettevõtted, mis olid tihedalt seotud idaturuga ja ei suutnud enam oma toodangut müüa. Alates 1995. aastast muutus majanduskasv Eestis positiivseks ja saavutas oma kõrgpunkti 1997. aastal. Tööjõu-uuringute andmetel püsis 15–74-aastase rahvastiku tööhõive määr aastail 1995–1998 58% ja töötuse määr 10% piires. Järgmine järsk tööhõive langus leidis aset seoses Venemaa majanduskriisiga 1998. ja 1999. aastal, mille tagajärjena tõusis töötuse määr Eestis 2000. aasta alguseks rekordilise 14,8%-ni ning töötute arv ulatus üle 100 tuhande.

Käesolevas artiklis vaadeldavad aastad 1994–1999 peegeldavad tööturul suhteliselt stabiilset perioodi. Aastaks 1994 tõusis töötus elutingimuste uuringu andmetel 10% piiresse ning püsis sellel tasemel ka 1999. aastal (tabel 1).

Tabel 1. Tööturu areng aastail 1994. ja 1999. (rahvastik vanuses vähemalt 15 aastat, %)

Tööturu põhinäitajad ²	1994	1999
Tööhõive määr	55,5	54,2
Töötuse määr	10,4	9,9
Tööjõus osalemise määr	62,0	60,1

¹ 1995. aastal läbi viidud esimene ESA tööjõu-uuring hõlmas muuhulgas tagasisivaatelist osa kuni aastani 1989. Tänu sellele on olemas võrreldav ja ILO meetodikal põhinev statistika Eesti tööturu olukorra kohta alates 1989.aastast.

² Tööturu põhinäitajate määratlusi vt. Lisas artikli lõpus.

Kuna töötuse määr peegeldab ainult tööd otsivate inimeste osatähtsust, mitte aga kõiki, kes töö on kaotanud, siis kajastab tegelikku koondamislainete ulatust paremini tööhõive määr, mis langes vaatlusaastatel 1,3 protsendipunkti võrra. Seejuures meeste tööhõive langus oli kiirem naiste omast ning meeste töötus kokkuvõttes suurem.

Kolmas näitaja, tööjõus osalemise määr, iseloomustab inimeste majanduslikku aktiivsust. Vaatlusaluse viie aasta jooksul kahanes tööjõus osalemise määr kahe protsendipunkti võrra. Kuna tööhõive langusega ei kaasnenud sama suurt tööpuuduse kasvu, võib järeldada, et aastatega suurenes nende hulk, kes töö kaotamise korral ei alustanud tööotsinguid, vaid langesid tööjõu hulgast välja. Eestlased loobusid tööotsingutest sagedamini ja muutusid mitteaktiivseteks kui mitte-eestlased, seda eriti maapiirkondades.

Muutused tööhõives

Hõivatute soolis-vanuseline struktuur

Hõivatute sooline struktuur püsis aastail 1994–1999 enam-vähem stabiilsena: 1999. aastal moodustasid mehed hõivatutest 51%, viis aastat varem — 52%. Töötajate arv kahanes nii meeste kui ka naiste hulgas (vastavalt 6% ja 3%) ning peaaegu kõigis vanusegruppides. Erandiks on vanuserühm 55–64 aastat, kus hõivatute arvu kasv oli seotud pensioniea tõusuga 1994. aastast³. Viie aasta jooksul tõusis pensioniea piir meestel ja naistel 2,5 aasta võrra, mille tulemusena jäi iga aastaga üha rohkem pensionieelses eas inimesi tööturule edasi, kuid oli enam koondamistest ohustatud. Uut töökohta oli aga pensionieelikutel teiste vanusegruppidega võrreldes suhteliselt raskem leida.

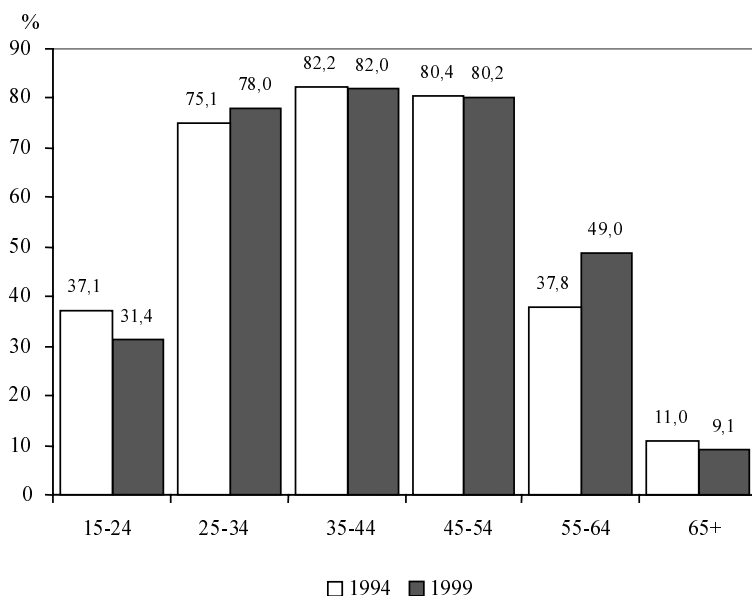
Kuna naised on keskmiselt kauem õpingutega seotud ning pühendavad teatud aja laste kasvatamisele, integreeruvad mehed tööturule naistest keskmiselt varem ning noorte naiste tööhõive määr on tunduvalt madalam kui samas vanuses meestel. Nii oli ka vaadeldavatel aastatel kuni 35-aastaste töötajate seas rohkem mehi, 35–54-aastaste seas aga rohkem naisi (samasugune on meeste ja naiste vahekord ka rahvastikus). Kuna meeste pensioniiga oli naiste omast kõrgem, oli 55–64-aastaste töötajate grupis jälle mehi enam kui naisi. Kokkuvõttes jäi meeste tööhõive määr (61%) naiste omast (49%) tunduvalt kõrgemaks.

Muutused tööhõive määrades toimusid aastate 1994 ja 1999 vahel (joonis 1) eelkõige õpilaste suurenenud osatähtsuse tõttu tööealiste nooremas vanusegrupis ning seoses pensioniea tõusuga vanemates vanusegruppides. Noorte tööhõive määr langes viie aastaga nii meestel (49%-lt 35%-ni) kui ka naistel (35%-lt 27%-ni). Hariduse omandamine muutus populaarsemaks, õppimise kestus

³ Alates 1994. aastast hakkas järk-järgult tõusma pensionile jäämise vanusepiir, mis võrdsustub 2016. aastal nii meestel kui naistel 63 aasta juures. 1999. aastal jäid mehed pensionile 62,5 ja naised 57,5 aasta vanuses, 1994. aastal olid vastavad numbrid 60 ja 55 eluaastat.

pikemaks ning avardunud õppimisvõimalused erakõrgkoolide näol võimaldasid edasi õppida ka nendel noortel, kes eksamitulemuste põhjal riiklikesse kõrgkoolidesse ei pääsenud. Üha enam noori alustas pürgimist kraadiõppesse nii Eesti kui ka välismaa kõrgkoolidesse. Seetõttu lükkus edasi haridusele orienteeritud noorte tulek tööturule.

Joonis 1. Tööhõive määra dünaamika vanusegrupiti, 1994 ja 1999 (%)

Tegevusalad

1990ndatel aastatel toimusid töötajate tegevusalade struktuuris olulised nihked. Majanduse ümberstruktureerimise tulemusena vähenes tunduvalt põllumajandus- ja tööstustöötajate osatähtsus hõives ning kasvas teenindussfääris hõivatute osakaal. Kui 1994. aastal töötas põllumajanduses, kalanduses ja metsanduses 16% hõivatutest (Marksoo, 1996), siis 1999. aastal ainult 8%. Tööhõive kiire langus põllumajanduses põhjustas kõrge tööpuuduse maapiirkondades ning see püsib tänini. Eriti raske on olukord Kagu-Eesti maakondades. Kui arvestada Euroopa Liidu keskmist põllumajandustöötajate osatähtsust hõivatutest, mis 1999. aastal moodustas 4,5%, siis võib oletada, et ka Eestis võib põllumajanduses rakendatute osatähtsus veelgi väheneda. Ilmselt suureneb edaspidi töökohtade arv maal peamiselt vaid alternatiivsete tegevusalade viljelemise arvel.

Kõige enam loodi vaatlusperioodi jooksul uusi töökohti teeninduse alal. Kasvas tertsiaarsektori⁴ tegevusalade osakaal ja töötajate arv. Tänu kiirele eraettevõtluse arengule suurenes enam kaubandustöötajate, finantsvahenduse, äri- ja kinnisvarateeninduse alal töötajate arv. Kui võrrelda Eestit Euroopa Liidu riikide keskmisega, kus teenindussfääris töötab üle 68% hõivatutest, siis on tõenäoliselt Eestis oodata teenindustöötajate arvu jätkuvat kasvu.

Tabel 2. Hõivatud majandussektori⁴ järgi, 1994 ja 1999 (%)

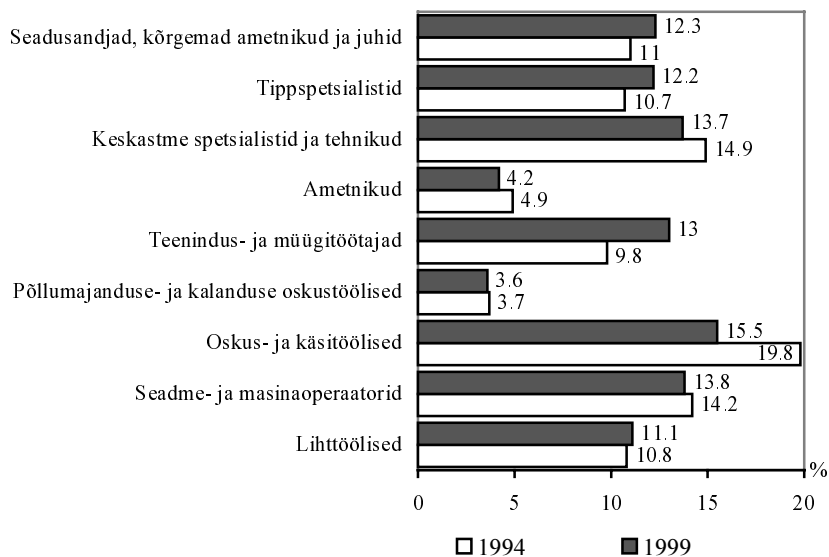
	1994	1999
Primaarsektor	15,7	7,9
Sekundaarsektor	26,4	32
Tertsiaarsektor	57,9	60,1
KOKKU	100,0	100,0

Ametialad

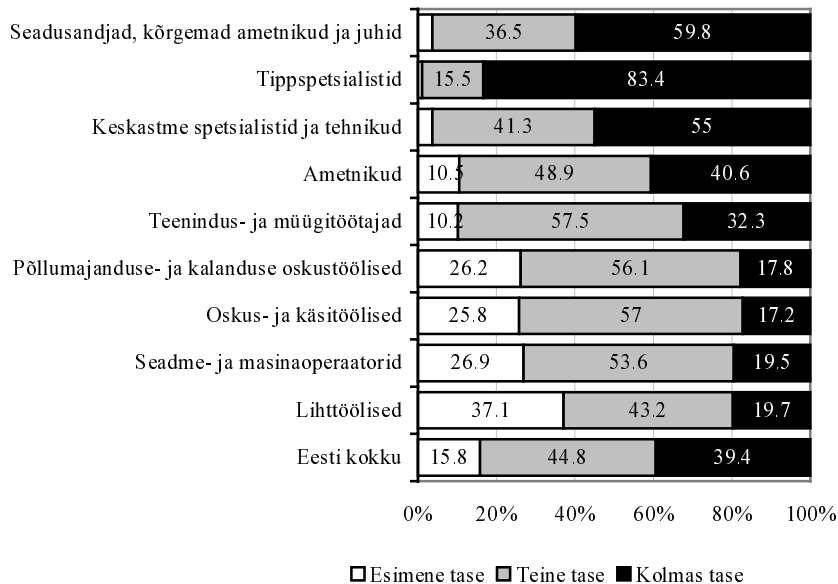
Tegevusalade struktuuri muutused tõid kaasa olulisi nihkeid ka töötajate ametialases struktuuris (joonis 2).

Vaatlusaluse viie aasta jooksul suurenes valgekraede osatähtsus hõives ning vähenes sinikraede osakaal. Põhjuseks sai asjaolu, et majanduse ümberstruktureerimise tulemusena koondati pigem vähe kvalifitseeritud tööjõudu. Valgekraed on kõrgema haridustasemega (joonis 3) ja nende seisund tööturul on kindlam, kuna töökoha kaotuse korral suudavad nad suhteliselt kiiremini endale uue töö leida. Nii kasvaski vaadeldaval perioodil tippjuhtide ja tippspetsialistide arv mitte ainult suhteliselt, vaid ka absoluutselt. Keskastme spetsialistide osakaal aga vähenes pisut. Tänu eraettevõtluse arengule suurenes kõige kiiremini teenindus- ja müügitöötajate arv. Suurim langus tabas aga oskus- ja käsitöölisi, kelle kvalifikatsioon ei vastanud enam tänapäeva nõuetele. Uue tehnoloogia kasutuselevõtt hakkas nõudma töötajatelt teadmisi ja oskusi, mida aastaid või aastakümneid tagasi haridust saanutel ei olnud. Kõik ei olnud võimelised või motiveeritud ka eriala ümber õppima. Kuna uue tehnoloogia rakendamisel vajati vähem tööjõudu, oli koondamine paratamatu.

⁴ *primaarsektor* — põllumajandus, jahindus, metsamajandus, kalandus; *sekundaarsektor* — mäetööstus, töötlev tööstus, energeetika, gaasi- ja veevarustus, ehitus; *tertsiaarsektor* — kaubandus, transport, riigivalitsemine, haridus, tervishoid, teenindus jne.

Joonis 2. Hõivatud ametiala järgi, 1994 ja 1999 (%).

Joonis 3. Hõivatute haridustase⁵ ametialade lõikes, 1999 (%)

⁵ Haridustasemed (ISCED-97 klassifikaatorist): esimene tase — alg- ja põhiharidus; teine tase — keskkharidus, kutseharidus, keskeriharidus pärast põhiharidust; kolmas tase — keskeriharidus pärast keskkharidust, kõrgharidus, magistri- ja doktorikraad.

Iseloomustades hõivatute haridustaset 1999. aastal ametialade lõikes (joonis 3), selgus, et kõrgeima haridustasemega olid tippspetsialistid, kellest 83% omas 3. taseme haridust. Ametialade jaotuse alumistel astmetel suurenes hüppeliselt põhiharidusega töötajate osatähtsus ning vähenes kõrgema haridusega inimeste osakaal.

Võrreldes ametialase struktuuri dünaamikat Eestis teiste Euroopa riikidega, võib täheldada sarnaseid tendentse. Uued loodavad töökohad nõuavad kõikjal kõrgelt kvalifitseeritud spetsialiste, mistõttu aastail 1994–1998 kasvas tippjuhtide, tippspetsialistide, aga samuti ka teenindus- ja müügitöötajate osatähtsus kõigis Euroopa Liidu riikides (European Commission, 1999).

Töötunnid

Võrreldes 1994. aastaga oli 1999. aastaks suurenenud põhitöökohal normaalajaga (40 tundi nädalas) töötajate arv. Samal ajal oli vähenenud alla 15 tunni ja üle 40 tunni töötajate arv (tabel 3).

Tabel 3. Hõivatute jaotus põhitöökohal töötundide arvu järgi nädalas, 1994 ja 1999.

Töötundide arv nädalas	1994		1999	
	Hõivatute arv (tuh.)	%	Hõivatute arv (tuh.)	%
1–15	21,9	3,4	11,9	2,0
16–35	76,3	11,7	69,9	11,5
36–40	375,7	57,8	383,7	63,3
Sh. 40	365,8	56,2	374,7	61,8
41–60	141,7	21,8	120,6	19,9
61 ja enam	34,6	5,3	19,8	3,3
KOKKU	650,3	100,0	605,9	100,0

Uurimusest selgus, et kõige rohkem tegid põhitöökohal ületunde põllumajandustöötajad, neist 53% töötas kauem kui 40 tundi nädalas. Töökoormus oli suurem ka 36%-l juhtivtöötajatest ja 32%-l teenindustöötajatest. Kõige pikemad töönädalad olid 25–49-aastastel, kusjuures veerand nendest töötas kauem kui seadusega ette nähtud 40 tundi. Seevastu osajaga (vähem kui 35 tundi nädalas) töötas 14% hõivatutest.

Lisatöö

Kuigi seadus näeb ette 40-tunnise töönädala, töötavad paljud inimesed kauem. Nii 1994. kui ka 1999. aastal tegi lisatööd 9% hõivatutest. Kui 1994. aastal oli lisatöö 11% meestest ja 8% naistest, siis viie aasta pärast oli olukord vastu-

pidine — lisatööd tegi 10% naistest (sh. 15% üksikemadest) ning 9% meestest. Lisa teenimise võimaluste otsijaid oli mõlemal vaatlusaastal 11–12% ringis, sh. 17% üksi lapsi kasvatavate naiste seas. Tingimustes, kus palgatõus on aeglane või puudub, kaupade ja teenuste hinnad aga pidevalt kasvavad, tekib majandusliku toimetuleku probleeme isegi nendes leibkondades, kus kõik täiskasvanud töötavad. Töötamine üle normaalaja on üks võimalus leibkonna majandusliku toimetuleku taset tõsta.

Siiski ei saa lisatöö tegemist käsitleda ainuüksi majandusliku toimetuleku parandamise funktsioonis. Analüüsist selgus, et kõige enam (22%) oli lisatöö tegijaid tippspetsialistide hulgas. Silma paistsid siin hariduse alal töötajad (ca 1/5 haridus- ja teadustöötajatest), samuti riigiteenistujad ja tervishoiutöötajad. Huvitav on märkida, et kuigi juhtivtöötajad tegid sageli ületunde oma põhitöökohal, oli 13%-l neist ka mingi lisatöö. Mida kõrgem sissetulekukvintiil, seda suurem oli selles lisatööd omavate leibkondade osatähtsus, st. *lisatöö võib leibkonna viia kõrgemasse sissetulekukvintiili. Kõrgeimasse sissetulekukvintiili kuuluvatest peredest tehti lisatööd 13%, samal ajal madalaima sissetulekuga peredest ainult 6%. Ilmneb paradoksaalne seos, mida madalam on töötaja ametialane positsioon, seda vähem tõenäoliselt on tal põhitöö kõrval veel lisatöö, samas kui nende osatähtsus, kes lisatööd teha sooviksid, on suurem ja ka majanduslik vajadus lisatöö järele ilmsem. Uurimusest selgus, et lisateenisust otsisidki rohkem vaesemate perede täiskasvanud liikmed. Paraku aga nende võimalused lisatööd leida olid väiksemad — sageli puudus vajalik kvalifikatsioon või olemasolev kvalifikatsioon ei vastanud nõuetele.*

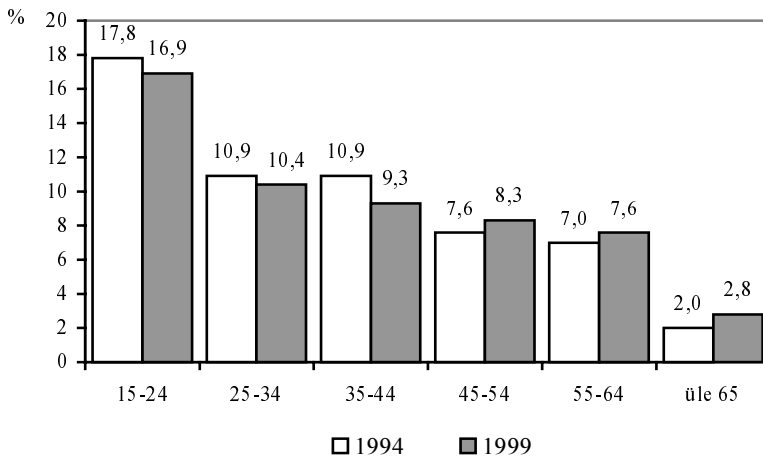
Töötus

Töötute soolis-vanuseline struktuur

1994. ja 1999. aastal püsis keskmine töötuse määr 10% piires ja ka vanusegrupiti ei toimunud märkimisväärseid nihkeid. Küll aga võis täheldada mõningast töötuse tõusu üle 45-aastaste vanusegrupis (joonis 4). Probleemiks sai ka oma tööalast karjääri alustavate noorte (15–24 a.) töötus: 1999. aastal moodustasid noored viiendiku kõikidest töötutest. Eriti olid töötusest ohustatud need noored, kes langesid koolist välja juba enne põhikooli lõpetamist. Heinlo (2001) andmetel katkestas aastatel 1992–1999 hariduse omandamise päevakooli 7.–9. klassis keskmiselt 700 noort aastas. Vastavalt Haridusseadusele on Eestis koolikohustus kuni 17. eluaastani või kuni põhikooli lõpetamiseni. Tööhõiveameti poole saab pöörduda noor alles peale 16-aastaseks saamist ning nooremalt haridustee katkestanud noortel on praktiliselt võimatu töökohta saada.

Lisaks madala haridustasemega noortele on töötusest enam ohustatud need noored, kes ei valda eesti keelt. 1999. aasta uuringu alusel oli noorte eestlaste töötuse määraks 14%, mitte-eestlastest noortel aga tunduvalt kõrgem — 22%.

Põhiliselt olid need Ida-Virumaa noored, kellel isegi pärast kohaliku kutsekooli lõpetamist osutus töö leidmine ootamatult raskeks.

Joonis 4. Töötuse määra dünaamika vanusegrupiti, 1994 ja 1999 (%).

Noorte töötuse kestus on teiste vanusegruppidega võrreldes lühem. Kui keskmiselt oli 54% töötutest otsinud tööd kuni 6 kuud, siis 1999. aasta andmetel oli noortest töötutest poole aasta jooksul töö leidnud 76% (1994. aastal 79%). Olgugi noorte töötuse kestus keskmiselt lühem kui teistes vanusegruppides ning pikaajalisi töötuid noorte hulgas vähem kui Euroopa Liidu liikmesmaades, teeb töötute noorte olukorra Eestis keeruliseks asjaolu, et seoses pensioniea tõusuga jääb vabu töökohti järjest vähemaks ning madalate pensionite tõttu töötavad ka pensionärid võimaluse korral edasi. Olukorras, kus uusi töökohti tekib juurde vähe, eeldatakse uute töötajate värbamisel tihti tööotsijatelt eelnevate töökogemuste olemasolu, mis vastsetel koolilõpetajatel samuti enamasti puuduvad.

Kuigi tööpuudus on mõlema sugupoole probleem, oli Eestile iseloomulik meeste suurem töötus naistega võrreldes, vaatamata sellele, et meeste tööhõive määr ületas 12 protsendipunkti võrra naiste oma. Selle põhjuseks võib pidada asjaolu, et naised loobusid töötuks jäädes kergemini tööotsingutest ja jäid koduseks, st. muutusid mitteaktiivseteks. Eriti raske oli tööd leida üle 45-aastastel töötutel, kel puudus erialane haridus või kelle oskused ei vastanud tööturu muutuvatele nõudmistele. Teisest küljest võis siin mõju avaldada ka naiste erakordselt kõrge tööhõive Nõukogude Eestis, mille taustal naiste tööhõive mõningane vähenemine oli üsna loomulik.

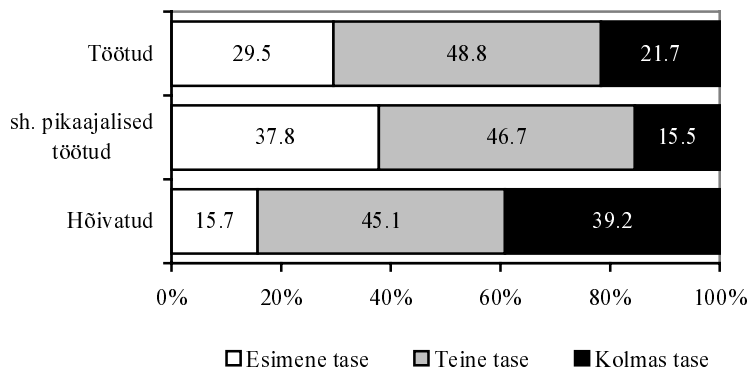
Registreeritud töötus on tavaliselt umbes kaks korda madalam kui tööjõuuringutes kirjeldatud töötus, kuna kõik töötud ennast tööhõiveametites arvele ei võta. Registreeritud töötute seas on naisi meestega võrreldes tunduvalt

rohkem. Näiteks 2000. aasta jaanuaris moodustasid naised tööotsijatest 56%, abiraha saajatest aga 64%. Põhjendada võib seda asjaoluga, et naised pöörduvad töötuks jäämise korral kergemini tööhõiveametite poole abi saamiseks ja teiseks, kehtiva seadusandlusega, mis võimaldab naistel, kes kasvatavad alla 8-aastast last, end korduvalt töötuks registreerida⁶.

Haridustase

Turumajanduse tingimustes üha enam tähtsust koguv tööjõu kvaliteedi näitaja on tööjõu haridustase. Tavalise üldharidusega, ametioskusteta ja erialata inimesel on töö leidmine tänapäeval oluliselt raskendatud. Ka töö kaotamise korral on kõrgema haridustasemega inimesel soodsamad võimalused uut tööd leida või vajadusel uut eriala omandada, mida kinnitab ka nende keskmisest lühem töötusperiood.

1999. aasta elutingimuste uuringust selgus, et töötute haridustase oli hõivatute grupiga võrreldes oluliselt madalam ja erihariduseta inimeste osatähtsus suurem (joonis 5). Järjekordselt leidis kinnitust fakt, mida kõrgem on inimese haridustase, seda suuremad on tema võimalused tööturul konkureerimiseks ning väiksem on oht töötuks jääda. Elutingimuste uuringu andmetel oli keskeri ja kõrgharidusega tööjõu hulgas töötuse määr 6%, samal ajal põhiharidusega tööjõu hulgas aga ligikaudu kolm korda kõrgem — 17%.

Joonis 5. Hõivatute ja töötute haridustase, 1999 (%).

⁶ Vastavalt Töötu sotsiaalse kaitse seadusele peab töötusija olema eelneva 12 kuu jooksul olnud tööga hõivatud vähemalt 180 päeva, alles siis tunnistatakse ta töötuks, kel on õigus saada töötue abiraha. Eelnevat hõivatust ei nõuta nendelt, kes kasvatavad puudega või alla 8-aastast last (1. oktoobrini 2000 kuni 7-aastast last).

Olulist mõju avaldab töötu haridustase ka töötötsingute kestusele. Pikemat aega tööd otsinutel on reeglina haridustase madalam. Nii oli uuringu tulemustel pikaajaliste töötute seas põhiharidusega inimesi 38% ning kõrgema taseme haridusega 16%. Lühemat aega tööd otsinutel olid vastavad protsendid 29 ja 24. Seejuures oli töötutel meestel haridus tunduvalt madalam kui töötutel naistel.

Registreeritud töötötsijate haridustase osutus madalamaks kui töötötsijatel keskmiselt. Kuna madalama haridustasemega töötutel on raskem ise tööd leida, siis on ootuspärane, et nad pöörduvad sagedamini tööhöiveametite poole. Kõrgema haridustasemega inimesed otsivad uut töökohta sagedamini sugulastetuttavate kaudu, pöörduvad otse tööandja poole või kasutavad personaliotsingu firmade abi. Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistidele teevad tööandjad ise pakumisi ja seetötu on nendel ka töötuse periood teiste töötute gruppidega võrreldes kõige lühem.

Kahjuks ei ole Eesti haridussüsteem suutnud majanduse muutumisega sammu pidada. Kutseharidus ja erialane väljaöpe ei ole olnud piisavalt paindlikud, et rahuldada tööturu vajadusi. Nörgaks kohaks on just põhi- ja keskhariduse järgne kutseharidus. Töötuse määr on kõrge ka ainult põhiharidust omavate inimeste grupis (Eamets jt., 2000).

Eestis on valdavalt tegemist struktuurse tööpuudusega — kuigi tööpuudus on meil Euroopa Liidu keskmisest kõrgem, napib kvalifitseeritud tööjõudu. Arenev majandus eelistab kõrge kvalifikatsiooniga spetsialiste ja oskustöölisi, seega ei ole aastaid tagasi omandatud haridus tänapäeva tööturul enam konkurentsivöimeline. Samas on praegugi kutsekoole, mis “toodavad” töötuid (näit. põllumajanduslikud ja mäetööstuse erialad). See näitab, et kutseharidus vajab tõsist reformimist.

Tööturul konkurentsivöimelisena püsimiseks on oluline omada neid kutseoskusi ja erialaseid teadmisi, mida ühiskond antud ajahetkel vajab. Inimene peab olema valmis vajadusel end täiendama ja ümber öppima ning seda olenevata vanusest. Seetötu on ka Eestis üha enam propageerimist leidnud elukestva öppimise printsiip.

Töötuks jäämise põhjused

Kõige sagedasem töötuks jäämise põhjus oli 1999. aastal koondamine (29%-l töötutest). Koondamise näol kasvas töökaotuse oht vanuse suurenedes ning saavutas tipu (42%) tööealiste vanemas, 55–64-aastaste grupis. Teisel kohal oli töötuks jäämise põhjuste seas ettevötte sulgemine (17%). Suhteliselt sageli esinev (14%) oli ka omal soovil töölt lahkumine, seda eriti parimas tööeas (25–49a) inimeste hulgas. 8% töötutest ei olnud varem töötanud. Suurem osa neist olid noored (15–24a), kes olid öpingud pooleli jätnud või ei olnud peale kooli lõpetamist tööd leidnud. 38%-l noortest puudus eelnev töökogemus. Erinevalt teistest vanusegruppidest oli noortel töö kaotamise põhjustest esikohal vaba-

tahtlik töölt lahkumine (26%), samas kui üle 55-aastased lahkusid töölt omal soovil väga harva.

Ka 1994. aastal oli peamiseks töö kaotamise põhjuseks koondamine, teisel kohal aga vabatahtlik töölt lahkumine. Viimase osatähtsuse langust viie aasta jooksul võib seletada tööturu olukorra pingestumisega, mistõttu enne töökoha vahetamist on hakatud uue töökoha leidmise võimalusi rohkem kaaluma.

Regiooniti on töökohtade koondamine ja uute töökohtade loomine olnud väga erinev. Kogu siirdeperioodi jooksul on Eestis olnud kaks piirkonda, kus tööpuudus on olnud püsivalt kõrge. Need piirkonnad on Kirde- ja Kagu-Eesti. Omaeelse majanduspoliitika tulemusena rajatud tööstusettevõtted, mis olid orienteeritud idaturule, pankrotistusid või tootmine struktureeriti ümber, mis omakorda tekitas laiaulatusliku tööpuuduse laine. Taolise poliitika tõttu said Eestis kannatada Kohtla-Järve, Narva ja Sillamäe, lisaks veel paljud väiksed monofunktsionaalsed asulad, kus ainukese tööandja pankrot seiskas praktiliselt kogu asula elu. Kirde-Eestis on käesoleva ajani töötus Eesti kõrgeim.

Teine valdkond, mis elas üle suure koondamise laine, oli põllumajandus. Eriti kannatasid kolhooside ja sovhooside likvideerimise tõttu need põllumajanduspiirkonnad, mis ei suutnud end kiiresti turumajanduse nõuetele ümber orienteerida. Siin võiks nimetada Kagu-Eesti maakondi — Põlva-, Võru- ja Valga- ning Jõgevamaad. Eestis toimus põllumajandusliku hõive langus tunduvalt kiiremini kui teistes riikides, jätmata aega muutustega kohanemiseks. Paljud endised majandid lagunesid ning talumajanduse kasv jäi oodatust väiksemaks, mistõttu ka tööpuuduse tase püsis nendes maakondades kõrgena kogu siirdeperioodi jooksul, siiski Kirde-Eesti tööpuuduse taset ületamata.

Kogedes pingelist olukorda tööturul, tunnevad paljud töötajad oma tuleviku suhtes ebakindlust. 1999. aastal vastas 43% töötajatest, et nad kardavad lähema kahe aasta jooksul oma töökohta kaotada. Koondamist kartis 10% eestlastest ja 23% venelastest, ettevõtte sulgemist aga 10% eestlastest ja 22% venelastest. Kokku leidis 35% eestlastest ja 60% venelastest, et nende töökoht on ebakindel. Seega olid venelased oma töökoha säilimise pärast tunduvalt enam mures kui eestlased.

Töötute eelnev tegevusala ja amet

Erinevalt 1994. aastal läbiviidud elutingimuste uuringust esitati 1999. aastal töötutele küsimusi ka nende eelneva tegevusala ja ameti kohta, mis võimaldas välja selgitada, millised on need tegevusalad ja ametigrupid, kus on kõige rohkem koondamisi aset leidnud (tabelid 4 ja 5). Selgus, et 1999. aastal oli kõige suurem protsent töötutest olnud eelnevalt hõivatud töötlevas tööstuses (27%). Kui töötutest meestest olid pooled varem hõivatud töötlevas tööstuses või ehituses, siis töötutest naistest olid pooled olnud hõivatud kas töötlevas tööstuses või kaubanduses, kus tööjõu liikumine oli väga suur. Lisaks oli töötute

hulgas rohkesti endiseid transpordi- ja põllumajandustöötajaid, ülejäänud tegevusalade esindajaid aga juba tunduvalt vähem.

Tabel 4. Töötud eelneva tegevusala järgi, 1999 (%).

Eelnev tegevusala	% töötutest	Töötuse määr, %
Primaarsektor	10,1	11,4
Sekundaarsektor	43,7	12,1
sh. töötlev tööstus	27,5	11,7
Ehitus	12,9	15,4
Tertsiaarsektor	46,2	7,2
sh. kaubandus	17,5	10,1
Transport	8,4	8,2
KOKKU	100,0	9,2

Tabel 5. Töötud eelneva ametiala järgi, 1999 (%).⁷

Eelnev ametiala	% töötutest	Töötuse määr, %
Seadusandjad, tippjuhid, tippspetsialistid	8,9	3,5
Keskastme spetsialistid, tehnikud	9,4	6,5
Ametnikud	(4,6)	(10,0)
Teenindus- ja müügitöötajad	13,6	9,6
Oskus- ja käsitöölised	24,1	13,6
Põllumajanduse- ja kalanduse oskustöölised	3,1	8,1
Seadme- ja masinaoperaatorid	15,4	10,2
Lihttöölised	20,9	15,6
KOKKU	100,0	9,2

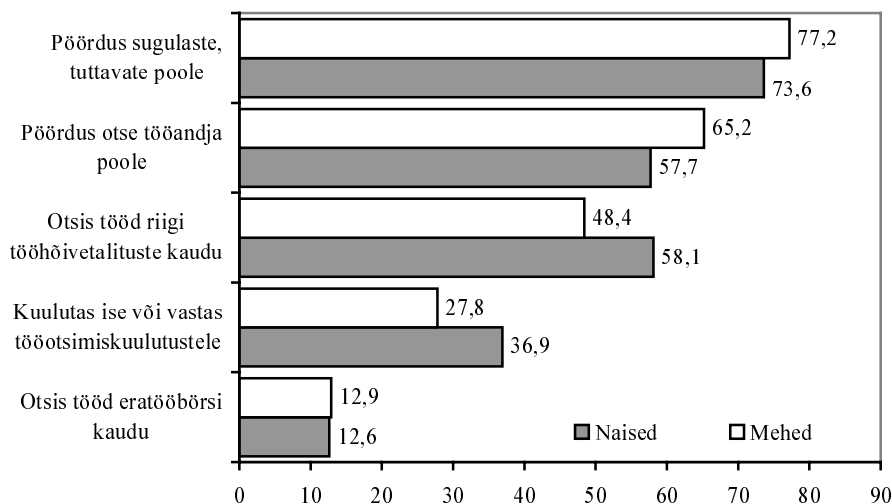
Võrreldes 1994. aastaga oli 1999. aastaks põllumajandustöötajate arv vähenenud ligi kaks korda ning 1999. aastal enam suuri koondamisi põllumajanduses ei toimunud. Küll koondati aga inimesi toiduainetetööstuse ettevõtetes, mis olid Venemaa majanduskriisi tõttu sunnitud oma tegevuse lõpetama või tootmise lääneturule ümber orienteerima.

Endisi ametialasid analüüsid on märgatav endiste nn. sinikraede rohkus töötute meeste hulgas. 82% töötutest meestest olid varem kas oskus- ja käsitöölised, seadme- ja masinaoperaatorid või lihttöölised. Naiste seas on enim endisi teenindus- ja müügitöötajaid (28%), lihttöölisi (19%) ning keskastme spetsialiste (16%).

⁷ Sulgudesse on märgitud protsendid, mille aluseks on valimi 20–39 isikut.

Tööotsimise viisid

Töö kaotamise korral kasutavad inimesed erinevaid viise töö otsimiseks (joonis 6). Mida kõrgem on töö vajaja haridustase, seda aktiivsemalt erinevaid võimalusi kasutatakse. Esmane ja kõige levinum viis on oma sugulaste, sõprade, õpingukaaslaste küsitlemine (76%). Eelised on siin kõrgema haridusega inimestel, kelle tutvusringkond on laiem ning seega töö leidmise võimalused avaramad. Ka ESA tööjõu-uuringute andmetel on see peamine moodus töö saamiseks. Näiteks 2000. aastal sai viimase 12 kuu jooksul tööle asunutest 38% oma töökoha sugulaste ja tuttavate kaudu (Tööjõud 2000..., 2001). Arvatavasti avaldab siin mõju ka Eesti väiksus, kus sugulasi-tuttavaid on suhteliselt palju mõne suurriigiga võrreldes. 62% töötutest pöörduv otse tööandja poole (rohkem mehed kui naised) ja ainult 53% otsib tööd tööhõiveametite kaudu (rohkem naised ning keskealised). Nimetatud kolm viisi olid peamised ka 1994. aastal töötute tööotsingutel. Töö otsimine eratööstuste kaudu või oma ettevõtlusega alustamine oli töötute seas vähe levinud.

Joonis 6. Tööotsimise viisid, 1999 (% töötutest).

Tööotsimise viisid erinevad vanusegrupiti. Võrreldes teiste Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega, kus 2/3 noortest pöörduv töö leidmiseks tööhõiveametite poole, ainult pooled kasutavad töö leidmisel sõprade-tuttavate abi ning vähesed pöörduvad otse tööandja poole (European Commission, 2001a), oli Eesti noorte töötajate käitumine tööturul vastupidine. Tööhõiveametites registreerus uurimuse andmetel ainult 2/5 noortest. Peamiselt kasutati töö otsimisel sõprade abi

(73%) ning 65% pöördus otse tööandja poole. Noored koolilõpetajad olid agaramad ka kuulutuste kaudu ja eratöötöborsi abil tööd otsima. Mida vanem oli töötotsija, seda tõenäolisemalt registreeris ta ennast tööhõiveametis töötuks ja seda rohkem kasutas tööotsingutel tuttavate abi.

Tööhõiveametites registreerumine ei ole olnud Eestis populaarne, seda eriti kõrgharidusega töötotsijate ja noorte seas. Põhjuseks on asjaolu, et kõrgharidusega inimestele seal tavaliselt sobivaid töökohti pakkuda ei ole. Samuti on tööandjate seas kujunenud aramus, et tööhõiveametid neile kvalifitseeritud tööjõudu anda ei suuda ja seetõttu ei informeeri nad ka ise tööhõiveameteid vabade töökohtade olemasolust. Kvalifitseeritud tööjõud ei registreeru tööhõiveametites ka seetõttu, et pakutavate vakantside arv on väike ja sageli ei ole needki vastavuses töötotsijate oskuste ja kvalifikatsiooniga. Seega on tegemist omamoodi nõiareringiga, mille murdmine eeldaks nii tööandjate kui ka tööjõu pakkujate mõtteviisi muutumist. Oluline mitteregistreerimise põhjus on ka see, et töötü abiraha on madal ja neil, kes on olnud üle 9 kuu töötud, selle saamise õigus lõppenud.

Kui vaadelda töötotsimise viise töötuse kestuse järgi, siis kogu töötotsingute perioodi jooksul oli 1999. aasta andmetel kasutusel neli peamist viisi. Huvitav on märkida, et töötuse kestuse jooksul nende tähtsuse järjekord ei muutunud, küll aga muutus töö otsimise intensiivsus (tabel 6). Esimese aasta jooksul muutus töötotsing järjest intensiivsemaks. Seda nii sõprade-tuttavate ja tööandjate kui ka tööhõiveametite poole pöördumisena. Kui esimese kolme kuu jooksul pöördus tööhõiveametitesse 49% töötutest, siis poole aasta möödudes juba 60%. Vähenes aga kuulutuste kaudu töö otsimise intensiivsus. Äärmiselt väike oli oma ettevõtet alustada soovijate arv, mis vähenes töötuse pikenedes veelgi. Eratöötöbüroode abi kasutas ca 13% töötutest.

Tabel 6. Peamised töötotsimise viisid töötuse kestuse järgi, 1999 (% töötutest).⁸

Töötotsimise viis	Töötotsimise kestus			
	0–3 kuud	4–6 kuud	7–11 kuud	12 ≤ kuud
Pöördus sugulaste, tuttavate poole	72	76,9	83	74,6
Pöördus otse tööandja poole	57	59,6	67,2	64,7
Otsis tööd riigi tööhõiveameti kaudu	49,3	54,1	59,6	54,8
Kuulutas ise või vastas töötotsimis-kuulutustele	37,3	33,7	(30,2)	27,8
Muu	22,7	19,1	21,7	15,1

⁸ Sulgudesse on märgitud protsendid, mille aluseks on valimi 20–39 isikut.

Pikaajaline töötus

1999. aasta elutingimuste uurimuse andmetel oli pikaajaline töötus ühtviisi probleemiks nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas ning moodustas mõlemal juhul ca 30% töötutest. Vanusegrupiti olid soodsamas olukorras noored, kelle töötuse määr oli küll kõrge, kuid töötötsingute kestus teistega võrreldes lühem. Nii moodustasid pikaajalised töötud 15–24-aastastest töötutest 15%, 45–54-aastaste grupis oli vastav protsent 40.

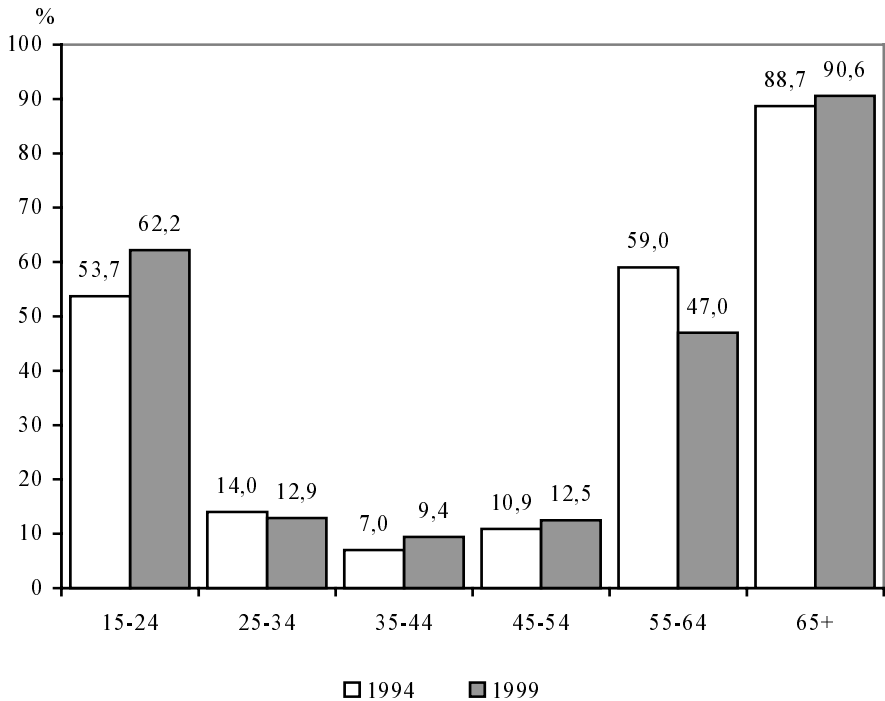
Uuringust selgus ka, et mida perifeersemas piirkonnas töötü elas, seda suurem oli tõenäosus tema töötötsingute piknemiseks ja pikaajalise töötuse tekkeks. Keskusest kaugel elades võisid töökoha leidmist takistada transpordi-probleemid — ühistranspordiliinide sulgemine või kallid sõidupiletid, mille puhul tööst saadav sissetulek peale transpordikulude mahaarvestamist ei pruukinud enam oluliselt ületada töötuse korral saadavate toetuste summat. Samuti osutus monofunktsionaalses asulas töök kaotanul uue töök leidmine polüfunktsionaalse asula elanikuga võrreldes tunduvalt raskemaks.

Pikaajalise töötü töök leidmist raskendas ka tema atraktiivsuse langus potentsiaalse töökandja silmis. Kuna töötuse kestel inimese kvalifikatsioon langeb, eelistavad töökandjad töök võtta neid, kes on töötud olnud lühemat aega või üritatakse värvata juba töötavaid inimesi. On ilmne, et lisaks lühiajalistele töötutele tuleb pikaajalistel töötutel konkureerida vabade töökkohtade pärast ka uute tööturule sisenejatega, kes on omandanud kaasaegse hariduse, valdavad võörkeeli ja mitmesuguseid arvutiprogramme.

Mitte kõik töötud ei muutu pikaajalisteks töötuteks. Palju oleneb inimese enda aktiivsusest, haridustasemest ja valmisolekust ümber õppida. Madal haridustase suurendab märkimisväärselt tõenäosust, et töök kaotamise korral jäädakse pikaajaliseks töötuks. Kogu Euroopas moodustavad pikaajaliste töötute tuumiku inimesed, kellel puudub erialane kvalifikatsioon.

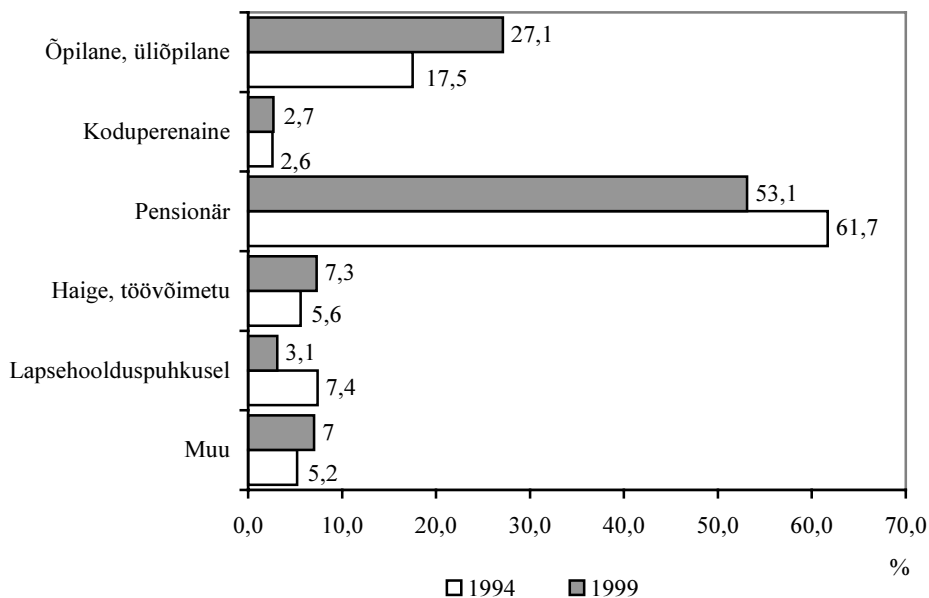
Mitteaktiivsus

Mitteaktiivseteks loetakse inimesi, kes ei kuulu töökjõu hulka. See tähendab, et nad ei töökta ega otsi töök. 1999. aasta uuringu andmetel olid 80% mitteaktiivsetest õpilased ja pensionärid, ülejäänud aga koduperenaised, tervislikel põhjustel töök elust eemale jäänud, lapsehoolduspuhkusel olevad emad või nn. heitunud isikud, kes olid tööktsingutest loobunud. Kahe uuringu vahelisel perioodil kasvas mitteaktiivsete osakaal töökrealises elanikkonnas 38%-lt 1994. aastal 40%-le 1999. aastal. Kasvas noorte (15–24 a.), 35–54-aastaste ja üle 65-aastaste mitteaktiivsus. 55–64-aastaste mitteaktiivsus vähenes töökka piknemise tõttu. Mitteaktiivsete osakaalu kasvutendentsi töökrealise elanikkonna seas on täheldatud kõikides Euroopa siirderiikides ning Eesti ei ole nende hulgas erand.

Joonis 7. Mitteaktiivsuse määra dünaamika vanusegrupiti, 1994 ja 1999 (%).

Suurimaks muutuseks mitteaktiivsete grupi struktuuris aastatel 1994 ja 1999 oli õppurite osatähtsuse kasv 18%-lt 27%-le, mis peegeldus ka mitteaktiivsuse määra kasvus noorte vanusegrupis üldiselt (joonis 8). Nii moodustasid õpilased 1999. aastal juba üle veerandi kõikidest mitteaktiivsetest. Teiseks, kasvas tervislikust seisundist põhjustatud mitteaktiivsus, mis on seletatav terviseprobleemidega inimeste madalama konkurentsivõimega tööturul. Elutingimuste uuringu andmetel suurenes mitteaktiivse rahvastiku seas haigete ja puuetega inimeste arv viie aasta jooksul üle 40%, väiksema sündimuse tõttu aga vähenes märgatavalt lapsehoolduspuhkusel olevate emade arv.

Joonis 8. Mitteaktiivsuse põhjuse dünaamika, 1994 ja 1999 (%).

Aastatel 1994–1999 kasvas heitunute osakaal mitteaktiivsete struktuuris, seda peamiselt maapiirkonnas, kus vabu töökohti on eriti raske leida. Samas leidis ka lootuse kaotanuid, kes olid pikaajalise töötä oleku tulemusena kaotanud nii kvalifikatsiooni kui ka huvi töö leidmise vastu. Need olid inimesed, kes elatusid peamiselt sotsiaaltoetustest ja kelle tööturule tagasitoomine on äärmiselt raske ülesanne.

Kokkuvõte

Kahe elutingimuste uuringu põhjal võib tõdeda, et aastail 1994–1999 oli tööturul suhteliselt stabiilne periood. Nii 1994. kui ka 1999. aastal ulatus töötuse määr 10% piirsesse, kusjuures meeste töötus jäi naiste töötuse määrast pisut kõrgemaks. Tööhõive määr langes 1,3 protsendipunkti võrra, mitteaktiivsuse määr aga kasvas 2 protsendipunkti.

Suuremad muutused toimusid hõivatute tegevusalases ja ametialases struktuuris. Jätkuvalt vähenes põllumajanduse, metsanduse ja kalanduse osatähtsus hõives (16%-lt 8%-ni) ning suurenes teenindussfääri osakaal. Tänu erettevõtluse kiirele arengule kasvas kaubandustöötajate, finantsvahenduse, äri- ja kinnisvarateeninduse alal töötajate arv. Samaselt teistele Euroopa riikidele suurenes valgekraede osatähtsus hõives ja vähenes sinikraede osakaal. Tipp-

juhtide ja tippspetsialistide arv kasvas vaadeldud perioodil nii suhteliselt kui ka absoluutselt. Suurim arvuline langus tabas oskus- ja käsitöölisi, seadme- ja masinaoperaatoreid, lihttöölisi, teenindus- ja müügitöötajaid.

Sarnaselt 1994. aastaga tegi 1999. aastal lisatööd 9% hõivatutest ning lisa otsis 12%, mis näitab, et olemasolev palgatase on madal ning toimetulekuks on vaja lisa teenida. Samas on lisatöö leidmise võimalused piiratud ja avanevad rohkem neile, kel kõrgem kvalifikatsioon ja niigi suurem sissetulek.

Töötuse määr vaadeldud aastate jooksul ei tõusnud. Töötuks jäämise põhjuste seas oli endiselt esikohal koondamine (29%). Mõnevõrra harvenes vabatahtlik töölt lahkumine, kuna uue töökoha leidmine raskenes. Tegevusalad, kus toimusid kõige suuremad koondamised, olid töötlev tööstus ja ehitus meeste ning töötlev tööstus ja kaubandus naiste puhul. Töötute hulgas oli rohkesti ka endiseid transpordi- ja põllumajandustöötajaid.

Töötusimise viisid ei olnud aastate jooksul muutunud. Kõige levinum moodus töö leidmiseks oli pöördumine sugulaste, sõprade ning tuttavate (76%) ja otse tööandjate poole (62%). Alles sageduselt kolmandal kohal oli töö otsimine tööhõiveametite kaudu (53%).

Eestis on tööpuudus struktuurse iseloomuga. Kuigi tööpuudus on kõrge, kurdavad tööandjad kvalifitseeritud tööjõu puuduse üle. Põhjus on selles, et töötute oskused ja kvalifikatsioon ei vasta sageli tööturu nõuetele. Hariduse omandamine ja pidev enesetäiendamine on kõige kindlam kaitse töötuks jäämise vastu. Raske on tööd leida mitte-eestlastel, kes ei oska eesti keelt. Kui eestlaste töötuse määr oli 1999. aastal 8%, siis mitte-eestlastel oli see 13%.

Kahe uuringu vahelisel perioodil kasvas mitteaktiivsete osakaal töörealises elanikkonnas. Enamasti toimus see õppurite ja terviseprobleemidega, samuti madala konkurentsivõimega heitunute ja tööotsingutel lootuse kaotanud inimeste grupis. Kahanes lapsehoolduspuhkusel olevate emade osatähtsus mitteaktiivsete struktuuris.

Kõrge tööpuuduse tingimustes kujunevad paratamatult välja sotsiaalsed grupid, kes kannatavad siirdeperioodi raskuste all rohkem kui teised. Eriti raske on noortel ja pensionieelses eas olevatel tööotsijatel, madala haridustasemega ja pikaajalistel töötutel, puuetega inimestel ning eesti keelt mitteoskavatel töötutel. Pidev stress ja mure toimetuleku pärast mõjub otseselt ka inimese füüsilisele ja vaimsele tervisele, mistõttu töötut võib loobuda tööotsingutest üldse ja tööjõu hulgast välja langeda. Seetõttu tuleb läbi riskigruppidele suunatud aktiivse tööturupoliitika igati püüda säilitada inimese töövõimelisust ja positiivset eluhoiakut, et olla tänapäeva tööturul konkurentsivõimeline.

Kasutatud kirjandus

- Eamets, R., Philips, K., Annus T. (2000). Eesti tööturg ja tööpoliitika. Tartu.
- European Commission (2001a). Employment and Labour Market in Central European Countries. Luxembourg.
- European Commission (2001b). Employment in Europe 2001. Luxembourg.
- European Commission (1999). Employment in Europe 1999. Luxembourg.
- Heinla, A. (2001). Haridus. *Sotsiaaltrendid*. Tallinn: ESA, lk. 18–29.
- Marksoo Ü. (1996). Labour Market Situation, In: *Estonia in the Grip of Change*. The NORBALT Living Conditions Project. / Ed. by J. B. Grøgaard. Oslo: Fafo report 190, pp. 101–114.
- Oja, U., Marksoo, Ü., Kutsar, D., Einasto, M., toim. (2000). Elutingimuste uuring Eestis 1999. aastal. Põhiandmed. Living Conditions Study in Estonia 1999. Baseline Report. NORBALT II, Tartu.
- O’Leary, Cr., Nesporova, A., Samorodov, A. (2001). Manual on evaluation of labour market policies in transition economies. Geneva: ILO.
- Töøjõud 2000. Labour Force 2000 (2001). Tallinn: ESA.

LISA

Mõisted

Rahvastiku tööalase aktiivsuse iseloomustamisel on rahvusvahelistele standarditele vastavalt jagatud rahvastik kolme gruppi: töötajad, töötud ja mitteaktiivsed.

Töötajaks e. (tööga) hõivatuks loetakse isikut, kes küsitlusnädalal:

1. töötas kui palgatöötaja, ettevõtja või üksikettevõtja;
2. töötas otseselt tasu saamata pereettevõttes või talus;
3. puudus ajutiselt (mitte üle kolme kuu) töölt;
4. viibis rasedus- või sünnituspuhkusel.

Töötuks loetakse isikut, kes:

1. on ilma tööta (ei tööta momendil kusagil ega puudu ajutiselt töölt);
2. otsib aktiivselt tööd;
3. on valmis töö olemasolul kahe nädala jooksul tööle asuma.

Tööjõud e. majanduslikult aktiivne rahvastik — isikud, kes soovivad ja kes on võimelised töötama (hõivatute ja töötute summa).

Mitteaktiivsed on isikud, kes ei tööta ega otsi tööd. Nende hulka kuuluvad näiteks mittetöötavad pensionärid, õpilased, koduperenaised, heitunud isikud, töövõimetud kodused jne.

Heitunud isik — mittetöötav isik, kes sooviks töötada ja oleks valmis töö olemasolu korral kohe tööle asuma, kuid ei otsi aktiivselt tööd, sest ei usu selle leidmise võimalusse.

Tööturu iseloomustamiseks on artiklis kasutatud järgmisi indikaatoreid:

Tööhõive määr — tööga hõivatute osatähtsus tööealisest elanikkonnast (15a. ja vanemad).

Töötuse määr — töötute osatähtsus tööjõust, st. töötajate ja töötute kogusummast.

Tööjõus osalemise määr — tööjõu osatähtsus tööealisest elanikkonnast.

Mitteaktiivsuse määr — mitteaktiivsete osatähtsus tööealisest elanikkonnast.

Sissetuleku- ja ilmajäetusvaesus, 1994 ja 1999

Mart Einasto

Vaesuse mõiste

Vaesuse määr on oluline ühiskonna arengutaseme näitaja, mille muutumine peegeldab ühiskonna sotsiaalset tervist. Vaesuse teaduslik käsitlemine on pisut üle saja aasta vana ja selle aja jooksul on vaesuse mõõtmisel kasutatud mitmeid erinevaid lähenemisi. Kõige üldisemalt jagab Ringen (1988) vaesuse käsitlused *otsesteks* ja *kaudseteks*. Kaudsed käsitlused põhinevad ressursside hindamisel — eeldatakse, et inimese käsutuses olev ressursside hulk määrab tema elustandardi. Otseste käsitluste puhul püütakse vaesust vahetult mõõta. Nende kahe käsitluslaadi peamiseks erinevuseks on see, et inimeste käitumisest ja eelistustest sõltub ressursside kasutamine heaolu loomiseks. Ka siis, kui kahel inimesel on sarnased ressursid, võib tulemus olla erinev, kuna tarbimiseelised ja oskused ressursside kasutamisel on erinevad. Andreß (1998) täpsustab, et lisaks mõjutavad tegelikku elustandardit ka leibkonna suurus ja koosseis ning üldised sotsiaalmajanduslikud tingimused. Käesoleva artikli eesmärgiks on vaesuse mõõtmise otsest ja kaudset meetodit rakendades analüüsida vaesuse taset ja vaesusriske 1994. ja 1999. aastal võrdlevalt, aluseks elutingimuste uurimuse vastavate aastate andmestikud.

Kaudne e. ressurssidel põhinev vaesuse määratlemise meetod

Vaesuse määratlemine kaudsel meetodil toimub inimese või leibkonna käsutuses olevate ressursside alusel. Kõige levinum leibkonna käsutuses olev ressurss on sissetulek. Lisaks sissetulekutele on paljudes uuringutes püütud arvesse võtta ka muid ressursse, näiteks vara ja sääste (Garfinkel, *et al.*, 1977; Townsend, 1979). Samuti on tehtud katseid ressurssidena käsitleda ka teadmisi, oskusi, tervist, isiksuse tugevust jne. (Andreß, 1998).

Kaudse vaesuse määratlemise meetodi abil seatakse vaesuspiir, millest allapoole jääv elanikkonna (isikute, leibkondade) osa on nende käsutuses oleva ressursside hulga alusel otsustades vaesed. Vaesuseuurijad jagunevad suhtumises vaesuspiiri arvutamisse kahte suurde koolkonda — absoluutse ja suhtelise lähenemise pooldajad. *Absoluutse lähenemise* pooldajad püüavad hinnata minimaalse kaupade ja teenuste korvi maksumust, mida iga inimene või pere peaks oma sissetulekute tasemest lähtudes suutma endale võimaldada. Kõik isikud ja

leibkonnad, kelle sissetulek langeb alla selle korvi maksumuse, loetakse vaesteks. Teise ehk *suhtelise lähenemise* pooldajad väidavad, et sellist piiri ei ole võimalik täpselt arvutada ja sellel ei ole ka mõtet, kuna inimesed nagoonii ei osta täpselt etteantud paketti kaupu ja teenuseid. Vaesuspiiri asemel tuleks pigem määratleda teatav sissetulekute tase, millest väiksemat sissetulekut saavad isikud ja leibkonnad on ühiskonnas vaesed.

Otsene e. ilmajäetusel põhinev vaesuse määratlemise meetod

Viidates Andreß'ile (1998: 8), põhinevad otsesed vaesuse mõõtmise meetodid inimese erinevate ressursside kasutamise tulemustel. Otsesed meetodid võtavad arvesse isiku elustandardi antud ühiskonnas konkreetset ajahetket.

1949. aastal võeti Stoufferi ja tema kaastöölise (Stouffer, *et al.*, 1949) poolt kasutusele ilmajäetuse mõiste (ingl. k.: *deprivation*). Ilmajäetuse täpse määratluse andis Runcimann (1966) ja aluse laiemaks kasutamiseks pani Townsend 1979. aastal. Nende määratluse kohaselt on deprivatsiooniga tegemist siis, kui (a) inimesed tunnetavad vajadust kaupade või teenuste järele, võrreldes end teistega; (b) nad ei saa neid kaupu või teenuseid endale lubada majanduslikel põhjustel. Lähtudes neist kriteeriumitest nimetatakse ilmajäetust kas suhteliseks või subjektiivseks ilmajäetuseks.

Ehkki ilmajäetuse aluseks on indiviidi subjektiivne hinnang, on sellel nähtusel olemas ka objektiivselt mõõdetav pool, need on inimese põhivajadused. Doyal & Gough oma raamatus "Theory of Human Need" (1991), analüüsides objektiivseid põhivajadusi, leidsid, et *objektiivse ilmajäetuse kontseptsiooni* kasutamine on põhjendatud ja vastavate indikaatorite mõõtmine ilma inimeste subjektiivset hinnangut jälgimata otstarbekas.

Suhtelise deprivatsiooni mõõtmiseks koostatakse loetelu erinevatest teenustest ja kaupadest, kuid sageli lisatakse sellesse loetellu ka ühiskondlikud hüved (tasuta tervishoid, haridus jne.). Seda loetelu hinnatakse kahest aspektist lähtuvalt: (a) kui hädavarilikuks iga loetelus märgitud teenust või kaupa vaadeldavas ühiskonnas peetakse; (b) milline on iga nimetatud ühiku majanduslik kättesaadavus konkreetsele inimesele. *Ilmajäetusvaesust* (ingl. k.: *deprivation poverty*) määratletakse kui kogumit teatavaid hädavajalikke ühikuid, millest inimene on majanduslikel põhjustel sunnitud ilma jääma.

Vaesuse määratlus käesolevas uuringus

Sissetulekuvaesus

Lähtume suhtelise sissetulekuvaesuse mõõdust, võttes aluseks Eurostati metoodika (European Social Statistics, 2000). Selle metoodika kohaselt arvestatakse vaesuspiir tasemel 60% keskmisest sissetulekute mediaanist pereliikme kohta

(ekvivalentsuskaaludega 1;0,5;0,3). Võrdluseks võtame vastava OECD näitaja, mille kohaselt vaesuspiir asetatakse 50% sissetulekute mediaanile (ekvivalentsuskaaludega 1;0,7;0,5 — tabel 1).

Tabel 1. Keskmine sissetulek ja suhteline vaesuse määr (EEK, %).

Uuringu-aasta	OECD meetod (50% mediaanist, ekvivalentsuskaaludega 1;0,7;0,5)			Eurostat'i meetod (60% mediaanist, ekvivalentsuskaaludega 1;0,5;0,3)		
	Sissetuleku mediaan (EEK)	Vaesuspiir (EEK)	Vaesuse määr (%)	Sissetuleku mediaan (EEK)	Vaesuspiir (EEK)	Vaesuse määr (%)
1994	730	365	12,1	850	510	17,3
1999	1873	936,5	10,3	2105	1263	15

Sissetulekuvaesuse hindamisel tuleb silmas pidada, et sellel mõõtmisviisil on kitsad piirid. Esimeseks probleemiks on liiga lühike mõõtmisperiood, otsustamaks inimese sissetulekute taseme üle — elutingimuste uurimuse puhul oli selleks üks (s.o. viimane küsitluseelne) kuu. Ühe kuu pikkuse mõõtmisperioodi usaldusväärsust sissetulekute taseme hindamisel püüdsime hinnata 1999. aasta küsitluses. Vastajale esitati küsimus “Võrreldes teiste kuudega, kas möödunud kalendrikuu sissetulek oli palju suurem, mõnevõrra suurem, enamvähem sama-suur, mõnevõrra väiksem või palju väiksem kui tavaliselt?”. Tulemused kinnitavad oletust, et ühe kuu pikkuse mõõtmisperioodi kasutamisel on mõõtmisvigade ilmumise tõenäosus suhteliselt kõrge. Kui kõigist peredest 82% hinnangul on sissetulek nende mõõtmisperioodiks olnud kuul tüüpiline, siis vaesteks klassifitseeritute hulgas oli vastav protsent märgatavalt madalam (70%). Enamikul juhtudel on “tüüpiline sissetulek” olnud kõrgem, samas on kindlasti ka hulk “mittevaeseid”, kelle sissetulek vaatlusperioodil oli ebatüüpiliselt suur, kuid pikema perioodi tulude alusel paigutusid nad vaesuspiirist allapoole.

Teiseks ei määratletud varude või säästude hulka mõõtmisperioodi alguses. Ehkki pere ei saanud uuritaval kuul mingit sissetulekut, ei pruugi ta veel vaene olla, kuna elatakse varasematest säästudest. Sellisel juhul pole teada, kas tegu on algava vaesuse või ajutise vahega rahalistes sissetulekutes. Kolmandaks probleemiks võib pidada meenutamisraskustest või teadmatuses tingitud mõõtmisvigasid. Sageli unustatakse ebatüüpilised sissetulekud mainimata, eriti kui silmas pidada asjaolu, et vastaja pidi meenutama ka teiste pereliikmete sissetulekuid. Neljandaks mõõtmisprobleemiks on tulude tahtlikud varjamised. Siia alla kuuluvad nii deklareerimata tulud kui ka iseenesest legaalsed tulud, mida ei soovita intervjuerijale või uuringu korraldajatele erinevatel põhjustel

avaldata. Sellised tulud võivad olla näiteks üsna laialt levinud “ümbrikupalgad” (tasu sularahas, millelt pole makstud makse, tulud korteri väljarentimisest jne). Oma mõju on ka üldisel tulujaotusel — kuna tulude jaotuskõver on alumise kvartiili ja mediaani vahelises piirkonnas väga lame, siis tähendab see seda, et suhteliselt väikesed muutused piiri tõmbamisel klassifitseerivad kas “vaeseks” või “mittevaeseks” väga erinevaid elanike grupe.

Sissetulekuvaesuse meetodika rakendamist õigustavad vaatamata tulemuste võimalikule ebatäpsusele kaks põhjust. Esiteks, on ilma igasuguse kahtluseta Eesti väga sarnane kõigi arenenud kapitalistlike riikidega selle poolest, et suurem osa kaupadest ja teenustest ühiskonnas vahetatakse raha eest. “Mitte-rahaliste bartertehingute” osa on Eestis kindlasti suurem kui arenenud riikides, kuid see on siiski kogu oma ulatuses marginaalne nähtus. Seega on rahal inimeste toimetulekus väga oluline roll. Teiseks, on suhteline sissetulekuvaesus seotud otseselt tulude jaotusega ühiskonnas, peegeldades selle alumist otsa.

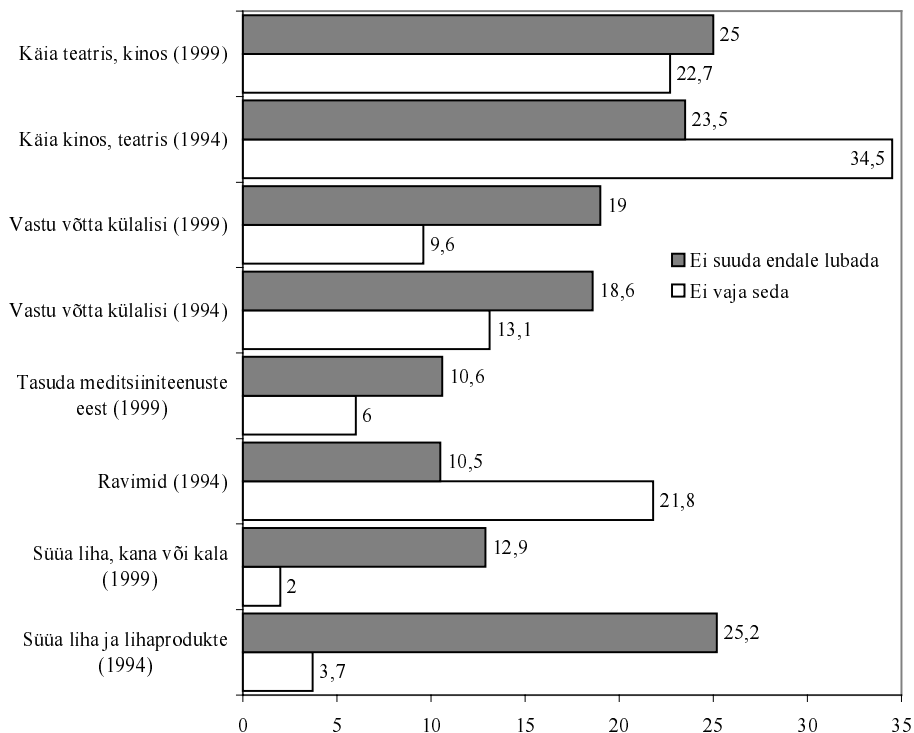
Ilmajäetusvaesus

Ilmajäetusvaesust mõõtvad küsimused elutingimuste uuringu ankeedis vastavad ilmajäetuse mõõtmise põhikriteeriumitele: (a) see on majanduslik ilmajäetus ja (b) vastajal on võimalus märkida vastava teenuse või kauba mittevajalikkust endale. Seda meetodit on Einasto (1997: 56) lähemalt kirjeldanud kui “*kvaasikonsensusliku ilmajäetuse*” hindamise meetodit¹. Vastajatele esitati loetelu teenustest ja kaupadest, mille puhul nad pidid ütlema, kuivõrd nad on sunnitud olnud majanduslikel põhjustel neist kaupadest või teenustest loobuma. Vastuste kategooriatest üks oli “*Pole mulle oluline/ Ei vaja seda*”. Loetelu oli üsna lühike, sisaldades 1994. aastal 10 ühikut ja 1999. aastal 9 ühikut. Neist neli olid esitatud võrreldavas sõnastuses mõlemal aastal (joonis 1).

Mõlemal uuringuaastal eristuvad selgelt toitumise ja meditsiiniteenuste tarbimise piiratud iseloomustavad näitajad. Nendega konkureeriv oleks vaid “*vastu võtta külalisi*”, mida pidas endale mittevajalikuks 1994. aastal koguni vähem inimesi kui ravimite ostu. Siiski kuulub see vajadus sotsiaalsete vajaduste hulka, mida aga ei saa pidada põhivajadusteks. Niisiis valiti vaesuse mõõduks välja 1999. aastal kõige vajalikumaks peetud kaubad-teenused sellest lühikesest loetelust. Vaesteks klassifitseeriti leibkonnad, kes ei suutnud endale majanduslikel põhjustel võimaldada (a) “*süüa liha, kana või kala vähemalt kolm korda nädalas*” ja/ või (b) “*maksta hädavajalike ravikulutuste eest*”. Selgus, et 1994. aastal oli sellise määratluse alusel 28,5% ja 1999. aastal 16,7% vaeseid leibkondi. Paistab silma, et 1994. aastal oli ilmajäetusvaestega võrreldes

¹ Elutingimuste uurimuse meetodika ei ole otseselt vaesuse mõõtmisele suunatud. Siiski lähtuti küsimustiku koostamisel võimaluste piires rahvusvahelisest meetodikast, nimetades vastavat küsimuste blokki tinglikult kvaasikonsensusliku ilmajäetuse hindamise meetodika lühiversiooniks.

11 protsendipunkti võrra vähem neid leibkondi, kes Eurostati määratluse kohaselt asusid allpool vaesuspiiri (tabel 1), 1999. aastaks aga sissetuleku- ja ilmajätusvaesuse määrad ühtlustuvad (vastavalt 15 ja 16,7%).

Joonis 1. Ilmajätuse indikaatorite jaotus 1994. and 1999. aastal (% leibkondadest).

Sissetuleku- ja ilmajätusvaesuse omavaheline kattuvus

Kuna nii sissetuleku- kui ka ilmajätusvaesuse arvestamisel lähtutakse otseselt või kaudselt leibkondade sissetulekutest, siis võiks eeldada, et suur osa sissetulekute alusel vaeseks klassifitseeritud leibkondadest on vaesed ka ilmajätuse alusel ning vastupidi. Andmed seda paraku ei kinnita — vaesusmäärade omavaheline kattuvus on küll olemas, kuid oodatust tunduvalt väiksem, seda mõlemal vaatlusaastal (tabel 2).

Tabel 2. Sissetuleku- ja ilmajäetusvaesuse omavaheline kattuvus (%).

Vaesuse näitaja	Ilmajäetus- vaesus, 1994	Ilmajäetus- vaesus, 1999	Sissetuleku- vaesus, 1994	Sissetuleku vaesus, 1999
Sissetulekuvaeseid ilmajäetusvaeste hulgas	47,1	44,8	–	–
Ilmajäetusvaeseid sissetulekuvaeste hulgas	–	–	28,8	38,6
Vaeste grupi sissetulekute mediaan (Eurostat'i tarbi- miskaaludega)	600 EEK	1500 EEK	392 EEK	962 EEK
Ei saa endale lubada liha, kana või kala 3 korda nädalas	87,8	69,6	42,4	34,6
Ei saa endale lubada meditsiinivahendeid / ravimeid	36,4	54,6	19,4	26,3

Vaesusmäärade aluseks olevate näitajate omavaheline võrdlus kinnitab vaesusnäitajate vähest omavahelist seotust, kuid ei võimalda välja tuua vaesusnäitajate vähese kattuvuse põhjuseid. Ehkki ilmajäetusvaeste sissetulek on umbes kolmandiku võrra suurem, tunnevad nad end ikkagi majanduslikel põhjustel piiratumatena kui seda on tegelikult vähete sissetulekutega vastanute rühm. Hoolimata oma madalamast sissetulekute tasemest tunnetab sissetulekuvaestest tunduvalt väiksem osa (ligi kolmandik) tarbimispiiranguid majandusliku olukorra tõttu. Niisiis ei saa sissetulekute puudumise või vähesusega viimase kuu aja jooksul (mis oli sissetulekuvaesuse hindamise aluseks) selgitada tarbimise piiratust pikema aja vältel. Nende vaesusliikide omavaheliste seoste täpsemaks selgitamiseks vaatame lähemalt nende ilmnemise nelja võimalikku kombinatsiooni (tabel 3). Parema arusaadavuse huvides on igale kombinatsioonile antud ka tinglik nimetus.

Tabel 3. Sissetuleku- ja ilmajäetusvaesuse kombinatsioonid, 1994 ja 1999.

Sissetulekuvaesus ...	Ilmajäetusvaesus ...	
	... ei ilmne	... ilmneb
...ei ilmne	“Mittevaesed” (a) 1994 — 62,2% 1999 — 74,4%	“Elavad üle võimaluste” (c) 1994 — 20,5% 1999 — 10,7%
...ilmneb	“(Ajutises) rahapuuduses” (b) 1994 — 9,1% 1999 — 8,3%	“Kõigiti vaesed” (d) 1994 — 8,2% 1999 — 6,7%

- (a) “*Mittevaesed*” on leibkonnad, kus sissetulekute tase jääb suhtelisest vaesuspiirist ülespoole ning tarbimise piiratust majanduslikel põhjustel ei märgita.
- (b) “*(Ajutises) rahapuuduses*” on leibkonnad, kelle sissetulekute tase viimase kuu aja jooksul on olnud alla suhtelise vaesuspiiri, kuid sellest hoolimata nad ei tunne tarbimise piiratust majanduslikel põhjustel. Kui eeldada, et inimeste sissetulekud laekuvad üldjuhul igakuiselt, siis viitab selline olukord kas ajutisele sissetulekute vähenemisele või siis hiljutisele katkemisele, mis mõlemad ei ole veel jõudnud mõjutada igapäevast tarbimist. Sellesse gruppi võib sattuda ka mõni “*mittevaene*”, kelle sissetulekud laekuvad harvem kui kord kuus. Nii võiks sellesse gruppi kuuluda näiteks jõukas inimene, kes elab kord aastas laekuvatest dividendidest, millest piisab kogu aasta jooksul elamiseks. Niisiis on sõna *ajutine* siin tinglik ja viitab sellele, et sissetulekute puudus viimasel kuul ei tähenda veel ilmtingimata üldist tarbimise piiratust.
- (c) “*Elavad üle võimaluste*” on leibkonnad, kelle sissetulekute tase on üle suhtelise vaesuspiiri, kuid nad tunnevad tarbimise piiratust majanduslikel põhjustel. Üldjuhul ei saa siia gruppi kuuluda jõukaid inimesi, sest ilmselgelt ei tunnetaks viimased tarbimise piiratust, samas võib sellesse rühma sattuda juhuslikult — näiteks olukorras, kus inimene on elanud pikemalt rahapappuses, kuid just äsja on ta olukord paranenud.
- (d) “*Kõigiti vaesed*” on leibkonnad, kelle sissetulekute tase jääb alla suhtelise vaesuse piiri ning kes tunnetavad igapäevaselt tarbimise piiratust majanduslikel põhjustel. Elu madalate sissetulekutega on kestnud pikema aja jooksul ning viimasel kuul ilmnenud madal sissetulek on tüüpiline.

Majandusliku toimetuleku taseme hindamine

Nii 1999. kui ka 1994. aastal esitati vastajatele küsimus selle kohta, milliseks nad oma majanduslikku olukorda hindavad. Mõlemal korral oli hinnaguskala otspunktideks *rikas* ja *vaene*. Ehkki skaala vahepealsete jaotuste sõnastused ei olnud täpselt identsed, annavad nad siiski ülevaatliku pildi vastajate hinnangutest (tabel 4). Ootuspäraselt paigutab nii sissetuleku- kui ka ilmajäetusvaestest enamik end “vaesuse äärel” olevate või “vaeste” hulka. 1999. aastal, kui vastusevariantide hulka kuulus ka väljend “*Me pole küll vaesed, kuid elame vaesuse piiril*”, eelistasid inimesed pigem seda varianti enda otseselt “vaeste” hulka paigutamisele. Sissetulekuvaeste hulgas on end “vaesteks” pidavate inimeste hulk väiksem kui ilmajäetusvaesuse puhul, kusjuures nii 1994. kui ka 1999. aastal leidis mõni sissetulekuvaene, kes end rikkaks hindas.

Tabel 4. Hinnang leibkonna majanduslikule olukorrale sissetuleku- ja ilmajätusvaeste grupis, 1994 ja 1999 (%)

Majandusliku toimetuleku hinnang	1994			1999		
	Kõik vastajad	Sissetuleku vaesed	Ilmajätusvaesed	Kõik vastajad	Sissetuleku vaesed	Ilmajätusvaesed
1. Rikas /oleme Eestis rikaste hulgas	0,1	0,1	–	0,2	0,3	–
2. Majanduslikult kindlustatud/ pole küll rikkad, kuid tuleme hästi toime	11,8	6	1,6	10,4	2,6	1,6
3. Tuleme ots otsaga kokku / Pole ei rikkad ega vaesed	67,8	55,9	55,3	56,2	31,4	26,4
4. — / oleme vaesuse äärel	–	–	–	22,7	35,4	38,4
5. Vaene / oleme vaesed	19,7	36,9	42,8	10	29,7	32,7

Mõlemal uuringuaastal küsiti vastajatelt lisaks, milline oli leibkonna majanduslik olukord viis aastat tagasi ja milline võiks see olla viie aasta pärast. Kuna mineviku-, oleviku- ja tulevikuolukorda mõõtvate küsimuste vastusevariante on kokku 15, siis kõigi võimalike kombinatsioonide eraldi jälgimine on ebamugav. Niisiis koondati variandid kolme erineva “stsenaariumi” alla. Stsenaariumite koostamisel lähtuti järgmisest loogikast:

- kui vastaja suutis hinnata oma tulevikku viie aasta pärast, siis võeti stsenaariumisse liigitamisel arvesse ainult olevikku ja tuleviku oodatavat muudatust;
- kui vastaja ei osanud või ei soovinud hinnata tulevikku (mõlemal aastal ei osanud ligi veerand vastajatest oma majanduslikku olukorda prognoosida), siis lähtuti hinnangust viie aasta tagasele olukorrale;
- vastaja jäi klassifitseerimata (stsenaariumisse paigutamata), kui ta keeldus vastamast mõnele klassifitseerimise aluseks olnud küsimusele. Stsenaariumite moodustamise loogika on esitatud tabelis 5.

Parema jälgitavuse huvides on taas pandud stsenaariumitele tinglikud nimed ja püütud kujundlikult iseloomustada iga stsenaariumi tähendust.

(++; +0; 0+) “*Optimistlik tulevik*”: leibkonnad on rikkad või majanduslikult hästi kindlustatud, loodetakse olukorra püsimist või edasist paranemist. Juhul kui majanduslikult kindlustatud leibkonnad tuleviku hinnangut anda ei osanud või ei soovinud, siis võeti aluseks viie aastaga toimunud majandusliku olukorra hinnangu muutus — kui see oli tõusnud või jäänud samale “jõukale” tasemele, siis kuulus leibkond sellesse gruppi.

(+–; 00; –+) “*Hall argipäev*”: leibkonnad ei ole rikkad ega vaesed, sel- listeks jäävad arvatavasti ka viie aasta pärast. Kui “rikkad” arvasid enda staatuse langevat, siis nad paigutusid just sellesse gruppi. Samuti paigutus siia ka “vaene”, kes lootis enda “rikastumisele”.

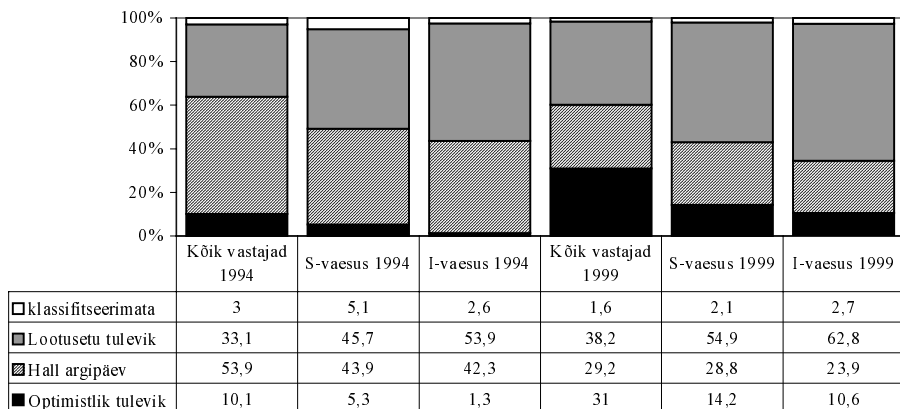
(0–; –0; – –) “*Lootusetu tulevik*”: leibkonnad, kes pidasid end vaesteks ning kartsid edasist vaesumist või samal tasemel püsimist. Kui vaesed leibkonnad tulevikku hinnata ei osanud või ei soovinud, siis võeti aluseks viie aastaga toimunud hinnangu muutus — kui see oli vastanute arvates langenud või jäänud samale “vaesele” tasemele, siis paigutus leibkond sellesse gruppi.

Table 5. Majandusliku olukorra muutuste hinnangute grupid.

	Tulevikuvision			
	Küsimuse sõnastus 1994/1999	positiivne paranemine (märk “+”)	positiivne jääb samaks (märk “0”)	positiivne langeb (märk “–”)
Praeguse majandusliku olukorra hinnang	Rikas /oleme Eestis rikaste hulgas; Majanduslikult kindlustatud/ ei ole küll rikkad, kuid tuleme hästi toime (märk ‘+’)	“ Optimistlik tulevik ” (++) Hea ja läheb isegi paremaks	“ Optimistlik tulevik ” (+0) On hea ja jääb heaks	“ Hall argipäev ” (+–) Hea, kuid (pisut) halveneb
	Tuleme ots otsaga kokku / Ei ole rikkad ega vaesed (märk ‘0’)	“ Optimistlik tulevik ” (+0) Tuleb ots-otsaga kokku, eeldab (mõningast) paranemist	“ Hall argipäev ” (00) Tuleb ots-otsaga kokku ja nii ka jääb	“ Lootusetu tulevik ” (0–) Tuleb ots-otsaga kokku, kuid olukord halveneb
	Vaesuse piiril / — Vaene / vaene (märk ‘–’)	“ Hall argipäev ” (–+) Halb, kuid ootab (mõningast) paranemist	“ Lootusetu tulevik ” (–0) Halb ja jääb halvaks	“ Lootusetu tulevik ” (––) “Halb ja halveneb veelgi”

1994. aastal oli kõige levinumaks stsenaariumiks “*hall argipäev*” — üle poole kõigist leibkondadest hindas sellisena oma võimalusi ning vaid iga kümnes

leibkond oli tuleviku suhtes optimistlik (joonis 2). 1999. aastat iseloomustab leibkondade jagunemine kaheks — “optimistlikeks”, keda on ligi kolmandik, ning “pessimistlikeks”, keda on võrreldes 1994. aastaga juurde tulnud. “Halli argipäeva” stsenaariumi alla klassifitseeritavate leibkondade arv on viie aastaga oluliselt vähenenud. See on selge märk ühiskonna kihistumisest “optimistlikeks” ja “lootusetuteks”.

Joonis 2. Tulevikuvisioon vastavalt vaesusrühmale ja uuringuaastale (%).

Subjekttiivne vaesusehinnang on kõige paremini kooskõlas ilmajätusvaesusega. Subjekttiivse vaesusehinnangu korrelatsioon ilmajätusvaesusega on 0,41 (1999. aasta andmetel), seevastu sissetulekuvaesusega kõigest 0,33. Nii sissetulekukui ka ilmajätusvaeste hulgas on tunduvalt enam levinud “lootusetu” tulevikootus. 1994. aastaga võrreldes on 1999. aastaks mõlemat tüüpi vaeste grupis pisut suurenenud “optimistide” hulk, paraku on peaaegu samal määral tõusnud ka “lootusetute” hulk. Siiski on mõlema vaesustüübi tulevikootused suhteliselt sarnased — peamiseks erinevuseks on see, et ilmajätusvaeste hulgas on ligi kümnendiku võrra enam nn. “lootusetuid” ning mõnevõrra vähem “optimistlike”. Vaatame neid stsenaariume veel ülalkirjeldatud majandusliku toimetuleku hinnangukombinatsioonide lõikes (tabel 6). Nimetame majandusliku toimetuleku hinnangute kombinatsioone edaspidi tinglikult vaesuse tüüpideks.

Tabel 6. Majandusliku toimetuleku hinnangute kombinatsioonid (vaesuse tüübid) stsenaariumite järgi 1994. ja 1999. aastal (%).

Uuringuaasta	1994				1999			
Vaesuse tüübid	“Mittevaesed”	“(Ajutises) rahapuuduses”	“Elavad üle võimaluste”	“Kõigiti vaesed”	“Mittevaesed”	“(Ajutises) rahapuuduses”	“Elavad üle võimaluste”	“Kõigiti vaesed”
Stsenaarium								
“Optimistlik tulevik”	14,2	9,9	1,7	0,3	36,3	19,7	12,5	7,6
“Hall argipäev”	59,3	53,3	45,7	33,5	30,4	32,9	23,8	24,2
“Lootusetu tulevik”	23,8	31,1	50,7	62,1	32,1	46,6	61,5	64,2
Klassifitseerimata	2,7	5,7	2	4,1	1,1	0,8	2,1	4,0

- (a) “*Mittevaesed*” on ootuspäraselt kõige optimistlikumalt meelestatud. Nii 1994. kui ka 1999. aastal on selles grupis “optimiste” kõige enam, 1999. aastaks on nad selles grupis juba enamuses. Samas on nende hulgas ligi kolmandik “lootusetuid”.
- (b) “*(Ajutises) rahapuuduses*” viibivate grupis on teiste gruppidega võrreldes kõige enam “optimiste” ja kõige vähem “lootusetuid”. Seda vaesustüüpi võiks pidada selleks osaks sissetulekuaestest, kelle sissetulekud on langedud suhteliselt hiljaaegu ning see ei ole veel pikaajalist mõju avaldanud. Näeme, et osal sellest grupist on lootus paranemisele, osa nendest aga paranemisvõimalusi ei näe. Niisiis võiks seda vaesuse tüüpi kujundlikult iseloomustada ka kui püsiva vaesuse lävepakul asuvaid.
- (c) “*Elavad üle võimaluste*”: selles grupis on “optimistide” hulk väiksem ja “lootusetute” hulk suurem. Selle grupi liikmed tunnevad tarbimisel olulisi majanduslikke piiranguid, kuigi sissetulekute tase vähemalt viimase kuu näitel on neil mõnevõrra suurem kui järgmisel grupil.
- (d) “*Kõigiti vaesed*” on grupp, kus on “optimistide” hulk kõige väiksem ja “lootusetute” hulk kõige suurem. Seega on tegemist grupiga, kus vaesus on erinevate hinnangute järgi kõige “süvenenum” (tarbimine piiratud, sissetulekute tase alla vaesuspiiri, tulevikuvision pessimistlik). Vaeste grupis on selliseid ligi kaks kolmandikku.

Ülaltoodud interpreteeringule tuleb siiski lisada, et kasutatud andmed ei luba otseselt väita, nagu oleks tegemist “vaesumise protsessi” erinevate etappidega, käesolevalt on vaesustüüpide erinevate etappidena käsitlemine loogilise analüüsi tulemus.

Vaesuse tõenäosus erinevates sotsiaaldemograafilistes gruppides

Ehkki vaesust kogetakse individuaalselt, on vaesusriski kandjaks leibkond — ühiselt tulusid ja kulusid jagav majandusüksus. Leibkonna sotsiaaldemograafiline staatus on määratletud leibkonnapea staatuse alusel². Üldised vaesusriski suurendavad tegurid Eestis on ootuspärased. Kuigi erinevused vaadeldavate vaesusriskide vahel on märgatavad, võib siiski välja tuua mõningad ühisjooned, mis iseloomustavad kõiki vaesusriske (lisa 1). Kõige suuremal määral erineb vaesuse tõenäosus järgnevates sotsiaal-demograafilistes gruppides.

Leibkonnapea tööhõiveline saatus. Mistahes töö omamine vähendab vaesuse tõenäosust, samas kui mittetöötamine seda suurendab. Nii ongi rohkem vaeseid töötutest ja pensionäridest leibkonnapeade peredes. Neid iseloomustab sagedamini “kõigiti vaesus” ja “üle võimaluste” elamine, samas kui tööga hõivatute vaesuse tõenäosus on pigem “ajutise rahapuuduse” tüüpi. Omaette rühm, mis sarnaneb töötajatega, on üliõpilasleibkonnad, kus vaesus on “ajutise rahapuuduse” tüüpi. Ametialase staatuse mõju on samuti ootuspärane — “valgekraedest” leibkonnapeadega peredes on vaesuse tõenäosus madalam, “sinikraedel” — kõrgem. Analoogiline seos iseloomustab ka hariduse mõju — mida kõrgem on leibkonnapea haridustase, seda väiksem on vaesuse tõenäosus.

Leibkonnatüüp e. täpsemalt öeldes *ülalpeetavate suhe leivateenijatesse.* Kõrge vaesusrisk on iseloomulik pensionärileibkondadele, samuti paljulapselistele perekondadele ning üksikemadele. Ka täispered kolme või enama lapsega on kõrgendatud vaesusriskiga. Mõlemaid gruppe iseloomustab kõrgem “kõigiti vaesuse” ja “üle võimaluste elamise” tüüpi vaesusrisk. Kõige madalam vaesusrisk on leibkondades, kus elab koos kaks tööelist põlvkonda ning ühekahe lapsega tööeliste vanemate paar. Neid peresid iseloomustab pigem, “ajutise rahapuuduse” tüüpi vaesus. Klassifitseerimata leibkonnatüüpi kuuluvad peamiselt koos elavad mittesugulased, kes ei ole elukaaslased (näiteks ühe leibkonnana elavad üliõpilased) ja pered, kellega koos elab mõni kaugem sugulane — seega ei saa selle grupi vaesusriskidest teha mingeid järeldusi.

Eelnevatest mõnevõrra väiksema mõjuga on *leibkonnapea demograafilised tunnused*. Vaesuse tõenäosust suurendab leibkonnapea sugu ja rahvus. Naissoost leibkonnapeaga ning mitte-eestlasest leibkonnapeaga peredel on vaesuse tõenäosus suurem nii “kõigiti vaeste” kui ka “elab üle võimaluste” tüüpi vaesuse puhul. Ülalpeetavate suure osakaalu tõttu on ootuspärane ka üle 65-aastaste leibkonnapeade perede kõrge vaesuse tõenäosus. Ka pensionieale eelnevatel aastatel on kõrgem vaesuse tõenäosus, madalaim on see 25–49-aastaste leibkonnapeade peredes. Noorte leibkondi (15–24a) iseloomustab pigem “ajutist rahapuudust” tüüpi vaesus. Elukohal on selge mõju vaesuse

² Leibkonnapea tähistab siin lihtsalt leibkonna kõige suurema sissetuleku saajat ning selle all ei peeta silmas leibkonnasiseseid võimu- ega mingeid teisi suhteid.

töenäosusele. Oodatult on Tallinnas elavatel peredel suhteliselt madal vaesuse töenäosus. Selle põhjuseks on ilmselt paremad töövõimalused ning keskmisest kõrgem sissetulek. Kõrge vaesusriskiga maapiirkondi iseloomustab keskmisest lähedane “kõigiti” ja “elab üle võimaluste” tüüpi vaesuse töenäosus ning kõrge “ajutise rahapuudusega” leibkondade osakaal. Kõige kõrgem vaesuse esinemise töenäosus on suurtes ja väikelinnades.

Peamised muutused leibkondade vaesusriskides ajavahemikus 1994 kuni 1999

Kahe uuringu vahelise viie aasta jooksul on üldine vaesusriskide tase alanenud (lisa 1). Mittevaesteks klassifitseeritavate hulk on suurenenud kümnendi teise poole lõpuks 12% võrra. Kõige enam on vähenenud “elab üle võimaluste” tüüpi vaesus (10% võrra). “Kõigiti-” ja “ajutist rahapuudust” tüüpi vaesus ühiskonnas on püsinud pea muutumatuna (mõlemad vähenud vaid 1% võrra). Suhtelise vaesuspiiri (60% sissetulekute mediaanist) puhul sissetulekute taseme tõusuga ei kaasne vaeste osakaalu vähenemine. Teine asi on ilmajäetusvaesusega — see on määratud absoluutnäitajates ja seega väheneb elujärje tõustes. Niisiis saame järeldada, et elujärg Eestis üldiselt ja ka vaeste elujärg on viie aasta jooksul mõnevõrra paranenud, kuid üldine tulujaotus ühiskonnas on püsinud üsna muutumatuna. Olulisemad muutused on järgmised

- Töötü leibkonnapea pere vaesuse töenäosus on kasvanud ligi kaks korda — töötuid “mittevaeseid” oli 1999. aastal vaid 18,6%. Suurenenud on “kõigiti-” (16%) ja “ajutist rahapuudust” (10%) tüüpi vaesus.
- Üliõpilasleibkonna vaesuse töenäosus on suurenenud ligi kolmandiku võrra. Põhiosas on suurenenud “kõigiti-” (25%, s.o. ligi 6 korda) tüüpi vaesus.
- Reateenistuja, s.o. valgekraest-mittejuhist leibkonnapeaga pere vaesuse töenäosus on suurenenud 5%, suurenenud on “ajutist rahapuudust” ja “kõigiti vaene” tüüpi vaesus.
- Kaht või enam last kasvatava üksikema pere vaesusrisk ei ole vähenenud, kuid nende hulgas on süvenenud “kõigiti-” tüüpi vaesus.

Vaesus on kõige enam vähenenud järgmistes gruppides.

- Muutunud on pensionärileibkondades (24%) ja siit loogiliselt tulenevalt ka üle 65-aastaste (23%) ning ka pensionieelses eas oleva leibkonnapeaga perede osakaal (18%): vähenenud on vaesus kõigi vaesustüüpide lõikes, neist kõige enam on vähenenud “kõigiti” tüüpi vaesus.
- Mitte-eestlastest leibkondade (16%) vaesus on vähenenud peamiselt “elab üle võimaluste” tüüpi vaesuse kahanemise tõttu. “Kõigiti” tüüpi vaesus ei ole muutunud, “ajutist rahanappust” tüüpi vaesus on isegi pisut suurenenud.

- Meespeadega leibkondade (18%) vaesus on vähenenud nii “kõigiti”, kui ka “elab üle võimaluste” tüüpi vaesuse vähenemise tõttu. Naispeadega leibkondade vaesus on samas vähenenud pisut vähem kui Eestis keskmiselt.
- Ühe lapsega üksikvanemate grupis (18%) huvitaval kombel on kahe või enama lapsega vanemate vaesus aga suurenenud. Tõenäoliselt on põhjuseks üha suurenev registreerimata kooselamine ja nii klassifitseerub üksikvanema (-ema) leibkonnaks ka selliseid leibkondi, kus teise lapsevanema sissetulek mängib olulisemat rolli. Sellele annab kaudset kinnitust ka asjaolu, et vähenenud on kõige enam just “elab üle võimaluste” ning “kõigiti” tüüpi vaesus. Sellised leibkonnad justkui “maskeerivad” need üksikemad, kes peavad tõepoolest üksi, ilma välise abita, toime tulema.
- Tallinnas (17%) ja väikelinnades (21%) elavate leibkondade vaesus on samuti vähenenud, seda peamiselt “elab üle võimaluste” tüüpi vaesuse vähenemise tõttu.

Vaesuse struktuur

Vaesuse struktuur on üldjoontes sarnane vaesuse tõenäosuste kirjeldamisel avanenud pildiga — suurema esinemistõenäosusega rühmad moodustavad ka suurema osa vastava vaesustüübi koosseisust. Siiski on siin mõningad eripärad — nimelt on mõnedes suhteliselt väikestes rühmades (töötud, üksikemad) suhteliselt suur vaesuse tõenäosus ja seega ei moodusta nad märgatavat osa vastavat tüüpi vaesuse struktuurist. Anname siiski järgnevalt põgusa ülevaate siin käsitletud rühmade koosseisust koos tähtsamate muutustega 90-ndate teisel poolel (lisa 2).

“*Mittevaeste*” struktuuris on ülekaalus töötavate leibkonnapeadega leibkonnad — valgekraed pisut enam kui sinikraed. Valgekraedest on vaesuse määr väikseim tipp- ja keskastmejuhtide ning sinikraedest oskustöölise seas. Leibkonnatüübilt on mittevaesed peamiselt lastega pered. Ainsa olulisema muutusena on 90ndate keskpaigaga võrreldes suurenenud tööga hõivatute osakaal mittevaeste grupis (71%-lt 81%-le kümnendi lõpuks). Juurdekasv on saavutatud peamiselt valgekraede osakaalu tõusu tõttu.

“*Ajutist rahapuudust*” tüüpi vaesuse struktuuris on suurim osa mitteaktiivse täisealisega leibkondadel. Nende osa struktuuris on viie aastaga kahanenud 11% võrra, samas kui töötavate leibkonnapeade perede osakaal on suurenenud 41%-lt 58%-le. Töötajatest enim on struktuuris “reavalgekraesid” ja oskustöölisi. Selles grupis on suhteliselt suur hulk (14% 1994ndal ja 11% 1999ndal aastal) töötuid. Ka see grupp iseloomustab enam eestlasi, ehkki nende osakaal on langenud umbes 10%. Vanuseliselt on siin enim suurenenud parimas tööeas inimeste hulk. Selles rühmas on enamlevinud meesleibkonnapeadega pered, nende osakaal on suurenenud 10%.

“*Elab üle võimaluste*” tüüpi vaesuse struktuuris on mitteaktiivsete inimeste hulk veelgi suurem. 1994. aastal moodustab see 46% sellest grupist, siis 1999. aastaks ületab töötava leibkonnapeaga perede arv pisut üle poole kõigist seda tüüpi vaestest. Selle grupi struktuuris on vähe töötu leibkonnapeaga leibkondi. Tööealistest on selles grupis valdavalt oskustöölised, 1999. aastaks on lisandunud ka märkimisväärselt “reavalgekraesid”. Mõlemal vaatlusaastal on selle grupi struktuuris keskmisest oluliselt enam muulasest leibkonnapeaga peresid. Rohkem elab selliseid peresid suurtes linnades.

“*Kõigiti vaene*” tüüpi vaesuse struktuuris on mitteaktiivsete inimeste hulk kõige suurem — seda nii 1994. kui ka 1999. aastal. Selle grupi struktuuris on suurim osakaal töötu leibkonnapeaga peredel. Võrreldes eelnevate gruppidega on siin enim ka lihttöolisest leibkonnapeaga peresid. Ka selles grupis on keskmisest enam muulaste peresid ning teiste vanusegruppidega võrreldes palju pensionieelses eas peresid.

Arutelu

Käesolevas artiklis tehtud analüüsimetoodika jätab vaieldavaks neli teemat, mida järgnevalt käsitlemegi.

Esimene diskuteeritav teema puudutab ilmajäetusvaesuse operatsionaliseerimise adekvaatsust. Kuna küsimuste vastusevariantides olid ühele skaalale paigutatud nii materiaalsed tarbimisvõimalused kui ka vastava vajaduse puudumine, siis tekib metodoloogiline vastuolu. Juhul kui inimene on mõne teise kriteeriumi (näiteks sissetuleku) alusel vaene, kuid ta ei vaja mõnd loetletud kaupa või teenust (lihatoitu või meditsiiniteenust), siis klassifitseerub ta ilmajäetusvaesuse definitsiooni kohaselt “mittevaeseks”. Taoliste juhtumite hulka võib siiski pidada väga väikeseks. Võib esitada näiteks hüpoteetilise juhtumi, kus vastajaks oleks enamike muude tunnuste alusel ilmajäetusvaene, kuid on juhtumisi taimetoitlane, kes ei ole vaatlusaluse aja jooksul vajanud arstimeid, siis ilmajäetusvaeseks ta ennast ise tõenäoliselt ei klassifitseeriks. Vaesusriskide ja struktuuri analüüsil see siiski olulist rolli ei mängi, sest isegi juhul, kui taimetoitlaste hulgas oleks kümme korda enam vaeseid kui muus osas ühiskonnas ja nad keegi ei vajaks arstimeid, oleks sellest põhjustatud maksimaalne viga 0,2–0,4%, mis jääb igal juhul statistilise vea piiridesse.

Analoogilisel kombel on diskuteeritavad variatsioonid küsimuste sõnastustes erinevatel aastatel:

- 1994. aastal loeti vaeseks see, kellel “... oli viimase 12 kuu jooksul sageli raskusi liha ja lihatoodete või ravimite ostmisega”;
- 1999. aastal loeti vaeseks see, kes “... ei suuda oma leibkonnale võimaldada süüa liha, kana või kala vähemalt 3 korda nädalas või maksta hädavajalike ravikulutuste eest”.

Küsimustebloki sõnastus oli üldiselt võttes mõlemal aastal sama. Vastuse skaalades esines sama vastusevariant tarbimisartikli (kauba või teenuse) kohta “*see ei ole mulle tähtis / ma ei vaja seda*”. Ülejäänud skaalapunktid mõõtsid 1994. aastal sagedust: “*sageli*”, “*mõnikord*” ja “*mitte kunagi*”; 1999. aastal aga võimaldatavuse raskusastet: “*jah, kergesti*”, “*jah, kuid see on raske*” ja “*ei suuda*”. Küsimuste sisuline raskusaste on siiski sarnane, ehkki 1994. aastal oli see mõnevõrra abstraktsemalt sõnastatud. Kuna aga vaadeldud kaubad ja teenused on analoogilised ja sageduse skaalad ühepikkused, siis võib ka seda mõõtmisviga pidada statistilise vea piirimaile jäävaks. Kokkuvõttes peab autor siiski küsimuste sõnastuste erinevusest tingitud mõõtmisviga piisavalt väikeseks, et lubada vastavat vaesusmõõtu kasutada ja kahel aastal kogutud andmeid omavahel võrrelda.

Teiseks vaieldavaks küsimuseks võib pidada hüpoteesi, et artiklis sõnastatud vaesuse tüübid kajastavad erinevaid “etappe” vaesumise protsessis. Nii vaesuse subjektiivse tunnetamise analüüs kui ka vaesusriskide loogiline tõlgendamine näib seda hüpoteesi kinnitavat. Siiski ei võimalda käesolev andmestik sellele hüpoteesile korrektset kinnitust anda. Selleks oleks vajalik kas esindusliku perede paneeli käekäigu jälgimine ajas (longituuduuring) või siis vähemalt ühekordse uuringu abil modelleerida vastaja “staatuse” kujunemine ajas tagasi minevate küsimuste abil. Kuna see ei olnud käesoleva uuringu eesmärk, siis kahjuks selline andmestik puudub.

Kolmandaks, käesolevast artiklist jäi välja erinevate sotsiaaldemograafiliste tunnuste kombinatsiooni puudutav analüüs. Praeguse analüüsi puhul võib jääda petlik mulje, et need tunnused ei ole vaesuse tõenäosust oluliselt mõjutanud ning peamiselt määratleb leibkonna vaesuse leibkonna tüüp ja leibkonnapea hõivestaatus. Päris nii see siiski ei ole. Kindlasti erineb vaesuse tõenäosus erinevate demograafiliste tunnuste kombinatsioonides oluliselt (näiteks eakate meeste ja eakate naiste leibkondade puhul), kuid sellise analüüsi maht on palju suurem kui käesolev ülevaade võimaldaks.

Neljas käesolevas artiklis lähemat käsitlemist mitteleidev diskussiooniteema on vaesusriskide vähenemise ja oma tulevikuperspektiivide tunnetamise “optimistlikkuse” vahel valitsev vastuolu. Ehkki üldine vaesusrisk ühiskonnas on mistahes mõõtmisviisi kasutades mõnevõrra vähenenud, on siiski suurenenud pessimistliku tulevikuvisioniga inimeste hulk. See viitab suurenenud kihistumisele ühiskonnas — ehkki vaesus on mõnevõrra vähenenud, ei ole see toonud juurde tulevikuvõimalusi. Niisiis jääb tõepoolest mulje, et ühiskond on jagunenud kaheks kihiks — “lootustega” ja “lootusetus” olukorras olijateks.

Kokkuvõte

Käesoleva analüüsi tulemusena võib esile tuua mitmeid kinnitust leidnud fakte Eesti ühiskonna vaesuse iseloomustamiseks 1994. ja 1999. aastal. Lühidalt kokkuvõetuna on need järgmised.

Nii sissetulekuvaesuse kui ka ilmajäetusvaesuse tase on 90ndate aastate lõpuks võrreldes 90ndate keskpaigaga langenud. Erinevate kontseptsioonide alusel mõõdetud vaesuse määrade kombinatsioonina saadud vaesustüüpide võrdluse alusel on kõige enam vähenenud (ca 10%) “elab üle võimaluste” tüüpi vaesus, st. olukord, kus leibkonna tarbimisvõimalused ka esmatarbekaupade osas on selgelt piiratud, ehkki nende käsutuses olev rahahulk seda objektiivselt võimaldama peaks.

Üha selgemalt saab töö omamine kaitseks vaesuse vastu. Veel 1994. aastal see nii selget kaitset ei andnud. Samas on mittetöötamine kahtlemata vaesust suurendav tegur, olgu selle põhjuseks siis vanus, töö kaotus või õppimine.

Üheksakümnendate aastate jooksul on tugevnenud eakate sotsiaalne turvalisus — eakatest leibkonnapeadega perede vaesuse määr on langenud kõige enam. Paraku ei ole samal viisil paranenud teise vaadeldud riskirühma — üksikemede — majanduslik turvalisus. Ka tudengileibkondade vaesuse tõenäosus on oluliselt laienenud.

Vaesust vähendavaks faktoriks on mitme põlvkonna ühes leibkonnas elamine — nii 1994. kui ka 1999. aastal oli vaesurisk keskmisest väiksem kahe tööeas põlvkonna kooselamisel ning ka kolme põlvkonna (sh. alaealised lapsed) kooselamise risk oli väiksem nii üksikemede kui ka ainult pensionäridest koosnevate leibkondade riskist.

Ehkki töötamine vähendab vaesuse tõenäosust, ei ole see ometi 100%-line kaitse vaesuse eest. Üheksakümnendate aastate jooksul on suurenenud leibkonna vaesuse tõenäosus juhtudel, kus leibkonnapeaks on “reavalgekrae” e. erinevat tüüpi teenindaja. Analoogilisel viisil on suurenenud lihttöölisest leibkonnapeaga perede vaesus. Pisut on langenud oskustöölise ja kesk-erihariidusega leibkonnapeaga perede vaesus.

Kasutatud kirjandus

- Andrefß, H.-J. ed. (1998). *Empirical Poverty Research in Comparative Perspective*, Ashgate Publishing Ltd.
- Doyal, L., Gough, I. (1991). *A Theory of Human Need*, The MacMillan Press Ltd.
- Einasto, M. (1997). Measuring poverty and deprivation in countries in transition: behind Estonian indicators. *The Baltic Countries Revisited: Living Conditions and Comparative Challenges*, Fafo Report 230, Oslo.
- European social statistics. *Income, poverty and social exclusion (2000)*. Luxembourg: Office for Publications of the European Communities.
- Garfinkel, L., Haveman, R. H., Betson, D. (1977). *Earnings Capacity, Poverty and, and Inequality*, New York: Academic Press.
- Ringen, S. (1988). Direct and indirect measures of poverty — *Journal of Social Policy* Vol 17. pp 351–365

- Runcimann, W. G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice. A study to Social Inequality in Twentieth Century England*, Berkely and Los Angeles: University of California Press.
- Stouffer, S.A., Suchman, E.A. DeVinney, L.c., Star, S.A. Williams, R.M.jr (1949). *The American Soldier. Princeton: Adjustment During Army Life*, Princeton University Press.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex, England.

Lisa 1. Vaesusriskid leibkonnapea sotsiaal-demograafilise staatuse alusel 1994. ja 1999. aastal (%)

Aasta	1994				1999				
	Vaesustüüp	“Mittevaene”	“(Ajutine) rahapuudus”	“Elab üle või-maluste”	“Kõigiti vaene”	“Mittevaene”	“(Ajutine) raha-puudus”	“Elab üle või-maluste”	“Kõigiti vaene”
Staatuse näitaja	62,0	9,3	20,4	8,3	62,0	9,3	20,4	8,3	
Haridus									
põhiharidus	48,3	9,6	27,6	14,5	61,9	11,0	15,7	11,4	
keskharidus	65,2	10,0	17,8	7,0	76,6	8,4	9,5	5,5	
keskeriharidus	67,8	8,7	17,9	5,6	78,2	7,9	10,8	3,2	
kõrgem haridus	74,8	8,2	14,8	2,2	89,6	3,1	5,5	1,8	
Üldine hõivestaatus									
Töötav	74,1	6,4	16,6	2,9	82,0	6,6	8,6	2,8	
Töötu	36,0	20,4	14,5	29,1	18,6	30,2	6,2	45,0	
Mitteaktiivne täisealine	45,1	12,0	29,0	13,9	57,7	10,8	17,7	13,9	
Hõivestaatus									
Tööandja või endale tööandja	76,2	14,0	7,9	1,9	86,2	8,9	4,0	0,9	
Töötaja — valgekrae	78,8	5,7	13,9	1,6	83,3	6,1	7,9	2,7	
Töötaja — sinikrae	69,3	5,7	20,7	4,3	79,7	6,7	10,3	3,3	
Töötu	36,0	20,4	14,5	29,1	18,6	30,2	6,2	45,0	
Üliõpilane / õpilane	62,9	22,9	9,5	4,8	42,5	22,5	5,0	30,0	
Pensionär	39,6	10,1	36,5	13,8	63,7	8,3	20,3	7,8	
Ametialane staatus									
Valgekrae — tippjuht	81,4	7,7	10,0	0,8	90,7	2,2	5,6	1,5	
Valgekrae — keskastmejuht	78,6	5,2	14,9	1,2	84,9	6,3	5,8	3,1	
Valgekrae — mittejuht	73,4	8,2	14,8	3,6	68,0	12,3	12,1	7,6	
Sinikrae — oskustööline	73,0	5,0	19,0	3,0	77,6	7,5	9,7	5,2	
Sinikrae — lihttööline	57,0	8,6	25,8	8,6	64,5	12,4	11,8	11,2	

Lisa 1 (järg). Vaesusriskid leibkonnapea sotsiaaldemograafilise staatuse alusel 1994 ja 1999 a. (%).

Aasta	1994				1999			
	“Mittevaene”	“(Ajutine) rahapuudus”	“Elab üle või-maluste”	“Kõigiti vaene”	“Mittevaene”	“(Ajutine) rahapuudus”	“Elab üle või-maluste”	“Kõigiti vaene”
Staatuse näitaja	62,0	9,3	20,4	8,3	62,0	9,3	20,4	8,3
Rahvus								
Eestlane	65,4	10,3	17,1	7,2	78,8	7,7	8,6	4,8
Mitte-eestlane	55,5	7,3	26,8	10,4	71,4	8,0	13,5	7,0
Vanus								
15–24	70,1	12,1	11,4	6,5	75,9	8,2	10,0	5,9
25–49	68,2	9,7	15,4	6,6	78,9	8,1	8,0	5,0
50–64	56,5	8,0	25,2	10,4	74,6	7,1	12,4	5,8
65+	44,4	7,9	36,3	11,5	67,2	7,8	17,1	7,8
Sugu								
Mees	65,6	9,2	18,8	6,4	83,4	5,4	8,1	3,1
Naine	58,8	9,4	21,9	10,0	67,7	10,7	13,0	8,6
Leibkonna tüüp								
üheliikmeline pere — pensionär	25,6	19,9	25,2	29,2	60,3	9,9	23,3	6,4
üheliikmeline pere — tööeas	56,7	14,0	12,4	16,9	66,6	11,2	8,9	13,3
paar ilma lasteta — pensionärid	48,8	2,4	47,5	1,3	81,6	1,8	14,7	1,8
paar ilma lasteta — tööeas	74,3	5,0	16,3	4,5	82,2	5,6	7,1	5,1
üksikvanem ühe lapsega	48,1	16,0	15,1	20,8	65,7	12,9	10,9	10,5
üksikvanem 2 või enama lapsega	54,2	10,4	18,8	16,7	54,0	12,2	14,4	19,4
paar 1–2 lapsega	72,5	8,3	14,9	4,4	79,2	8,9	7,7	4,1
paar rohkem kui kahe lapsega	60,6	12,4	19,0	8,0	74,6	12,3	7,4	5,7
kahe-põlvkonna leibkond	64,9	8,1	20,4	6,6	77,4	5,9	9,8	6,8
kolme-põlvkonna leibkond	66,9	9,9	17,9	5,3	76,3	9,4	8,3	6,0
mitte ükski eelnevatest	56,5	7,5	28,6	7,5	74,2	6,3	11,3	8,3
Elukoht								
Pealinn	65,6	6,9	21,4	6,0	82,9	5,0	9,1	3,0
Suur linn (üle 50 000)	60,7	8,1	21,6	9,7	67,6	9,2	13,5	9,7
Väikelinn	56,3	6,4	27,8	9,5	76,9	6,3	10,7	6,1
Maa-asula, küla	63,9	13,9	13,8	8,4	69,5	11,9	10,2	8,4

Lisa 2. Vaesuse struktuur leibkonnapea sotsiaal-demograafilise staatuse alusel 1994. ja 1999. a. (%).

Aasta	1994				1999				
	Vaesustüüp	“Mittevaene”	“(Ajutine) rahapuudus”	“Elab üle või- maluste”	“Kõigiti vaene”	“Mittevaene”	“(Ajutine) raha- puudus”	“Elab üle või- maluste”	“Kõigiti vaene”
Staatuse näitaja									
Haridus									
põhiharidus	23,6	31,5	41,1	53,4	20,7	35,2	36,9	52,3	
keskharidus	29,5	30,3	24,5	23,7	22,6	23,5	19,6	22,1	
keskeriharidus	31,0	26,6	24,8	19,3	35,8	34,4	34,5	19,8	
kõrgem haridus	15,9	11,6	9,6	3,5	20,9	6,9	8,9	5,8	
Üldine hõivestaatus									
Töötav	71,5	41,2	48,6	21,0	80,8	58,4	59,2	31,1	
Töötu	3,8	14,3	4,6	22,9	0,7	10,8	1,7	19,8	
Mitteaktiivne täisealine	23,6	41,9	46,1	54,5	18,3	30,7	39,1	48,8	
Hõivestaatus									
Tööandja või endale tööandja	6,5	8,6	2,0	1,3	6,0	5,5	1,9	0,7	
Töötaja — valgekrae	37,4	19,5	19,8	6,4	43,4	28,5	28,8	15,7	
Töötaja — sinikrae	34,3	20,3	30,6	18,2	31,3	23,5	28,1	14,3	
Töötu	4,1	16,9	5,0	28,3	0,7	10,8	1,7	19,8	
Üliõpilane / õpilane	2,6	6,9	1,2	1,7	0,5	2,5	0,4	4,1	
Pensionär	15,0	27,5	41,3	44,1	15,9	18,6	35,4	21,5	
Ametialane staatus									
Valgekrae — tippjuht	25,0	27,2	13,8	6,4	25,1	6,5	14,5	7,2	
Valgekrae— keskastmejuht	15,9	12,1	13,6	6,4	13,3	10,5	8,5	8,5	
Valgekrae — mittejuht	13,5	17,3	12,2	16,7	15,2	29,4	25,4	29,4	
Sinikrae — oskustööline	37,6	29,5	44,1	39,7	34,7	35,9	40,6	40,5	
Sinikrae — lihttööline	8,0	13,9	16,3	30,8	4,1	8,5	7,1	12,4	

Lisa 2 (järg). Vaesuse struktuur leibkonnapea sotsiaal-demograafilise staatuse alusel 1994 ja 1999. a. (%).

Aasta	1994				1999			
Vaesustüüp	“Mittevaene”	“Ajutine rahapuudus”	“Elab üle või-maluste”	“Kõigiti vaene”	“Mittevaene”	“Ajutine raha-puudus”	“Elab üle või-maluste”	“Kõigiti vaene”
Staatuse näitaja								
Rahvus								
Eestlane	69,7	73,4	55,5	57,5	67,0	63,9	53,9	55,8
Mitte-eestlane	30,3	26,6	44,5	42,5	33,0	36,1	46,1	44,2
Vanus								
15–24	14,1	16,2	7,0	9,8	4,6	4,9	4,5	4,9
25–49	51,9	49,4	35,7	37,9	60,5	60,4	45,3	51,9
50–64	24,1	22,8	32,8	33,2	22,7	21,2	27,9	24,3
65+	9,8	11,6	24,5	19,1	11,9	13,5	22,4	18,9
Sugu								
Mees	50,5	47,5	44,0	37,1	59,7	37,8	42,6	30,1
Naine	49,5	52,5	56,0	62,9	40,3	62,2	57,4	69,9
Leibkonna tüüp								
Üheliikmeline pere — pensionär	2,8	14,5	8,4	24,0	6,9	10,2	18,7	8,2
Üheliikmeline pere — tööeas	7,3	12,1	4,9	16,3	7,1	10,8	6,7	15,7
Paar ilma lasteta — pensionärid	6,6	2,2	19,6	1,4	9,5	1,9	12,0	2,4
Paar ilma lasteta — tööeas	10,9	4,8	7,3	4,9	9,0	5,5	5,4	6,1
üksikvanem ühe lapsega	1,9	4,1	1,8	6,0	5,0	8,9	5,8	8,9
üksikvanem 2 või enama lapsega	1,9	2,4	2,0	4,4	2,3	4,7	4,3	9,2
paar 1–2 lapsega	28,9	22,0	18,1	13,1	22,4	22,7	15,2	13,0
paar rohkem kui kahe lapsega	5,0	6,8	4,7	4,9	5,6	8,3	3,9	4,8
kahe-põlvkonna leibkond	19,3	16,0	18,4	14,7	16,5	11,4	14,6	16,0
kolme-põlvkonna leibkond	12,4	12,3	10,2	7,4	10,2	11,4	7,7	8,9
mitte ükski eelnevatest	3,0	2,7	4,6	3,0	5,5	4,2	5,8	6,8
Elukoht								
Pealinn	28,1	20,0	27,9	19,3	30,0	16,3	23,0	11,9
Suur linn (üle 50 000)	19,6	17,5	21,2	23,4	18,2	22,4	25,3	29,0
Väikelinn	19,6	14,8	29,5	24,8	22,9	16,9	22,1	20,1
Maa-asula, küla	32,7	47,7	21,4	32,4	28,9	44,3	29,6	38,9

Elanikkonna turvatunne ja seda mõjutavad tegurid

Silja Kurik, Erik Terk

Õigusrikkumiste tase on seaduspäraselt madal stabiilses ühiskonnas, kus on välja kujunenud püsivad sotsiaalsed struktuurid, kus ühiskonna horisontaalne ja vertikaalne mobiilsus on madal ning inimeste tegevused on määratud kindlate sotsiaalsete suhetega, mis taastoodavad end põlvkonnast põlvkonda. Turvalisuse ja seaduserikkumistega seotud probleemid on aga kiiresti muutuva maailma kaasnähtuseks. Selle põhjusi on otsitud ühiskonna erinevatest arengutest — ühelt poolt maailma üldisest globaliseerumisest, teiselt poolt individualiseerumisprotsessidest. Taylori (1999) väitel on Läänemaailmas domineerivaks kujunenud “absoluutne asotsiaalne individualism”, mis väljendub traditsioonilise ühiskonnakorraldusega võrreldes sotsiaalsete sidemete nõrgenemises inimeste vahel ning alanevas kasvatuses ja kontrolli mõjus inimese käitumisele. Sellest ideest kantuna tuuaksegi kuritegeliku käitumise kasvu üheks põhjuseks inimeste võimetus kohaneda kiiresti muutuva ja järjest komplekssemaks muutuva ühiskonnakorraldusega. Ka seostub ühiskonna renoveerimisega seaduserikkumiste kasvav joon (Raska, 1991).

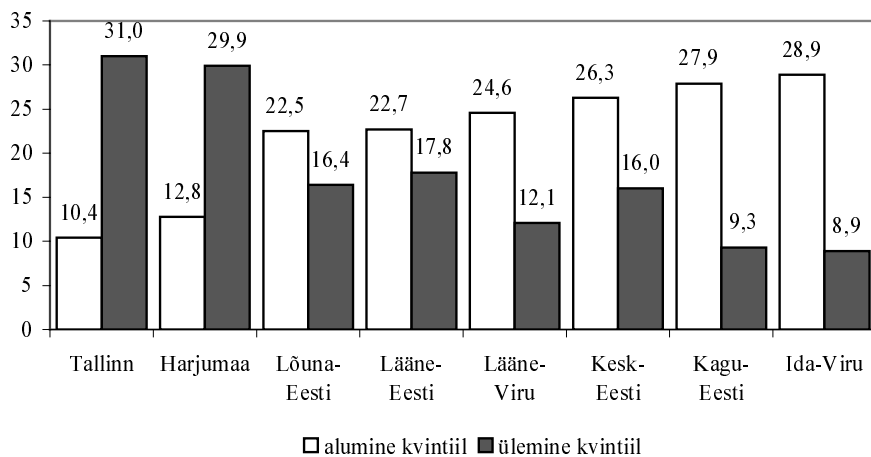
Turvalisus on elanikke ja keskkonda siduv sotsiaalne protsess, mille käigus inimesed loovad ohutuks eluks optimaalseid tingimusi ning säilitavad neid. Turvalisust võime määratleda ka kui olukorda, kus eksisteerib adekvaatne kontroll võimaliku füüsilise, materiaalse ja moraalse ohu üle (Ernits, 1999). Käesoleva artikli eesmärgiks on anda ülevaade elutingimuste uurimuse 1994. ja 1999. aasta andmestiku põhjal Eesti elanikkonna turvatundest selle sotsiaal-majanduslikus kontekstis ning analüüsida elanikkonna turvatunde ja kuritegevuse kokkupuudete mõningaid arenguid.

Kuritegevuse ja turvatunde seos sotsiaal-majanduslike teguritega

Kuritegevuse eeltingimused hõlmavad nii isiksuslikke kui ka sotsiaalseid põhjusi. Samas tõdetakse, et ei ole võimalik välja tuua üheselt määratletavaid spetsiifilisi isikust või ühiskonnast lähtuvaid kriminogeenseid faktoreid, mille kõrvaldamisel väheneks sooritatud kuritegude arv lineaarselt (Raska, 1991). Kriminoloogiaalased uurimused on välja toonud kuritegevuse leviku peapõhjustena vaesuse, mitterahuldavad elamistingimused, madala haridustaseme jt. sotsiaalse sisuga vajakajäämised. Teoreetiliselt võiks siit tuleneda, et seoses elanikkonna heaolu kasvuga kuritegevuse tase alaneb. Tegelikult mõjutavad

kuritegevust nii vaesus, sotsiaalne kihistumine kui ka mitmed muud tegurid (sh. immigratsioon, mis on näiteks Euroopa Liidu riikides tekitanud teravaid probleeme kuritegevusega seoses). Lisaks vaesusele ja kihistumisele on kuritegevuse levikule heaks pinnaseks ühiskonna ebastabiilne areng ja elanikkonna ebakindlus tuleviku suhtes. Erinevates Euroopa maades läbi viidud uurimustes on leitud tugev seos ebavõrdsuse kasvu ja kuritegevuse suurenemise vahel (Taylor, 1999). Seega majanduskasv üksi ei pruugi veel olla piisav eeltingimus kuritegevuse vähenemiseks ja turvatunde suurenemiseks ühiskonnas.

Eesti majandusliku ebavõrdsuse näitaja GINI koefitsient — 37,5 aastal 1999 — on üks kõrgemaid ka sotsialismijärgsete riikide seas, rääkimata kõrge elatustasemega Lääne riikidest (Sotsiaalministeeriumi haldusala arvudes..., 2000; Milanovič, 1998; Terrell, 1996; EBRD Transition Report, 2000; Commander, 1999). Elutingimuste uurimus näitas, et kõige väiksem keskmine sissetulek pereliikme kohta on Kagu-Eestis (1495 krooni), teisel kohal on Ida-Virumaa (1535 krooni). Tallinnas ja Harjumaal on elanike sissetulekud märgatavalt suuremad kui ülejäänud Eestis, keskmised on vastavalt 2514 ja 2469 krooni, seega pea tuhande krooni võrra eelpoolnimetatutest kõrgemad (joonis 1).

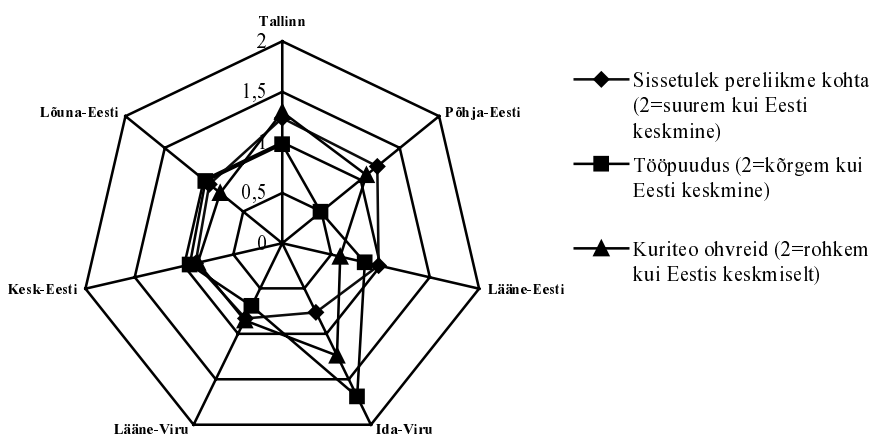
Joonis 1. Leibkondade jaotumine alumisse ja ülemisse sissetulekukvintiiili Eesti erinevates piirkondades (%).

Sissetulekud on omakorda tugevalt seotud tööturu situatsiooniga. Suurim oli 1999. aasta elutingimuste uurimuse järgi tööpuudus¹ Ida-Virumaal, kus tööd otsis üle 8% elanikest (Eesti keskmine 5%) ja töötas vaid 39% tööealisest elanikkonnast (Eesti keskmine 45%). Ka Lõuna-Eestis oli tööga hõivatuid vaid 39%, kuid tööpuudus oli seal võrdne Eesti keskmisega.

¹ Tööpuuduse analüüsis on lähtutud ILO tööpuuduse määratlustest.

Kindlus töökohta säilimise osas on veidi tõusnud. Kui 1996. aastal kartis töötuks jääda 48% elanikest ja vaid 27% arvas, et seda ei juhtu (EKI-TEST, 1996; 1997), siis 1999. aastal elutingimuste uurimuse andmetel kartis oma töökohta kaotada veidi üle 1/3 küsitletutest ja kindlad selle püsimises olid peaaegu pooled. Kui aga vaadata regiooniti, siis näitavad elutingimuste uurimuse tulemused, et kõige enam kardavad oma töökohta kaotada inimesed Ida-Virumaal (55%) ja Tallinnas (40%). Kui Ida-Virumaal kardetakse töökohta kaotamise põhjusena kõige enam koondamist (47% töökohta kaotuse kartjatest), siis Tallinnas on olulisemad muud tegurid, vastavalt 38% koondamise ja firma sulgemise kõrval. Seega võib arvata, et tallinlastel on muretsemist oma töökohta säilimise pärast rohkem inimesest endast olenevatel põhjustel, mitte niivõrd ettevõtete sulgemiste tõttu. Enamus inimesi ei saa enam loota ühel ametikohal (ka ühes asutuses) töötamisele terve oma elu. Eluaegsust võimaldavate töökohtade arv kahaneb kiiresti. Paralleeli läänemaailmaga tuues, ka seal tõdetakse tänapäeval, et “elukvaliteet” (eriti materiaalse tarbimise osas), mis oli loomulik vanemate põlvkonnale, on tänasele generatsioonile kättesaadav vaid läbi kõrge mobiilsuse ja paindlike ametioskuste. Ainult 40% Suurbritannia ühiskonnast võib end mingil määral kindlustada tuleviku suhtes oma tööga ja nemadki ei saa olla kindlad oma töökohta säilimises, sest “elukestvad” töökohad kahanevad iga aastaga (Taylor, 1999).

Võrreldes regioonide elatustaset ja tööpuuduse määra sealse kuritegevuse tasemega (hinnatuna kuriteoohvriks langenute arvu kaudu), selgub, et kuritegevuse tase on kõrgem seal, kus tööpuudus on kõrge ja sissetulekud väikesed või teine äärmus, kus sissetulekud on kõrged ja tööpuudus madal või keskmine (joonis 2).

Joonis 2. Sotsiaalsed erinevused võrreldes Eesti keskmisega regioonide järgi (1=keskmine).

Kui üldiselt võib teatud seose tuua tööpuuduse kasvuga kaasnevast kuritegevuse suurenemisest (mõlemad näitajad Eestis on 90-ndatel pidevalt tõusnud), siis päris üks-ühene see siiski ei ole. Näiteks Lõuna-Eesti regioon on tööpuuduse määra poolest teisel kohal Ida-Viru järel, kuid kuritegevuse tase on seal üks madalamaid Eestis. Samuti on Tallinnas ja Harjumaal tööpuudus tunduvalt madalam kui Ida-Virumaal, kuid kuritegevuse tase on mõlemas regioonis kõrge. Võiks väita, et turvalisust ohustab nii piirkonna mahajäämus arengus (Ida-Viru — madalad sissetulekud ja kõrge tööpuudus) kui ka keskmisest kõrgem heaolu (Tallinn — suurimad sissetulekud, keskmine tööpuudus).

Elanikkonna kokkupuuted kuritegevusega ja turvatunne

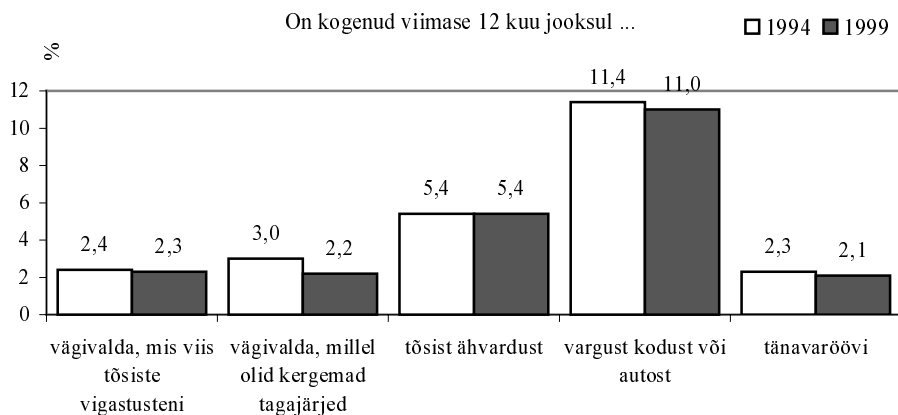
Eestis, nii nagu teisteski siirderiikides, on ühelt majandussüsteemilt teisele üleminekuga kaasnenud ühiskondlik ebastabiilsus, mis väljendub kuritegevuse kasvus, enesetappude arvu, inimeste subjektiivse ebakindlustunde ja hirmu suurenemises (Eesti inimarengu aruanne, 1997). Kuigi tänaseks võib Eestis siirdeperioodi enam-vähem lõppenuks lugeda, on juurde tulnud uued ebakindlust loovad tegurid (nt. maailmamajanduse kriiside mõju rahvusvahelistunud Eesti majandusele).

Elanikkonna madal elukvaliteet ja ebakindlus tuleviku suhtes eluliselt olulistes valdkondades on jätkuvalt üks Eesti olulisemaid probleeme. Sotsiaalne turvalisus on tähtis, tagamaks ühiskonna majanduslikku ja sotsiaalset integratsiooni. Majanduslike ja sotsiaalsete tegurite areng omakorda mõjutab aga turvalisust elanikkonna seas, sealhulgas ka turvatunnet kuritegevuse suhtes. EV Riigikogu Kantselei poolt tellitud uuringute põhjal on Eesti elanike peamisteks ebakindluse allikateks: (a) majanduslik olukord — töökoha kaotamise oht ja sellega seoses võimalus kergesti langeda marginaalsesse gruppi; (b) ebakindlus enda ja oma perekonna füüsilise kaitsuse suhtes (sh. hirm kuritegevuse ees ja mure arstiabi kättesaadavuse pärast); (c) ebakindlus oma riigi ja rahva tuleviku suhtes (Kirch, 1998). Kõik antud tegurid mõjutavad üksteist vastastikku (viimane neist ehk vähem, kuna on määratletav üldisemalt kui kaks esimest, mis puudutavad inimesi isiklikumalt).

Mitmesuguste majanduslike ja sotsiaalsete tegurite mõju on Eesti eri piirkondades erinev. Ka kuritegevuse tase Eesti linnades ja maakondades on erinev. Peaaegu pooled kuritegudest pannakse toime Tallinnas, kuhu on koonduvad 1/3 Eesti elanikkonnast. Pealinna piirkond on kõige kiiremini arenev ning kõige kõrgema elatustasemega, samas ka kõrgeima registreeritud kuritegude arvuga regioon Eestis. Teisel kohal tema järel on tööstuspiirkond Ida-Virumaa, mida lisaks iseloomustab Eesti suurim tööpuudus ja vaesus.

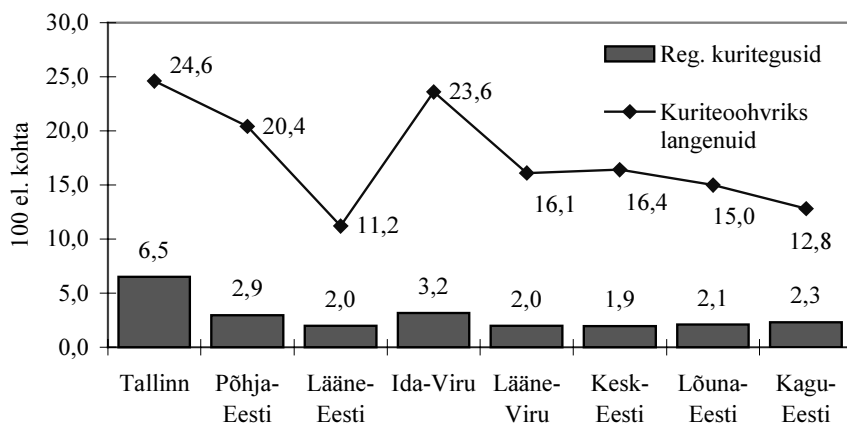
Elutingimuste uurimustest selgus, et kuritegevuse ohvriks langemine ei ole vaadeldava 5 aasta jooksul sagenenud. Joonisel 3 on näha, et nii 1994. aastal kui

ka 1999. aastal on ohvriks langenute osakaal praktiliselt ühesugune, pigem ilmneb ühetaoline langustendents.

Joonis 3. Kuriteoohvriks langenuid teo liigi järgi, 1994 ja 1999 (%)

Pilt regioonide kaupa on enamvähem ühesugune nii registreeritud kuritegude statistika kui ka elanikkonna küsitluste tulemuste põhjal (joonis 4). Kuna kõikidest kuritegudest ei teatata politseile, siis on arusaadavalt tegelikke ohvreid rohkem.

Joonis 4. Registreeritud kuritegusid ja kuriteoohvriks langenuid, 1999 (100 elaniku kohta).²

² Allikas registreeritud kuritegevuse osas: Politseiameti Arengu- ja infoosakonna andmekogude talitus.

Elutingimuste uurimus (1999) näitas, et vaid ligikaudu pooled ohvriks langenu-
test teatavad asetleidnud õiguserikkumisest politseisse. Suurem on see protsent
varavastaste kuritegude puhul (autovargus — 81%; vargus korterist või
autost — 62%). Tallinlased on antud küsitluse andmetel kõige aktiivsemad
politsei poole pöördunud võrreldes ülejäänud Eestiga. Põhilised kuriteost mitte-
teatamise põhjused on “Ohvriuuring 2000” andmetel (a) *politsei ei oleks
niikuinii asja heaks midagi teinud* ja (b) *juhtumi või kahju ebaolulisus*.

Kuna suurima kuritegevusega piirkonnad Eestis on Tallinn ja Ida-Viru, siis
vaatleme neid kahte piirkonda võrreldes ülejäänud Eestiga (tabel 2). Analüüsist
selgus, et Tallinnas ja Ida-Virumaal on märksa suurem tõenäosus langeda
varguse ohvriks kui mujal Eestis. Tänavaröövide sageduselt on Tallinn esikohal,
samas Ida-Virumaal esineb vägivalda pea kaks korda rohkem kui Eesti teistes
piirkondades.

Tabel 2. Viimase 12 kuu jooksul kuriteoohvriks langenuid elukoha järgi, 1999 (%).³

On kogenud ...	Regioonid		
	Tallinn	Ida-Viru	Muu Eesti
... vägivalda, mis viis tõsiste vigastusteni	(2,3)	(4,9)	1,8
... vägivalda, millel olid kergemad tagajärjed	(2,1)	(5,3)	1,8
... tõsist ähvardust	5,4	7,7	4,9
... vargust kodust või autost	15,5	12,5	8,5
... tänavaröövi	5,1	...	(0,9)
... autovargust	(2,9)	...	(1,3)

Analüüsides ohvriks langemist sotsiaal-demograafiliste näitajate järgi, on tule-
mus sarnane mitmete teiste varasemate uurimustega (vt. näiteks “Ohvriuuring,
2000”). Mehed langevad nii vägivalda kui ka varguste ohvriks tihedamini kui
naised. Isikuvastaste kuritegude ohvriks on suurem tõenäosus langeda noorema-
tel inimestel, linnaelanikel ja ilma partnerita elavatel kodanikel. Varguste ohv-
riks langevad aga pigem linlastest perekonnainimesed, kelle haridustase on kõr-
gem kui 8–9 klassi. Linnades kaasneb üldjuhul haridusega kõrgem elatustase —
tõenäoliselt on linnaelanikelt siis ka rohkem varastada ja kuna tegemist on (ena-
masti) tööl käivate inimestega, siis annavad pideva valveta eluasemed hea
võimaluse sissemurdmiseks. Tööturu positsioon mängib rolli vaid mitte-
aktiivsete puhul — nende korterid/autod jäävad löögi alla peaaegu kaks korda
harvemini kui aktiivsetel töötajatel. Tõenäoliselt on see nii seetõttu, et
enamuse mitteaktiivsetest moodustavad pensionärid — sageli ei ole nende

³ Sulgudesse on märgitud protsendid, mille aluseks on valimi 20–39 isikut, protsentide asemel on toodud kolm punkti, kui valimi aluseks on alla 20 isiku

elatus-tase nii kõrge, et varast ligi meelitada ning viibides rohkem aega kodus loovad nad sellega takistusi sisse-murdjatele.

Teatud erinevused kuritegevuse ohvriks langemise osas tulevad esile ka leibkondade majandusliku heaolu järgi. 56% kuriteo ohvriks langenutest kuulub elanikkonna gruppi, kes ei pea ennast ei rikkaks ega vaeseks. See osakaal vastab ka selliste leibkondade osakaalule (58%) koguelanikkonnas. Üldiselt ei saa välja tuua erinevusi kuriteoohvriks langemise sageduse osas erineva elatus-tasemega leibkondade kaupa. Kõigis vaadeldud gruppides on ohvreid 18–20%, välja arvatud vaesed, kellest on ohvriks langenuid 25%. Lineaarset seost ohvriks langemise ja majandusliku heaolu vahel võib täheldada aga kuriteoliikide lõikes. Mida paremal järjel on majapidamine, seda enam on nende seas varguse ohvreid. Isikuvastaste kuritegude ohvriks kalduvad langema pigem vaesemad inimesed.

Hirm kuritegevuse ees — turvatunde negatiivne mõõt

Kuriteoohvriks langemine on turvatunde määra objektiivne alus. On loomulik, et inimesed, kes on kogenud vägivalda või sattunud kuriteo ohvriks, tunnevad enam hirmu kuritegevuse ees, st. nende turvatunne on madalam kui nendel, kellel selline negatiivne kogemus puudub. Analüüsisel selgus, et just isikuvastase kuriteo ohvriks langemise kogemus alandab oluliselt turvatunnet ning produtseerib hirmu kuritegevuse ees (tabel 3).

Tabel 3. Kuriteoohvriks langemise hirmu seos varasema ohvrikslangemise kogemusega, 1999 (% varasemalt ohvriks langenutest)⁴

On kogenud ...	Kardab kallaletungi ja ähvardamist (väga või mingil määral)...		
	...tänaval	...avalikes kohtades	...kodus
... vägivalda, mis viis tõsiste vigastusteni	61,1*	49,3*	(29,3)*
... vägivalda, millel olid kergemad tagajärjed	70,1*	51,5*	(30,7)
... tõsist ähvardust	66,7*	49,5*	33,8*
... vargust kodust või autost	51,7	39,8	26,5*
... tänavaröövi	77,4*	57,5*	(30,8)

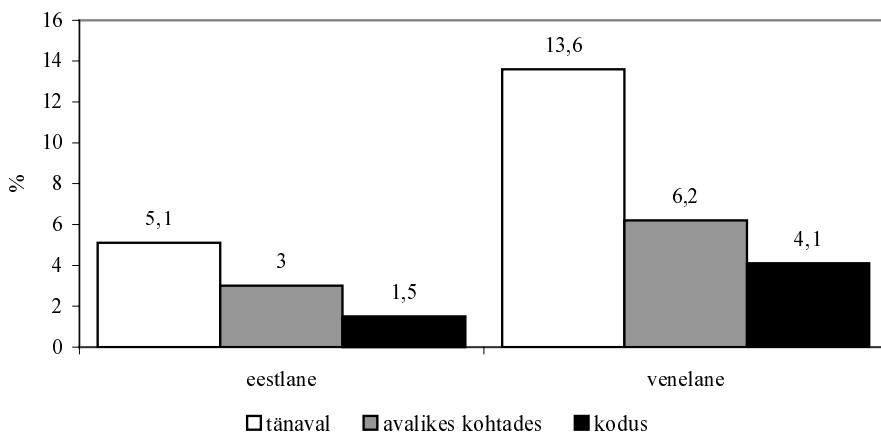
Tundub, et avalikud kohad on muutunud viie aasta jooksul elanike jaoks turvalisemaks, sest 1994. aastal kardeti avalikus kohas ohvriks langemist rohkem kui

⁴ Korrelatsioon hirmu ja ohvrikogemuse vahel on statistiliselt oluline tasemel $p \leq 0,01$. Sulgudesse on märgitud protsendid, mille aluseks on valimi 20–39 isikut.

lihtsalt tänaval liikudes — 57% neist, kes olid langenud mingi kuriteo ohvriks, vastas, et peab endale ohtlikuks avalikke kohti ja 40% tänavaid, kodus kartis kallaletungi ja ähvardamise ohtu ¼ ohvritest.

Siiski ei pruugi turvatunde määr alati olla vastavuses tegeliku tõenäosusega langeda kuriteo ohvriks. Varasemad uurimused on näidanud, et turvatunde määr on mõjutatud varasemast kokkupuutest kuritegevusega, kuid samuti erineb sooti, vanusegrupiti ja on erinevates regioonides erinev (Ahven & Josing, 1999). Huvitav on märkida, et kuigi meeste risk langeda tapmiste, tahtlike kehavigastuste ja kallaletungide ohvriks on naiste omast mitu korda suurem, on naiste turvatunne kuritegevuse suhtes aga tunduvalt väiksem. Naiste väiksema turvatunde üheks seletuseks võiks pidada asjaolu, et naised on füüsiliselt nõrgemad ja seega nende võime end kaitsta on väiksem.

Elutingimuste uuringust selgus, et tänaval liikudes ei tunne hirmu 44% naistest ja 60% meestest, kodus viibides vastavalt 74% naistest ja 86% meestest. Tuleb aga siiski positiivselt märkida, et kahe elutingimuste uurimuse vahelisel perioodil on turvatunne kasvanud nii meeste kui ka naiste seas. 1994. aasta uurimusest selgus, et siis kartis langeda kuritegeliku ründe ohvriks tänaval 63% naistest ja 49% meestest.

Joonis 5. Hirm kallaletungi ees eestlaste ja venelaste seas, 1999 (%).

Eestis elavad venelased hindavad oma hirmu kuritegevuse suhtes märksa tõsisemaks kui eestlased (joonis 5). Samas tuleb siin arvestada seda, et venelased elavad valdavalt keskmisest kõrgema kuritegevuse tasemega piirkondades, Tallinnas ja Ida-Virumaal, ja isegi Tallinnas mitte suhteliselt turvalisel Nõmmel, vaid Lasnamäel ja Koplis. Samas kui vaadata ennast turvaliselt tundvate osakaalu eestlaste ja venelaste hulgas, siis nii suurt erinevust ei ole, välja arvatud hirm kallaletungi ees tänaval, mille suhtes tunneb end turvaliselt

54% eestlastest ja 47% venelastest (kodus tunnevad end turvaliselt 80% eestlastest ja 79% venelastest). Kui võrrelda 1999. aasta uurimuse tulemusi 1994. aasta omadega, selgub, et samasugused tendentsid esinesid rahvuste vahel ka siis. Samas on nii eestlaste kui ka venelaste seas turvatunne veidi kasvanud.

Tabel 4. Hirm vägivalda ees erinevates Eesti regioonides, 1999 (%).

Regioon	Kardab kallaletungi ja ähvardamist ...		
	...tänaval.	...avalikes kohtades.	...kodus.
Tallinn	57,1	39,8	22,3
Harjumaal	52,6	43,3	23,9
Lääne-Eesti	33,4	26,5	12,4
Ida-Viru	60,8	42,1	28,6
Lääne-Viru	30,6	21,2	11,6
Kesk-Eesti	37,1	28,2	16,8
Lõuna-Eesti	38,5	31,7	15,9
Eesti keskmine	47,1	34,9	19,7

Võrreldes erinevaid Eesti regioone, tulevad esile Ida-Virumaa ja Tallinn koos ümbritseva Harjumaaga, kus kardetakse enam kuriteoohvriks langemist kui mujal Eestis (tabel 4). See on ka ootuspärane tulemus, kuna kuritegevus neis piirkondades on Eesti kõrgeim. Harjumaal puhul ei ole küll tegemist Eesti ühe kõrgeima kuritegevuse tasemega piirkonnaga, kuid paljud harjumaalased on igapäevaselt seotud pealinnaga. Samas on ka Harjumaal kõrgema kuritegevuse tasemega kohti, nagu näiteks Paldiski või Maardu. Seetõttu ei ole harjumaalaste madal turvatunne üldsegi nii üllatav.

Tabel 5. Kuritegevuse ohvriks langemise hirm erineva jõukustasemega elanikonna hulgas, 1999 (%).⁵

Kardab väga rünnaku või ähvarduse ohvriks langeda...	Hinnang leibkonna majanduslikule olukorrale			
	<i>Elavad hästi</i>	<i>Ei ole rikkad ega vaesed</i>	<i>Vaesuse äärel</i>	<i>Vaesed</i>
...tänaval	(6.3)	6,4	9,8	13,2
...avalikus kohas	...	3,0	6,6	(5.5)
...kodus	...	1,5	(2.8)	(7.7)

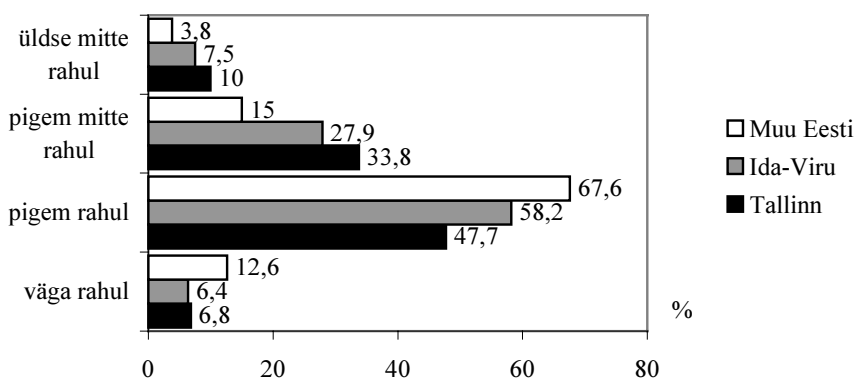
⁵ Sulgudesse on märgitud protsendid, mille aluseks on valimi 20–39 isikut; protsentide asemel on toodud kolm punkti, kui valimi aluseks on alla 20 isiku.

Tabelist 5 nähtub, et kehvemal majanduslikul järjel oleva elanikkonna hulgas on täheldatav suurem hirm tänaval kuriteoohvriks langemise ees. Võib arvata, et vaesemad inimesed liiguvad rohkem ringi jalgsi ja seetõttu võivad kergemini saada kurjategijate märklauaks kui jõukamad inimesed, kes kasutavad tõenäolisemalt isiklikku transporti või taksot. Ka võib oletada, et vaesemad elanikegrupid on oma elu jooksul enam kuritegevusega kokku puutunud, millest siis ka suurem hirm ohvrikslangemise ees.

Elanikkonna poolt rakendatavad abinõud oma turvalisuse suurendamiseks

Turvalisuse edendamine sõltub ühiskonna ja tema liikmete arusaamisest sellest, mis on turvalisus ja milliseid abinõusid on vaja selle tagamiseks (Ernits, 1999). Turvalisuse edendamisega peavad kaasnema ka muutused elanike käitumises ja suhtumises. Inimesed ise saavad siiski küllaltki palju ära teha, et ennast ja oma vara kaitsta.

Turvaline elukoht on inimestele oluline, selleks et paremini kohaneda teiste ebastabiilsust põhjustavate teguritega, eelkõige kiiret kohanemist ja paindlikkust nõudva turumajanduse ja tööturuga. Traditsiooniliselt hinnatakse paremaks elukeskkonnaks eramute piirkondi, kus inimestel on ruumi ka oma maja ümber veidi ringi liikuda. Suurte korterelamutega linnakeskkonda peetakse aga elukeskkonnana vähem inimsõbralikuks. Elutingimuste uurimusest (1999) selgus, et rahulolu ümbritseva keskkonna turvalisusega on tunduvalt madalam suuremates linnades maapiirkondadega võrreldes. Eesti teiste piirkondade taustal paistab silma Tallinna ja Ida-Viru elanike rahulolematuse oma elukoha ümbruse turvalisusega, mis otseselt seostub nende piirkondade kõrgema kuritegevuse tasemega (joonis 6).

Joonis 6. Elanikkonna rahulolu koduümbruse turvalisusega, 1999 (%).

Turvaline elukeskkond linnas on seotud linna elurajoonide arenguga, millele senini on ebapiisavalt tähelepanu pööratud. Tallinna näitel võib öelda, et elamurajoonide arengus mängib olulist rolli turuprintsiip — kinnisvaraturg kujundab elamurajoonid. Selline lähenemine soodustab ühelt poolt eliitrajoonide teket, teiselt poolt vaesemate linnaosade getostumist. Siiski suurt elamurajoonide kujunemist rikaste ja vaeste linnaosadeks Tallinnas ei peeta eriti tõenäoliseks, kuna elanikkonna mobiilsus on suhteliselt madal. Linnaosade polariseerumiseks oleks aga vaja elanike märkimisväärset juurdevoolu, kuid tallinlaste arv pigem väheneb kui suureneb (Loogma, 1997). Tallinna Linnavalitsuses 1. veebruarist 2001 tööd alustanud Turvalisuse ja integratsiooniameti üheks ülesandeks on vältida linna erinevate piirkondade getostumist. Seega võiks loota, et linna elamurajoonide arengule pööratakse rohkem tähelepanu ja hakatakse sekkuma kinnisvaraturu iseeneslikku reguleerumisse.

Lisaks kohalike omavalitsuste efektiivsemale tegevusele (nt. enesekaitse meetodite õpetamine; naabrivalve põhimõtete tutvustamine), saavad ka inimesed ise tarvitusele võtta abinõusid, et ennast ja oma vara kaitsta.

Elutingimuste uurimusest selgus, et kuriteoohvriks langemist ennetavate meetmete kasutuselevõtt on seotud mitmete teguritega (tabel 6). Turvameetmeid kasutavad tõenäolisemalt varasema ohvrikogemusega inimesed. Üldistest jaotustest tulenevalt on need sagedamini linnainimesed. Turvameetmeid rakendavad rohkem kõrgema haridustasemega inimesed. Siin võib välja tuua nii kõrgema haridustasemega inimeste üldiselt kõrgema sissetulekute taseme kui ka suurema teadlikkuse enesekaitse vajalikkusest.

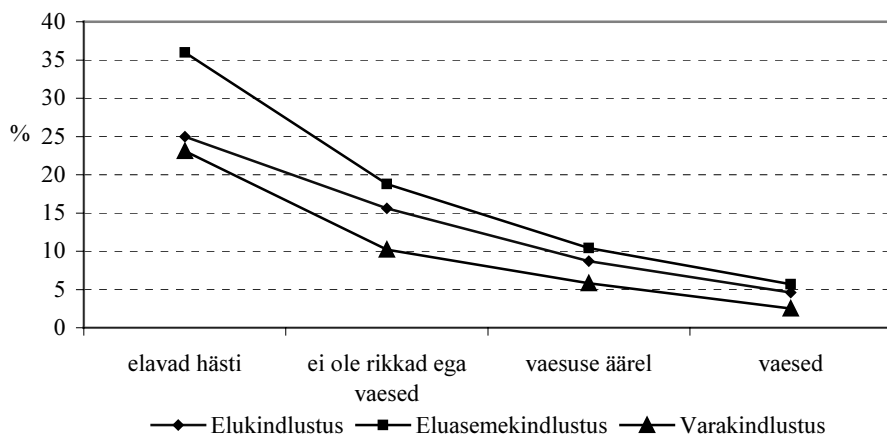
Tabel 6. Turvameetmete kasutajad sotsiaal-demograafiliste tunnuste järgi, 1999 (%).⁶

Sugu:	– mees	66,0
	– naine	82,8
Vanusegrupp:	– 18–24	69,8
	– 25–49	74,3
	– 50+	77,8
Elukoht:	– maa	68,1
	– linn	78,2
Haridus:	– põhiharidus või vähem	70,7
	– keskharidus	73,9
	– kõrgem haridus	80,9
Varasem kuriteoohvriks langemine:	– jah	81,2
	– ei	73,8

⁶ Sulgudesse on märgitud protsendid, mille aluseks on valimi 20–39 isikut; protsentide asemel on toodud kolm punkti, kui valimi aluseks on alla 20 isiku.

Selgus ka, et inimesed, kes tunnevad rohkem hirmu kuritegevuse ees, võtavad sagedamini enda kaitseks midagi ette. Nii on naiste hulgas meestega võrreldes pea poole vähem neid, kes enda kaitseks mingisuguseid meetmeid ei rakenda (17% naistest ja 34% meestest). Samuti on selliseid inimesi veidi vähem venelaste kui eestlaste hulgas (vastavalt 21% ja 27%). Vanuse kasvades suureneb enda kaitseks erinevate abinõude kasutajate hulk.

Turvameetmeid kasutavad (tabel 6) tõenäolisemalt inimesed, kes on paremal majanduslikul järjel. Ühelt poolt on neil majanduslikke võimalusi selleks rohkem, teiselt poolt ka rohkem vara, mida kaitsta, majanduslikult kehval järjel olevate inimestega võrreldes.

Joonis 7. Kindlustuse olemasolu leibkonna majandusliku heaolu järgi, 1999 (%).

Analüüsist selgus elanike majandusliku staatuse ja kindlustuse (elu-, maja-, korteri-, varakindlustus) olemasolu vaheline seos (joonis 7). Huvitav on asjaolu, et mehed naistest sagedamini kindlustavad nii oma elu kui ka vara. Võimalik, et meeste aktiivsem kindlustamistegevus on seletatav Eesti perede traditsiooniliste peresuhetega, kus mees on perekonna heaolu eest hoolitseja, samas kui mehe poolt kindlustatud vara, maja, korter kuulub sisuliselt ka teistele pereliikmetele.

Kehvemal majanduslikul järjel inimesed kindlustavad ennast ja oma vara vähem ning kasutavad ka kulukaid turvameetmeid tunduvalt vähem, samas ei saa öelda, et nad kasutaks rohkem raha mittevajavaid ettevaatusabinõusid, nagu näiteks ohtlike kohtade ja pimedas üksi liikumise vältimine (tabel 7).

Tabel 7. Kaitsemeetmed kuriteohvriks langemise vastu (%)⁷

Kaitsemeetmed	Hinnang leibkonna majanduslikule olukorrale			
	Elavad hästi	Ei ole rikkad ega vaesed	Vaesuse äärel	Vaesed
Väldite üksinda väljaskäimist	19,4	20,3	23,0	22,6
Väldite pimedas üksinda väljaskäimist	47,1	48,3	51,5	45,8
Väldite ohtlikke kohti	53,9	60,1	57,4	47,4
Teil on koer kaitsjaks	20,9	18,9	17,5	13,9
Paigaldanud turvalukud oma eluasemele	33,1	21,2	12,1	10,9
Paigaldanud alarmsüsteemi oma eluasemele	(6,6)	3,1	...	...
Ei ühtegi loetelust	20,7	22,2	25,5	37,3

Lõpetuseks

Võrreldes kuritegevust puudutavat osa 1994. ja 1999. aastal läbiviidud elutingimuste uuringu andmestikes näeme, et kuritegevuse tase (kuriteohvriks langemise sageduse kaudu hinnatuna) oluliselt tõusnud ei ole. Suurenenud on aga teatud määral inimeste subjektiivne turvatunne. Tõenäoliselt on see seotud ka teadlikkuse tõusuga enesekaitse vajalikkusest. Enamus inimesi võtab enesekaitseks tarvitusele mingeid meetmeid — kes väldib üksi liikumist ja ohtlikke kohti, kel võimalus, paigaldab oma eluasemele turvalukud. Turvatunne, tegelik ohvriks langemine ja enesekaitse meetmed ei ole aga üks-üheselt seotud. Turvatunne on madalam naiste hulgas, kuigi ohvriks satuvad sagedamini mehed. Teisalt väldivad naised ohtlikke kohti rohkem kui mehed. Turvalukkude, varakindlustuse jt. enam rahalisi vahendeid nõudvate kaitsemeetmete tarvitamine sõltub suuresti leibkonna majanduslikust olukorrast. Ühelt poolt on jõukamal elanikkonna osal võimalused turvasüsteemide paigaldamiseks suuremad, teisalt nad ka vajavad sellist kaitset enam, kuna satuvad just varavastaste kuritegude ohvriks tihedamini kui vaesemad inimesed. Mitterahaliste kaitsemeetmete kasutamine on enamvähem sarnase sagedusega rikkamate ja vaesemate leibkondade hulgas.

Analüüsidest turvalisust Eestis regioonide kaupa selgus, et kõrge tööpuudus regioonis koos madala elatustasemega on rohkem pinnaseks isikuvastastele kuritegudele, mõõduka tööpuuduse taseme ja kõrge elatustasemega regioon aga sagedamini varavastastele kuritegudele. Nii on isikuvastaste kuritegude esine-

⁷ Sulgudesse on märgitud protsendid, mille aluseks on valimi 20–39 isikut; protsentide asemel on toodud kolm punkti, kui valimi aluseks on alla 20 isiku.

missagedus suurem Ida-Virumaal, kus leibkondade keskmised sissetulekud on Eesti ühed madalaimad ja tööpuudus riigi kõrgeim, teisalt varavastaseid tegusid pannakse toime sagedamini Tallinnas, kus elatustase on riigi kõrgeim.

Kas ühiskond on tulevikus turvalisem? Küsimusele on raske üheselt vastata, kuna siin toimivad eri suundades mõju avaldavad tegurid. Ühelt poolt võib Eestis suure tõenäosusega prognoosida elatustaseme tõusu, mida kiirendab loodetavasti ka käimasolev ühinemine Euroopa Liiduga. Samas ei ole alust ennustada tööpuuduse kiiret langust, pigem vahendite kasvu sotsiaalsete vastutolude leevendamiseks. Kõrge tööpuudus on iseloomulik enamusele sotsialismijärgsetele maadele (vt. Badenis 2001. aasta juulis toimunud konverentsi “*Labor, Employment and Social Policies in the EU Enlargement Process: Changing Perspectives and Policy Options*” materjale). Siiski on alust arvata, et majanduse areng ulatub järk-järgult ka Tallinnast kaugemale, kuigi alust kiireks arenguks kaugemate ja perifeersemate regioonide (Kagu-Eesti, Kirde-Eesti) jaoks siiski selgelt näha ei ole. Tervikuna peaks majanduslik foon muutuma siiski soodsamaks. Kas sellest piisab aga ka kuritegevuse languseks ja inimeste turvatunde tõusuks? Eriline optimist siin olla ei saa. Esiteks, majanduse ümberstruktureerumise järelmõjud on pika järelmõjuga, nad ei ole veel kaugeltki täies ulatuses ilmnenu. Teiseks, igal juhul mõjub kiirenev globaliseerumine turvatunnet vähendavalt.

Siin tuleb omakorda märkida kahte allsuunda. Esiteks, nagu ennustab enamik rahvusvahelisel tasandil tehtud prognoose “*Criminal organizations and networks ... will expand the scale and scope of their activities*” (Global Trends 2015, 2000). Kusjuures silmas peetakse siin eelkõige narkokaubandust, illegaalset välismaalaste sissevedu, muud erinevat sorti “delikaatset” kontrabandi, raketit jne. Teiselt poolt toob globaliseerimine kaasa ka lihtsalt suuri nihkeid elulaadis ja võimalusi varandusliku kihistumise suurenemiseks koos nende nähtuste juurde käivate psühholoogiliste reaktsioonidega, mis loob lokaalse pinna nii turvalisuse vähenemiseks kui ka otseselt kuritegevuseks. Tõsi, paralleelselt toimub siiski ühiskonna institutsionaalne areng ja ka Euroopa Liitu astumine peaks omama teatud tasakaalustavat mõju. Iseenesest me aga paradoksist ei pääse, stsenaariumid, mis võimaldavad kiiremat ja hoogsamat majanduslikku ja sotsiaalset arengut, toovad suure tõenäosusega kaasa sotsiaalsete konfliktide teravnemist, turvalisuse langust, ka kuritegevuse kasvu. Häid illustratsioone sellele võib leida kahest viimastel aastatel Eesti Tuleviku-uuringute Instituudis valminud stsenaariumide paketist. “Eesti 2010” (1997) stsenaariumide hulgas on kõige progressiivsemaks peetav nn. “*suure mängu stsenaarium*”, mille raames õnnestub ühendada opereerimine nii lääne kui ka ida turgudel ning lisaks passiivsele majanduskeskkonna võimaluste ärakasutamisele käivitada nii majanduse kui ka kogu elulaadi moderniseerimine infotehnoloogia rakendamise alusel. Lisaks paljule positiivsele sisaldab see stsenaarium ka negatiivset — madala kvalifikatsiooniga inimeste töötus, kihisutmine, sotsiaalsed pinged, oht “jääda luuseriks”. Lisaks Kirde-Eesti linnadele ähvardab getostumine ka osasid

Tallinna rajoone. Kuritegevus jääb ka edaspidi probleemiks (Eesti tulevikustsenaariumid, 1997).

Umbes analoogiline pilt ilmneb ka Läänemereruumi kohta koostatud stsenaariumidest (Raagma & Terk, 2000). Kõige kiiremat arengut ja paljusid positiivseid efekte võimaldava stsenaariumi⁸ (“*integreeruva regiooni stsenaarium*”) raames näeme, et Tallinn hakkab “ajama üle piiride”, Eestis võib karta aktiivset migratsiooni pealinna, pealinnale aga sotsiaalset segregatsiooni ja getode tekkimise ohtu ning suhteliselt kõrget kriminogeensust.

Nende, tegelikult edu stsenaariumide kõrval, on teistes stsenaariumides harjumispärase elulaadi ja asustusmuutrite suurema säilitamise tõttu võimalusi, tõi küll, arengus mahajäämise hinnaga, funktsioneerida mõnevõrra turvalisemas režiimis, sh. ka madalama kuritegevuse astmega. Seda niivõrd, kui madala majanduskasvu tingimustes õnnestub hoiduda väga kõrgest tööpuudusest või siis selle tööpuuduse tulemusi kompenseerida. Viimane ei osutu aga sugugi kergeks ülesandeks.

Kasutatud kirjandus

- Ahven, A., Josing, M. (1999). Turvalisus ja vägivald. — *Jagatud õigused ja vastutus*. Tallinn, lk. 89–103.
- Aromaa, K. ed. (1999), Eastern Crime. A Selection of Reports on Crime in the St.Petersburg Region and the Baltic Countries, 1993–1999. — *National Research Institute of Legal Policy, Publication No.168*. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Eesti inimarengu aruanne 1997 (1997). Tallinn: UNDP.
- Eesti tulevikustsenaariumid (1997). Tallinn, Tartu.
- EKI-TEST 1994–1998, Tallinn, 1996–1999.
- Ernits, T., toim. (1999). Paikkondlik areng: kuidas alustada vigastuste ennetamise programmi “Turvaline kodukant”?, Tallinn: Eesti Tervisekasvatuse Keskus.
- Global Trends 2015: A Dialogue About the Future with Nongovernmental Experts. (Dec. 2000).
- Kirch, M. (1998). Ülevaade Eesti ühiskonna probleemidest Riigikogu Kantselei poolt viimastel aastatel tellitud sotsioloogiliste uuringute põhjal. *Riigikogu*, 17.03.98/ nr. 170.
- Loogma, K. (1997). Socio-economic stratification in Tallinn and Spatial Relocation Patterns. In: M. Åberg & M. Peterson. *Baltic Cities: Perspectives on Urban and Regional Change in the Baltic Sea Area*. Lund: Nordic Academic Press.
- “Ohvriuring 2000”. Elanike küsitlus kuritegude ohvriks langemise kohta. Tallinn: Eesti Vabariigi Siseministeerium.
- Raagma, G., Terk, E. (2000). Core Baltic Sea Region Development Scenarios, *The Baltic Palette*. Tallinn.
- Raska, E. (1991). The Dynamics of Delinquency. — In: J. Saar, ed. *Crime in the Changing Society, II*. Tartu Ülikooli toimetised, vihik 925.

⁸ See stsenaarium tekib juhul, kui korraga toimub nii EL-i edukas laienemine Eestisse ja Lätisse ja paraneb suhtlus Lääne, st. EL-i ja Ida ehk SRÜ majandusruumi vahel.

Sillaste, J., Purga, Ü. (1995). Elutingimused Eestis 1994. aasta lõpul. Vihik 4: Tervis ja turvatunne. Tallinn.

Sotsiaalministeeriumi haldusala arvudes 2000. Tallinn: Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium.

Taylor, I. (1999). *Crime in Context. A Critical Criminology of Market Societies*. Polity Press, UK.

Rände suunad ja põhjused Eestis 1990ndatel aastatel

Mare Ainsaar

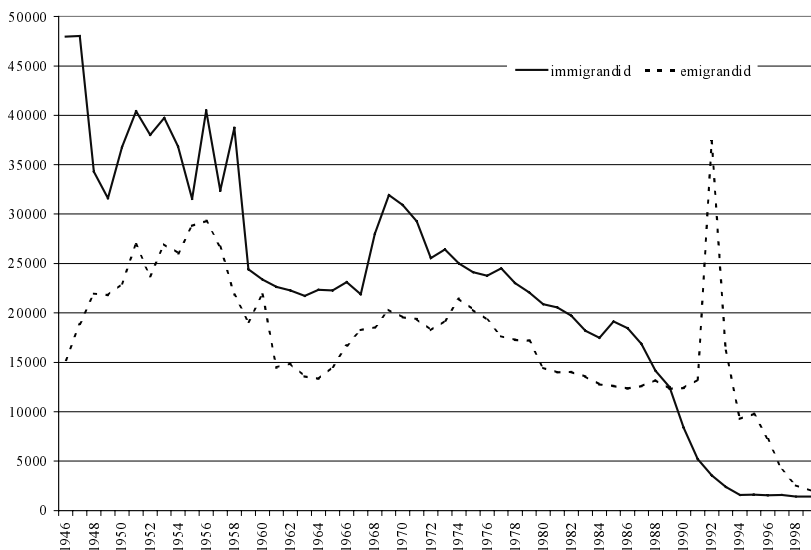
Inimeste rändekäitumist mõjutavad mitmed tegurid. Enamasti liigutakse sinna, kus on paremad võimalused elamiseks, tööks, õpinguteks ja laste kasvatamiseks. Seega on rändevood teatud mõttes sotsiaalse heaolu indikaatoriks. Uuringud näitavad, et ränne on selektiivse iseloomuga, pakkudes paremaid võimalusi aktiivsematele, neile, kellel on rohkem võimalusi ja vabadust elukohta vahetada. Ka ühiskonna tasandil kujundavad rännet mitmed demograafilised ja sotsiaalmajanduslikud näitajad, territoriaalsed erinevused, sotsiaalse mobiilsuse tingimused jne.

Rännet jagatakse enamasti sise- ja välisrändeks. Mõlemal juhul on rände määratlemisel oluline, et inimene ületaks elukoha vahetamisel mingit administratiivset piiri — siserände puhul siseriiklikku ja välisrände puhul riigipiiri. Välisrände puhul on huvipakkuv uurida selle mõju Eesti rahvastiku struktuurile. Siserände puhul on põnevaimaks teemaks inimeste elukohaelistused, st. küsimus sellest, kas inimesed elavad tulevikus kontsentreeritult linnades või ühtlasemalt territooriumile jaotunult, töökohast vähem sõltavana maapiirkondades. Neid elukohavahetusi, mis toimuvad omavalitsuse piirides, tavalises rändearvestuses ei registreerita, küll on seda võimalik uurida aga küsitluste kaudu (vt. Kährik & Ainsaar, 1998).

Seni on Eestis oluliseks rände murdepunktiks peetud 1983. aastat, kui ränne esmakordselt eelmisel sajandil maa-asulate kasuks muutus. Käesolevas artiklis on põhirõhk pööratud viimasele kümnele aastale ehk ajavahemikule 1989–1999. Vaatluse all on rändevood ja elukohavahetuse põhjused erinevate sotsiaalsete gruppide ning rände suundade lõikes. Rändeandmeid on võrreldud leibkondade majanduslike võimaluste, elamistingimuste ja sotsiaalmajandusliku staatusega. Eelkõige on autorit huvitanud linnarahvastiku muutumine rände tulemusel ning inimeste liikumise põhjused. Analüüsi aluseks on elutingimuste uuringu 1999. aasta andmestik. Rännet käsitletakse (1) rände vahemaa järgi — analüüsis eristatakse välisrännet, asula piire ületavat Eesti siserännet ja asulasisest liikumist — ning (2) toimunud rändekäitumise ja elukohavahetuse soovi kaudu. Nii sise- kui ka välisrände puhul oli ankeedis fikseeritud viimane elukohavahetus, selle põhjused ja tulevikuplaanid. Korterivahetuse puhul aga ainult soov tulevikus elukohta vahetada.

Ränne Eestis, 1945–1999

Eesti lähiajaloo on vaheldunud erineva suunaga rändevood (joonis 1). Aastaid kujundas Eesti rahvastikku intensiivne sisseränne endise Nõukogude Liidu aladelt. Selle tagajärjel oli Eesti 1990. aastate alguseks kujunenud üheks kõige kõrgema immigrandite suhtarvuga riigiks Euroopas. Kuigi erinevused põlis- ja sisserännanud rahvastiku vahel ei olnud otseselt konflikte tekitavad, olid erinevused ilmsed nii demograafilises (Katus, 1994; Sakkeus, 2000; Tiit, 1993) kultuurilises kui ka rändekäitumises. Nimelt olid Eestisse sisserännanud suhteliselt paiksed (Ainsaar, 1995) ning eelistasid elukohana kindlaid piirkondi. Kuna asuti elama linnadesse, oli immigratsioonil oluline osa ka kogu Eesti linnastumise protsessis (Laas, 1987; Tammaru, 2001). Alates 1990. aastast on Eesti rändesaldo välisriikidega olnud negatiivne.

Joonis 1. Välisränne 1946–1999.

Eesti siserändes valitses kuni 1983. aastani inimeste rändeline kontsentratsioon (suurematesse) linnadesse. Alates 1983. aastast täheldati Tallinna ja Tartu inimeste suurenenud väljarännet maale, mille tulemusena muutus linna rändesaldo Eestis esmakordselt sellel sajandil negatiivseks (Marksoo, 1988; Tammaru, 2001). Tõsiasi, et algselt liiguti eelkõige linnade lähitagamaale, on andnud alust seda protsessi nimetada ka varjatud linnastumiseks (Kuddo, 1988). Aastatega rändeareaal laienes, kuid säilis selektiivsus sihtkoha majandusnäitajate suhtes (Ainsaar, 1999). Arenenud riikides algasid sarnased dekontsentratsiooni

protsessid juba 1960. aastate lõpus (Jones, 1990). Viimase kümne aasta arengud näivad mitmetes maades kinnitavat järgmiste iseloomulike tunnustega dekontsentratsiooni suundi: (1) lahkumine suurematest linnadest; (2) suburbaniseerumine; (3) vanemas tööeas inimeste ja pensionäride lahkumine linnadest; (4) meeste ja naiste rände-erinevuste säilimine, st. naised liiguvad meestega võrreldes endiselt sagedamini linnadesse (Kupiszewski, *et al.*, 1997; Rees, *et al.*, 1997).

Eestis on viimastel aastatel ametlikult registreeritud siserände maht võrreldes eelnevate aastakümnetega suhteliselt madal ning siserände suuna osas puudub selge arusaam (Herm, 1999). Kuna ametliku statistika usaldusväärsus on elukohavahetuse registreerimise vabatahtlikkuse tõttu oluliselt vähenenud (Tammaru & Sjöberg, 1999), on peamiseks ja kõige usaldusväärsemaks andmete allikaks saanud küsitlustel põhinevad analüüsid. On avaldatud uurimusi, mis toetavad nii linnastumise (Rees & Kupiszewski, 1999; Sjöberg & Tammaru, 1999) kui ka dekontsentratsiooni (Ainsaar, 1999) hüpoteesi. Oletatavasti on maa-linn ränne suhteliselt tasakaalus, kuna linnade negatiivse rändesaldo puhul on olnud tegemist suhteliselt väikeste mahtudega. Analüüsi teeb raskeks pendelränne suurenenud maht, kindlalt fikseerimata elukohavahetuse mõiste ja mitme elukoha omamise võimalus. Seda olulisemad on küsitlustulemustest saadud andmed tegeliku olukorra mõistmiseks, kuigi ka siin tuleb silmas pidada mitmeid metodoloogilisi ohtusid.

Ränne 1999. aasta elutingimuste uurimuse andmetel

1999. aasta elutingimuste uuring sisaldas suhteliselt põhjalikku rändeküsimuste blokki. Respondentidel paluti vastata küsimustele oma sünnikoha, eelmise elukohavahetuse põhjuse, selle lähtekoha, praeguses elukohas elatud aja ning kavatsuse kohta elukohta lähema kolme aasta jooksul muuta. Sarnased rändeküsimused olid kasutusel ka 1994. aastal läbiviidud eluolutingimuste uuringus. Kahjuks on erinevatel aastatel kasutatud vastusevariandid erinevad, mis teeb kahe uurimuse andmete võrdlemise metodoloogiliselt võimatuks.

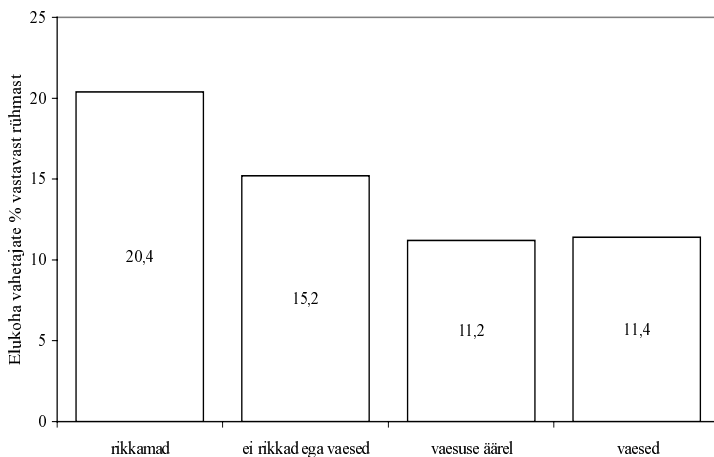
Elutingimuste uurimus (1999) näitas, et kõigist küsitletud 4727 respondentist olid 23% sündinud välismaal ja 77% Eestis, 8% vastanutest oli elanud kogu senise elu samas asulas, 75% elas Eestis enne eelmist elukohavahetust ning 17% saabus Eestisse eelmise kolimise ajal. Eelmises elukohas oldi elatud enamasti kauem kui kümme aastat, kuid sellest lühemat aega eelmisel eluasemel (korteris).

Selles osas, kas inimesed on oma loomult paiksed või mobiilsed, st. kas nad eelistaksid kogu elu ühes asulas elada või aeg-ajalt liikuda, puudub kindel teaduslik arusaam. Tõenäoliselt käituvad erinevatel ajaperioodidel ja erineva sotsiaalmajandusliku staatusega inimesed rändeliselt erinevalt. Elutingimuste uuringu andmetel ei erinenud inimeste paiksus sõltuvalt tööalasest staatusest ja

soost. Küll ilmnesid ootuspärased erinevused sõltuvalt elukohta tüübist — mida suurem asula, seda vähem on elukohta muudetud; vanuse ja hariduse lõikes — mida kõrgem haridus või jõukamad (joonis 2), seda tõenäolisemalt vahetab inimene vähemalt korra elu jooksul elukohta.

Rände põhjused sõltuvad nii liikumise distantsist kui ka suunast (Mulder & Wagner, 1993). Varasemad uuringud on käsitlenud immigratsiooni Eestisse peamiselt kui töörännet (Laas, 1987). Elutingimuste uuringu valimisse sattunud 832 inimese eelmise elukohavahetuse ajal Eestisse saabunuist ehk immigranditdest üle poole (56%) liikus siia perekondlikel põhjustel ja alles teisel kohal olid (24%) tööga seotud põhjused.

Eestis on domineerinud liikumine linnadesse perekondlikel põhjustel (Ainsaar, 1990), töö (Ainsaar, 1990; Tammaru & Sjöberg, 1999) ja elamistingimuste parandamise (Ainsaar, 1999) eesmärgil. Maale liigutakse peamiselt paremate elamistingimuste (Lõo, 1987, Tammaru & Sjöberg 1999, Ainsaar, 1999) ja palgavõimaluste tõttu (Lõo, 1987), spetsialistid sobiva töökoha leidmiseks (Kuddo, 1988). Kuni 1990. aastani mõjutas rännet maale kahtlemata ka kohustuslik tööle suunamine pärast kõrgkooli lõpetamist.

Joonis 2. Viimase 10 aasta jooksul elukohta vahetanud jõukuse enesemääratluse järgi (%).

Elutingimuste uuringu tulemused näitavad rände põhjuste muutumist ajas (tabel 1). Kui enne 1997. aastat elukohta viimati muutnud inimeste liikumise põhjuste seas olid ülekaalukalt esikohal perekondlikud põhjused ja teiseks nimetati tööd, siis alates 1998. aastast on sageduselt esikohale liikunud tööga seotud põhjused. Perekondlikud põhjused on sageduselt teisel kohal ning eluaseme ostmine või vahetamine kolmandal kohal. Rände mahu muutumise usaldusväärseks hindamiseks ajas ei ole uuringu andmete hulk piisav, kuid olemasolevad arvud viitavad rändeaktiivsuse suhtelisele stabiilsusele.

Tabel 1. Praegusesse elukohta asumise põhjus (%)

	Eluaseme ostmine, vahetamine	Töö	Õpingud	Perekond- likud põh- jused	Muu	N (=100%)
Eelmise elukoha vahetuse aeg						
1998–1999	24	38	4	26	11	84
1996–1997	28	19	6	32	15	135
1989–1995	21	25	6	40	7	471
Enne 1989ndat	9	29	8	46	8	2677
Praegune elukoht						
Pealinn	3	25	18	43	11	845
Suurem linn (üle 50 000 elanikuga)	8	29	10	46	7	612
Väiksem linn	11	35	4	44	6	775
Maa	20	27	1	43	9	1142
Sugu						
Mees	13	33	7	38	10	1251
Naine	11	26	8	47	8	2123
Haridus						
Ilma kutseta	12	28	5	46	9	1328
Kutseharidus	12	28	9	44	8	1461
Kõrgharidus	10	34	11	38	7	564
Kokku	12	29	7	44	9	3374

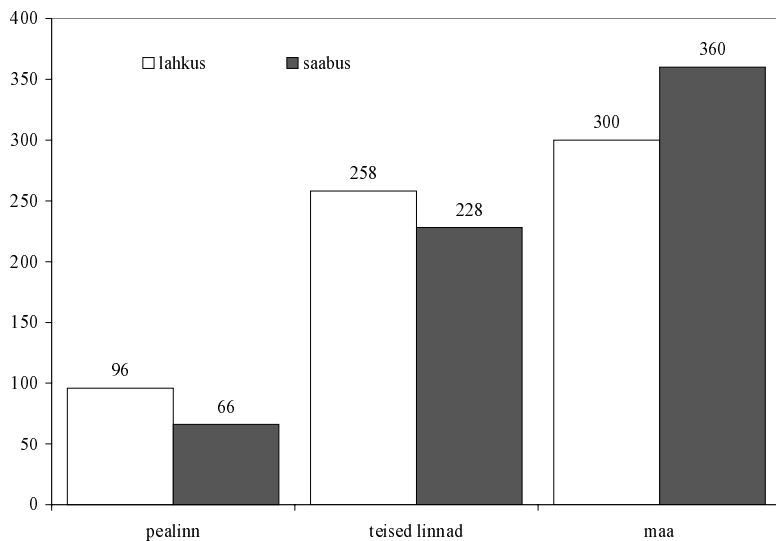
Enamasti põhjustavad inimeste elukohavahetusi mitmesugused nn. tõmbe ja tõukejõud. Üldteada on rände selektiivsus vanuse lõikes, mida võib seostada inimese elutsükliatega (Ainsaar, 1994). Ränne võib olla selektiivne ka soo, hariduse ja ametiala järgi. Näiteks Eestis tehtud varasematest uuringutest on teada naiste mõnevõrra kõrgem rändeaktiivsus (Ainsaar, 1994; Marksoo, 1987) ja elutsükli nihatatus, st. naiste rändeintensiivsuse tipp saabub varem kui meeste puhul (Ainsaar, 1994; Katus jt., 1999). Linnade kasv Eestis on traditsiooniliselt toimunud noorte naiste ja pensionäride arvel, samal ajal kui maale on liikunud pigem lastega pered ja spetsialistid.

Elutingimuste uuringus oli fikseeritud ainult viimase elukohavahetuse aeg, suund ja põhjus. Uuringust ei ilmnenud viimase kümne aasta jooksul meeste ja naiste rändeaktiivsuses erinevusi — elukohta vahetas 15,5% meestest ja 16,3% naistest. Uuringust selgus, et mehed on sagedamini liikunud praegusesse elukohta tööga seotud motiividel ning naised perekondlikel põhjustel (tabel 1). Teiste motiivide osas puudusid olulised soolised erinevused. Praegused tippjuhid on mõnevõrra enam liikunud elamispinna saamise, keskastme juhid töö ja õpingutega seotud põhjustel ning praegused alamastme juhid perekondlikel motiividel. Haridusrühmade osas eristusid kõrgharidusega inimesed, kes

liikuisid enam kui teised tööga seotud põhjustel. Praeguse varandusliku seisu ja eelmise elukohavahetuse põhjuste osas ei ilmnenud olulisi erinevusi.

Rändevoo põhjused ja koosseis sõltuvad sageli siht- ja lähtekoha geograafilisest hierarhiast. Saabumispõhjuste analüüs näitab, et perekondlikud põhjused on olnud levinuimad kõigi elukohatüüpide — nii pealinna, suurlinna, väiksemate linnade kui ka maapiirkondade — osas. Maapiirkondadesse on mindud suhteliselt enam soodsamate elamistingimuste tõttu, alla 50 000 elanikuga väikelinnadesse töösaamise eesmärgil ning pealinna õppimaasumise motiivil (tabel 1). Viimase kümne aasta rände kõige olulisemaks muutuseks on töö tõttu pealinna elamaasunute osatähtsuse kasv rändes. Nii suurenes vaatlusaluse kümne aasta jooksul töörände osa 25%lt kõigist rände põhjustest Tallinna 35%le.

Elukohavahetuse geograafilises aspektis on viimase kümne aasta statistilised andmed suhteliselt väheusaldusväärsed. Elutingimuste uuringu andmetel lahkus viimase kümne aasta jooksul enam inimesi linnadest ja saabus maale, kui vastupidi (joonis 3).

Joonis 3. Viimase 10 aasta rände saldo asulatüübiti (N).

Kokkuvõttes joonistuvad elutingimuste uurimuse alusel välja järgmised rände suunad ja põhjused:

1. enne 1989. aastat lahkuti peamiselt maalt ja küladest — perekondlikel (46%) ja tööga seotud (30%) põhjustel;
2. aastatel 1989–1995 domineeris väljaränne väikelinnadest endiselt perekondlikel (40%) ja tööga seotud (25%) põhjustel, kusjuures maale saabus inimesi rohkem kui lahkus;

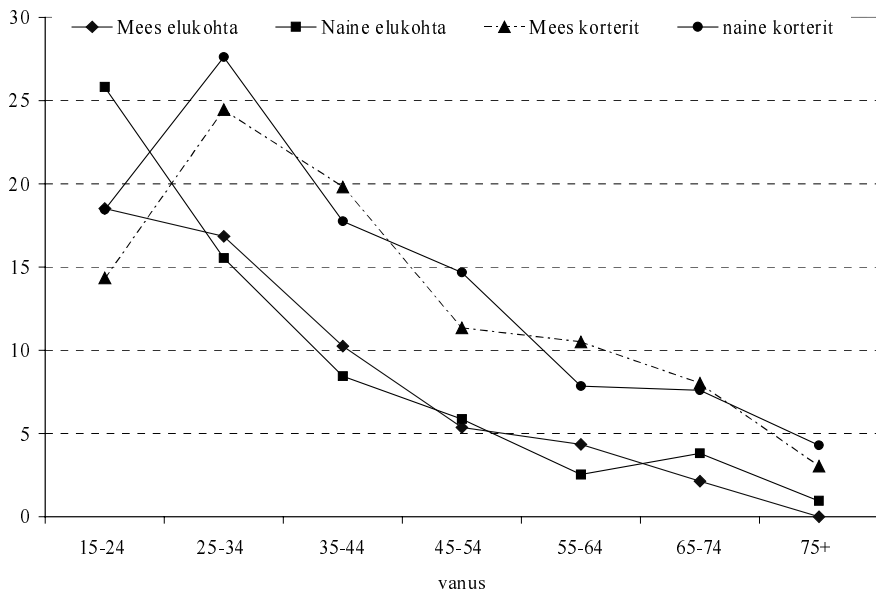
3. 1995–1997 jätkus lahkumine väikelinnadest, kuid põhjustest domineerisid perekondlikud (32%) ja eluasemega seotud põhjused (28%); maale saabus enam inimesi kui lahkus;
4. aastatel 1998–1999 lahkuti väikelinnadest eelkõige töö (36%) ja perega seotud (26%) asjaoludel; maale saabus enam inimesi kui lahkus.

Soov elukohta vahetada

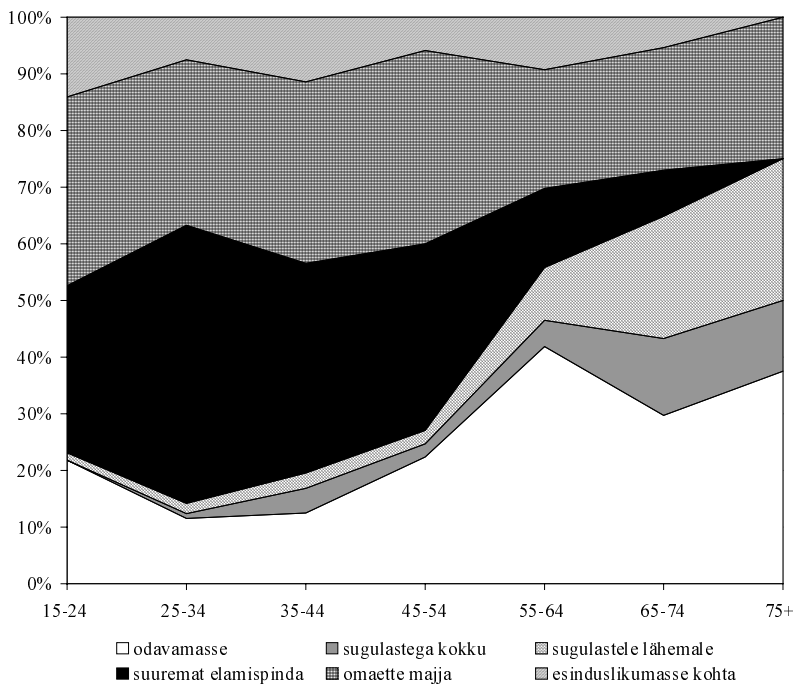
Soovitud ja tegelik rändekäitumine ei pruugi kokku langeda. Elukohavahetuse soovid peegeldavad küll võimalikke rände suundumusi ja valmisolekut liikumiseks, kuid ei arvesta migratsioonibarjääridega. Elukohavahetuse soov sõltub nii keskkonnatingimustest kui ka elukohavahetaja karakteristikutest. Varasemad uuringud (Ainsaar, 1990) on näidanud, et nendel, kes on elu jooksul rohkem elukohti vahetanud, on tendents seda soovida teha ka edaspidi. Mõned uuringud näitavad, et kõrgema sissetulekuga ja keskklassi kuuluv elanikkonna osa vahetab sagedamini elukohta teiste sissetulekugruppide ja staatuselise kuuluvusega elanikkonna osadega võrreldes (Hartshorn, 1992). Eriti kehtib see pikemate rändeliste distantside puhul, kui samaaegselt vahetatakse ka töökohta (Fielding, 1989; Johnson, *et al.*, 1974; Linnemann & Graves, 1983; Long, 1988). Viimane väide on leidnud osalist tõestust ka Eestis, kus noorte eluteede analüüs näitas, et soov vahetada eluaset samas asulas sõltub leibkonna sissetuleku tasemest (Ainsaar, 1994).

Palju on räägitud eestimaalaste kõrgest valmidusest lahkuda kodumaalt. Elutingimuste uuringu andmetel kavatses 1999. aastal Eestist lahkuda 1,3% inimestest. Kokku soovis lähemas tulevikus elukohta vahetada umbes 9% Eesti elanikest. Kõigist potentsiaalsetest elukohavahetajatest 30% sooviks elama asuda Eesti maa-asulasse, 28% sama maakonna linna, 20% Tallinna ning 15% välismaale; 6% sooviks küll elukohta vahetada, kuid ei tea, kuhu. Ligi 7% soovib eluaset sama omavalitsuse piires vahetada.

Eluasemevahetus ühe asula piires. Soov elukohta ja eluaset muuta on seotud ootuspäraselt kõige enam vanusega (joonis 4). Kui rännet (elukohavahetust) kavatsesvad kõige enam kuni 24-aastased noored, siis eluasemevahetuse soov asulasiseselt nihkub mõnevõrra vanemasse ikka. Nooremate eluasemevahetajate puhul on peamiseks tõukejõuks eluaseme mitterahuldav suurus, alates 55. eluaastast kasvab eluaseme hinna ja sugulaste läheduse olulisus (joonis 5). Kokkuvõttes tuleneb eluaseme vahetamise soov kõige sagedamini vajadusest suurema elamispinna järele (33%), soovist omaette majja elama asuda (27%) ning odavamalt eluaset leida (16%).

Joonis 4. Eluaseme- ja elukohavahetuse soov vanuse ja soo lõikes (%).

Joonis 5. Eluasemevahetuse soov asula piires, vanuse järgi (% vastavast vanusegrupist).

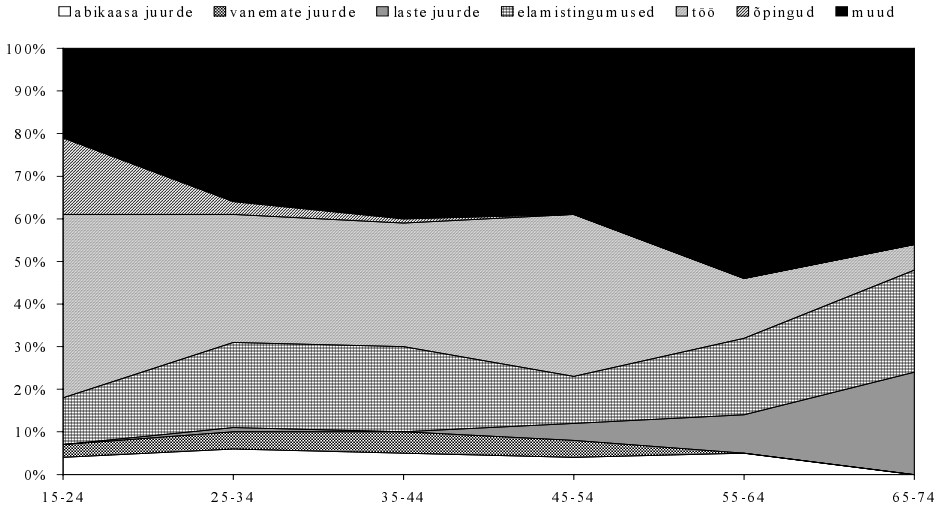
Teiste elanikegruppidega võrreldes on jõukamate ja linnades elavate inimeste hulgas rohkem soovi eluaset vahetada. Eluaset vahetavad inimesed on reeglina vähem rahul oma praeguse eluaseme ja selle ümbrusega, kuigi näiteks teistest rohkem rahul algkooli, vaba aja veetmise võimaluste, koolieelsete lasteasutuste ning töö- ja ärivõimalustega. Vanus on oluline eluasemega rahuolu indikaator. Nii on vanemad inimesed üldiselt enam rahul ja nooremad rahulolematumad peaaegu kõigi korteriga seotud asjaoludega (suurus, privaatsus, kulud, muga-vused) ja eluaseme ümbrusega, kuid rahulolematumad teenuste olemasolu ja kättesaadavusega. Üllatuslikult andsid vanemad inimesed negatiivsemaid hinnanguid pigem noorematele perekondadele mõeldud teenuste kättesaadavusele (algkool, vaba aja veetmise kohad, koolieelsed lasteasutused, töö ja ärivõimalused). Umbes pooltel juhtudel kõigist korterivahetuse soovidest mõeldi selle all ka teise omavalitsusse kolimist ehk rännet.

Pikema vahemaa taha kavatsevad rännata enamasti üksikud, elukaaslase või abikaasata elavad nooremad inimesed (tabel 2). Nooremates vanusrühmades on elukohavahetamise sagedasemaks motiiviks töö, pensionieast alates aga elamistingimuste muutmise ja laste juurde elamaasumine vajadus (joonis 6). Meeste ja naiste liikumismotiivides ei ole suurt erinevust, küll aga rahuolus praeguse eluasemega ja teenuste kättesaadavusega. Erineva haridusega inimeste rändemotiivid erinevad oluliselt vaid tööränne osas. Nimelt on kutseharidusega inimestel soov elukohta vahetada keskmisest kaks korda enam seotud tööga ja kõrgharidusega inimestel seevastu keskmisest vähem.

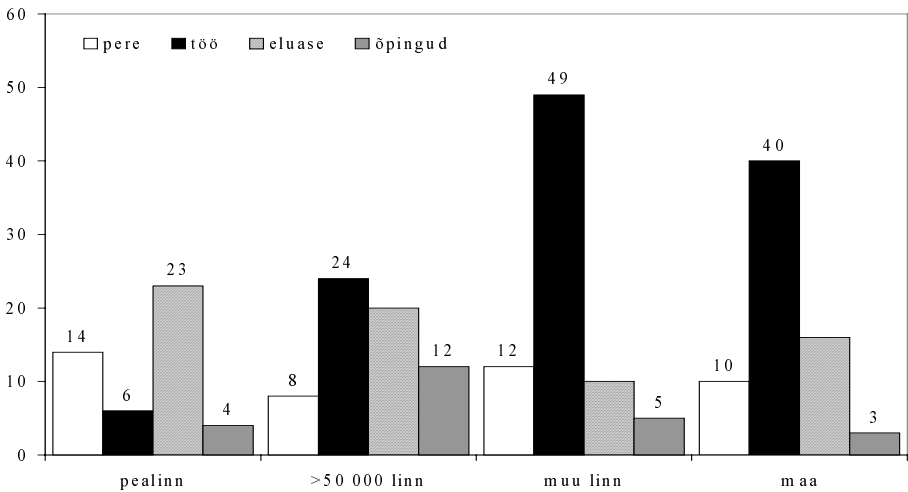
Kuigi erinevate elukohatüüpide osas ei ole suuri erinevusi, tundub, et pealinna ja suuremate linnade (>50 000 el.) elanikud on mõnevõrra enam rahul oma praeguse elukohaga, seega paiksemad, maapiirkondade ning väiksemate linnade inimesed aga vähem rahul, mistõttu ka liikumisaldimad. Erinevused ilmnevad samuti liikumise põhjustes (joonis 7). Nii on sobiva töö otsimine (tööränne) suures ülekaalus lahkumissoovi põhjuste seas maapiirkondades ja väikelinnades, kus on ka kõrgem töötuse tase. Tööränne on üle pooltel juhtudel elukohavahetuse põhjuseks töötutel elukohta vahetada soovijatest, kes on tunduvalt enam ka huvitatud elukoha vahetamisest kui teised elanike rühmad (tabel 2). Enamus töötuid kavatseb liikuda lähimatesse linnadesse. Tööd-omavate inimeste seas on kõige populaarsemaks elukohavahetuse suunaks aga oma maakonna maapiirkond.

Tabel 2. Peamised elukohavahetuse soovi põhjused praeguse elukoha, kavandatava sihtkoha ja elukohavahetaja sotsiaal-demograafiliste tunnuste järgi (% elukohavahetust soovijatest).

	Praegused halvad elamis-tingimused	Abikaasa juurde	Vanemate juurde	Laste juurde	Tööle	Õppima	N =100%
Praegune elukoht							
Pealinn	23	8	4	2	6	4	91
Üle 50 000 elanikuga linn	20	2	4	2	24	12	84
Muu linn	10	6	2	2	49	5	105
Maa	16	3	5	2	38	3	151
Kavatsetav sihtkoht							
Pealinn	10	9	0	1	44	7	89
Maale sama maakonna piires	30	2	5	2	12	1	131
Mujale maale	14	2	2	2	47	6	119
Sugu							
Mees	18	3	2	3	30	3	179
Naine	16	6	5	2	33	7	252
Kooseluline staatus							
Elab koos abikaasaga	19	2	5	3	28	1	171
Elab koos partneriga	26	5	2	0	26	3	65
Elab üksi, partnerita	12	7	4	2	38	10	192
Haridus							
Ilma kutseta	18	5	4	2	31	9	166
Kutseharidus	16	3	4	2	38	2	184
Kõrgharidus	16	7	4	1	19	5	81
Tööalane staatus							
Töötab	17	6	3	2	27	3	257
Töötu	19	2	12	0	57	2	58
Ei tööta ega otsi tööd	16	3	2	4	30	12	116
Kokku	17	5	4	2	32	5	431

Joonis 6. Elukohavahetuse soovi põhjus vanusegruppide järgi (% vastavast vanusegrupist).

Joonis 7. Lahkumissoovi põhjus praeguse elukoha järgi (%).

Tallinna elanike probleemiks on mitterahuldavad eluaseme tingimused. Ligi 1/3 pealinna potentsiaalsetest elukohavahetajatest sooviks kolida Harju maakonna maa-asulatesse. Samas aga väiksematest kui 50 000 elanikuga linnadest soovitakse liikuda pealinna või teistesse Eesti suurematesse linnadesse ning maa-asulatest linnadesse. Pealinna tõmbeteguriks on perekondlikud sidemed, suure-

mad töösaamise võimalused ning avaramad õppimisvõimalused. Ka teistesse linnadesse soovitakse enam minna töökoha saamise lootuses, maale seevastu elamistingimuste parandamise eesmärgil ja vanemate juurde elama asumise põhjusel. On ootuspärane, et pealinn ja teised linnad on ka noorte, kuni 24-aastaste inimeste kõige soovitud tulevase elukoha paigad. 1999. aasta rändeplaanide täituses jäaks pealinna rahvaarv umbes samaks ja teiste linnade ning maarahva arv väheneks rände tulemusel.

Arutelu

Elutingimuste uuringu tulemused näitavad, et valdav enamus inimesi (92%) muudab vähemalt korra oma elu jooksul elukohta. Elukohavahetus võib olla nii soovitud elusündmus kui ka mitterahuldavatest eluasemetingimustest tulenev sundolukord. Mobiilsus sõltub nii elukoha tüübist kui ka elukohavahetaja individuaalsetest näitajatest. Seega pole ühest seletust inimeste liikumise soovile, vaid see sõltub nii erinevate piirkondade potentsiaalset inimeste elustrateegiast tulenevaid vajadusi täita kui ka individuaalse kapitaliga seotud asjaoludest.

Elutingimuste uurimusest selgus üllatusena, et Eestist kavatsseb välja rännata vaid 1,3% inimestest. Mitmete teiste 1999.–2001. aastal teostatud uuringute tunduvalt suuremad potentsiaalsete emigrantide suhtarvud on tingitud ilmselt metodoloogilistest erinevustest emigratsioonikavade mõõtmisel. Kuna elutingimuste uuringus esitati kõigepealt küsimus lahkumise soovi ja alles siis potentsiaalse sihtkoha kohta, mitte vastupidi, tuleks neid tulemusi pidada usaldusväärseks, sest väljarände kavatsusele jaatavalt vastanud inimesed olid tõenäoliselt kindlamad nii oma kavatsuse realiseerimises kui ka sihtriigi valikus.

Teiseks mõnevõrra üllatavaks tulemuseks osutus see, et Eestisse saabumisel on kõige sagedamini rolli mänginud mitte tööalased, vaid perekondlikud põhjused. Siinkohal tuleb aga antud uuringu tulemustesse teatud ettevaatusega suhtuda, sest (1) osad kunagistest (töö)migrantidest on tõenäoliselt praeguseks hetkeks juba tagasi rännanud ning (2) viimastel aastatel on tõenäoline perekondliku rände domineerimine töörande üle administratiivsete piirangute tõttu.

Elutingimuste uuringu andmete alusel on raske teha järeldusi inimeste üldise rändeaktiivsuse kohta, sest fikseeritud oli vaid viimane elukohavahetus. Paiksuse osas ei ilmnenud erinevusi meeste ja naiste vahel, mis ei luba siiski teha järeldusi, et mehed või naised kogu eluaja jooksul sagedamini elukohta ei vahetaks. Ka artikli kavatsuslikku rännet käsitlev osa lubab teha küll järeldusi inimeste rändesoovi formeerumise kohta, kuid tunduvalt ettevaatlikum tuleks olla tulemuste tõlgendamisel tegeliku rändekäitumisena tulevikus, sest soovide realiseerumine on seotud mitmete piirangutega.

Kokkuvõte

Elutingimuste uuringu andmed on alternatiiviks rändestatistika andmetele elanikkonna rändekäitumise seletamisel. Uuringus fikseeriti inimeste tegelik rändekäitumine viimase elukohavahetuse ajal ja rände ning eluasemevahetuse soovid.

Küsitluses osalenud inimestest 23% olid sündinud välismaal ja 77% Eestis. 8% vastanutest oli elanud kogu elu samas asulas ja 75% elasid Eestis ka enne viimast elukohavahetust ning 17% saabusid alles eelmise kolimise ajal Eestisse. Samas kavatses 1999. aastal Eestist lahkuda 1,3% inimestest ning üldse lähema kolme aasta jooksul elukohta vahetada 9%. Kõigist elukohta vahetada soovijatest 30% läheks elama Eesti maa-asulasse, 28% sama maakonna linna, 20% Tallinna ning 15% välismaale.

Viimaste aastate rändestatistika on kinnitanud inimeste linnast maale liikumist Eestis ning riigist väljarännu vähenemist aasta-aastalt, kuid nii siserände kui ka võimaliku välisrände osas on avaldatud mitmeid vastukäivaid uuringute tulemusi. Elutingimuste uuringu andmetel lahkus viimase kümne aasta jooksul rohkem inimesi linnadest ja saabus maale kui vastupidi. Uuringu andmed näitasid rände põhjuste muutumist vaatlusperioodi jooksul töörande suurenemise suunas. Nii on alates 1998. aastast tööränne saanud valdavaks elukohavahetuse aluseks, kusjuures perekondlikud põhjused on sageduselt teisel kohal. Tööränne on tunduvalt suuremas ülekaalus lahkumise põhjuste seas maa- piirkondades ja väikelinnades, kus on ka kõrgem töötuse tase, suuremate linnade ja pealinnaga võrreldes.

Rändekäitumise osas ei ilmnenud olulisi erinevusi meeste ja naiste rändekäitumises, küll aga selgusid erinevused elukohavahetuse motiivides — mehed vahetavad elukohta pigem tööga seotud põhjustel, naised aga perekondlikel põhjustel. Analüüsist selgus, et elukohavahetuse aktiivsus ja motiivid on seotud inimese vanusega. Siiski tuleb nentida, et analüüsi käigus ei olnud võimalik otseselt vaadelda inimese elutsükli e. eluperioodide mõju rändekäitumisele ning seega on raske öelda, kumb on olulisem mõjur, kas inimese vanus või eluperiood, milles ta viibib. Inimeste majanduslik ja hariduslik kapital avaldavad mõju nii tegelikule kui ka soovitavale rändekäitumisele. Nii vahetavad paremal majanduslikul järjel olevad spetsialistid elukohta elamistingimuste parandamise eesmärgil, töötud aga soovivad liikuda suuremate töösaamise võimaluste suunas.

Viimase kümne aasta jooksul toimunud olulisimad muutused rändekäitumise geograafilises aspektis olid järgmised:

1. kui enne 1989. aastat lahkuti peamiselt maalt ja küladest perekondlikel ja tööga seotud põhjustel, siis 1989–1995 domineeris väljaränne väikelinnadest; endiselt olid sagedamini esindatud perekondlikud ja tööga seotud põhjused;

2. aastatel 1995–1997 jätkus lahkumine väikelinnadest, sagedaminiesinevateks põhjusteks olid perekondlikud põhjused ja eluasemetingimuste parandamine;
3. 1998.–1999. aasta iseloomulikumaks jooneks oli väikelinnade tühjenemine eelkõige töö ja perega seotud asjaoludel;
4. kogu vaatlusperioodi vältel saabus elutingimuste uurimuse andmetel maa- piirkondadesse rohkem inimesi kui sealt lahkus;
5. arvata võib, et rände diferentseerumine elukohavahetajate vanuse ja sihtkoha järgi jätkub, kusjuures maale lähevad peamiselt elamistingimuste parandamise eesmärgil mõnevõrra vanemad noored (24–35 a) ja vanemad inimesed, päris noored inimesed eelistavad aga liikumist Tallinna;
6. rändes pealinna kasvas vaatlusperioodil oluliselt töösaamise ajendil saabunute osakaal;
7. tulevikus on oodata maa ja väikelinnade elanike rändekäitumise aktiveerumist.

Kõike kokku võttes, 1999. aasta rändeplaanide täitudes jääks Eesti pealinna rahvaarv umbes samaks, kusjuures teiste linnade ja maarahva arv lähemas tulevikus rände tulemusel väheneks.

Kirjandus

- Ainsaar, M. (1999). Changes in internal migration: Are there changes and what counts? In: Ainsaar, M., ed., *Regional Policy and Migration*, Tartu: TU, pp. 114–126.
- Ainsaar, M. (1995). Migration of Estonian and non-Estonian in Estonia, In: Dahl, O., ed. *Selected Papers Presented at the Nordic Symposium in Stavanger, 24–26 Nov. 1994*, Misjonhøgskolens Forlag, Stavanger, pp. 206–215.
- Ainsaar, M. (1994). Noorte ränne Eestis ühe põlvkonna näitel. *Dissertationes Geographicae Universitatis Tartuensis*, Tartu: TÜ.
- Ainsaar, M. (1990). Maa-linn rändest Eestis. Diplomitöö, Tartu: TÜ.
- Fielding, A. (1989). Interregional migration and social change of the study of South-East England based upon data from the Longitudinal Study. — *Transactions of the Institute of the British Geographers*, 14, pp. 24–36.
- Hartshorn, T. A. (1992). *Interpreting the City: An Urban Geography*. 2nd edition. John Wiley & Sons.
- Herm, A. (1999). Ränne. — *Rahvastik 1988. Demograafilised üldandmed*, Tallinn: ESA, lk. 31–34.
- Jones, H. (1990). The political economy of internal migration. In: *Population Geography*, Second edition, Paul Chapman Publishing Ltd, pp. 207–228.
- Johnson, R., J., Salt, J., Woods, R. (1974). *Housing and Migration of Labour in England and Wales*. Farnborough: Saxon House.
- Katus, K. (1994). Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. — *Akadeemia* 59, lk. 365–385.
- Katus, K., Puur, A., Pöldma, A., Sakkeus, L. (1999). *Rahvastiku vananemine Eestis. Ränne ja paiksus*. Tallinn: EKDK, lk. 117–128.

- Kuddo, A. (1988). Rahvastiku põhisuunad maal. Raig, I. koost.. Maaelu. Sotsiaalse arengu probleeme Eestis külas, Tallinn: Valgus, lk. 60–68.
- Kupiszewski, M., Durham, H., Rees, P. (1997). Internal migration and regional population dynamics in Europe: Policy case study. *Working paper 3*, University of Leeds.
- Kährik, A., Ainsaar, M. (1998). Tartu ja tartlased. Uuringu aruanne, I osa, Tartu: Tartu Linnavalitsus.
- Laas, K. (1987). Rahvastiku ränded Eestis. — *Eesti Geograafia Seltis Aastaraamat*, 22, Tallinn: Valgus, lk. 81–97.
- Linnemann, P., Graves, P.E. (1983). Migration and job change: Multinomial logit approach. — *Journal of Urban Economy*, 14, pp. 263–279.
- Long, L. (1988). Migration and residential mobility in the United States. Russell: Sage.
- Lõo, A. (1987). Majandite töäjõu olukorra ja seda mõjutavate tegurite uurimisest ekspertiisküsitluse vahendusel. Käsikiri. Tallinn: TAML.
- Marksoo, A. (1988). Rände suunamisest. Raig, I., koost. Maaelu. Sotsiaalse arengu probleeme. Tallinn: Valgus, lk. 68–76.
- Marksoo, A. (1987). Naiste rände seaduspärasusi Eestis. — *Eesti Geograafia Seltis Aastaraamat*, 22, Tallinn: Valgus, lk. 98–112.
- Mulder, C., Wagner, M. (1993). Migration and marriage in the life course: A method for studying synchronised events. — *European Journal of Population*, 9, pp. 55–76.
- Rees, P. ja Kupiszewski, M. (1999). Internal migration and regional population dynamics in Europe: a synthesis. — *Population Studies* 32, Council of Europe Publishing: Directorate of Social and Economic Affairs.
- Sakkeus, L. (2000). Demographic behaviour patterns of immigrants and national minority of the same ethnic background: Case of Estonia. — *Trames*, 4 (54/49), pp. 268–285.
- Sjöberg, Ö., Tammaru, T. (1999). Economic transition and urbanisation in Estonia, 1989–1996: The Vexing issue of internal migration. In: Ainsaar, M., ed. *Regional Policy and Migration*. Tartu: TU, pp. 114–126.
- Tammaru, T. (2001). Linnastumine ja linnade kasv Eestis nõukogude aastatel. *Dissertationes Geographicae Universitatis Tartuensis*, 13. Tartu: TÜ.
- Tammaru, T., Sjöberg, Ö. (1999). On the move: explaining migration patterns in Estonia during the transition period. — *International Journal of Population Geography*, 5, pp. 241–260.
- Tiit, E.-M. (1993). Eesti rahvastik ja selle probleemid. — *Akadeemia*, 10, lk. 2112–2133.

Elutingimuste uuringu valimite laiendustegurite ümberarvutamise 2000. aasta rahvaloenduse andmetel

Ene-Margit Tiit, Urmas Oja

Valikuuringute tulemuste üldistamiseks on tarvis teada uuritava üldkogumi arvukust ja jaotust põhiliste tunnuste järgi. Elutingimuste uuringu (1999) puhul kasutati lähteandmetena 1989. aasta rahvaloendusel ja jooksva rahvastikuarvestusel põhinevat rahvaarvu hinnangut ja piirkondlikku jaotust. Nimetatud rahvaarvu hinnang osutus aga 2000. aasta rahvaloenduse andmetel 4,7% võrra ülehinnatuks (Eesti statistika, 2001), kusjuures nihe ei olnud erinevates piirkondades ja erinevates soo-vanuserühmades ühesugune. Et seda ebatäpsust andmestikus parandada ja selle mõju kontrollida, tekkis vajadus arvutada laiendustegurid e. kaalud ümber 2000. aasta rahvaloenduse andmete alusel. Sobivaks ajaks, mille kohta andmed on esitatud, osutus 2000. aasta 1. jaanuar. See ajahetk erines küsitluse toimumisajast vähem kui 3 kuu võrra (Pedersen, *et al.*, 2000), mistõttu rahvaarvu alahinnang ebatäpse vaatlushetke tõttu ei saa olla suurem kui kümnendik protsenti, mis on mitmekümnekordselt väiksem rahvaarvu varasemast hinnangust põhjustatud nihkest.

Ümberarvutustele oli püstitatud ka teine eesmärk. Kuna elutingimuste uuringu käigus moodustati kolm iseseisvat andmestikku, kusjuures lõplikud kaalud arvutati (vastavalt valikuteooria tavadele) nii, et nad oleksid optimaalsed iga andmestiku jaoks eraldi, osutus, et erinevate andmestike põhjal saadud hinnangud ei olnud omavahel kooskõlas. Mõningate praktiliste ülesannete lahendamisel on aga otstarbekas kasutada ühekorraga mitut andmestikku, ning sel juhul mõjuvad kooskõlastamata kaalud häirivalt. Kaalude ümberarvutamise käigus püüti saavutada nende võimalikult head omavahelist kooskõla.

Elutingimuste uuringu valimid

Elutingimuste uuringu valimite disain

Elutingimuste uuringu puhul kasutati loendina (s.o. uuritavat rahvastikku tervikuna hõlmava nimekirjana) AS Andmevara rahvastiku andmebaasi, mida käsitletakse Eesti mitteametliku rahvastikuregistrina ja mis on aluseks kõigile ESA uuringutele. Elutingimuste uuringu korraldamisel moodustati valikueeskiri

(disain) aadressisikute valimiseks nii, et aadressisikuks võis olla suvaline isik rahvastikuregistrist (st. suvaline Eesti kodanik või siin elamisluba omav isik).

Uuringu valikueeskiri oli küllalt keerukas (vt. Pedersen, *et al.*, 2000; Tamm, 2001), kuid kaalude ümberarvutamise juures osutus määravaks see, et kasutatud disain oli aadressisikute jaoks isekaaluv (Traat & Inno, 1997). Seega oli iga aadressisiku valimisse kaasamise tõenäosus t_i ühesugune,

$$t_i = \frac{n}{N}, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (1)$$

kus i tähistab aadressisiku järjekorranumbrit valimis, n on valimi maht ja N rahvastiku üldarv.

Käesoleva uuringu eripäraks oli see, et aadressisikute valimi põhjal moodustati kolm erinevat valimit, kusjuures igäühes neist oli erinev valikuobjekt, järgnevalt.

1. *Leibkondade valim*, mille objektiks on leibkond. Leibkond tuleb valimisse koos aadressisikuga, st. et ka leibkondade arv valimis on n ning leibkonna ja aadressisiku järjekorranumbrid ühtivad. Leibkonda iseloomustab tema liikmete arv p_i ja täisealiste liikmete arv q_i . Leibkonna kaasamistõenäosus s_i sõltub temasse kuuluvate liikmete arvust — mida rohkem on leibkonnas liikmeid, seda suurem on ka leibkonna valimisse sattumise tõenäosus,

$$s_i = p_i t_i, \quad (2)$$

kus t_i on valemist (1) arvatud aadressisiku kaasamistõenäosus.

2. *Leibkonnaliikmete valim*, millesse kuuluvad kõigi valimisse kuuluvate leibkondade kõik liikmed. Iga i -ndasse leibkonda kuuluva leibkonnaliikme kaasamistõenäosus on võrdne selle leibkonna kaasamistõenäosusega s_i .

3. *Juhuslikult valitud isikute valim*, millesse kuulub üks täisealine (vähemalt 18-aastane) isik igast leibkonnast. Siinjuures kasutatakse (leibkonna määratlusest tulenevat) eeldust, et igas leibkonnas on vähemalt üks täisealine liige, seega võime taas lugeda indeksi i ühtivaks leibkonna indeksiga. Nii on kõik kolm valimit omavahel seotud ühise numeratsiooniga. Juhuslikult valitud isiku kaasamistõenäosus r_i sõltub niihästi leibkonnaliikmete kui ka leibkonna täisealiste liikmete arvust,

$$r_i = \frac{p_i}{q_i} t_i, \quad (3)$$

kus t_i on valemist (1) arvatud aadressisiku kaasamistõenäosus.

Laiendustegurite arvutamine

Selleks, et saada valimi põhjal hinnanguid üldkogumi jaoks, on tarvis arvutada laiendustegurid ehk kaalud, mis näitavad, mitmele üldkogumi objektile vastab iga valimi objekt. Kaaludeks on kaasamistõenäosuste pöördväärtused (vt. Traat & Inno, 1997), seega saame i -nda aadressisiku kaaluks

$$w_i = t_i^{-1} = \frac{N}{n},$$

i -nda leibkonna kaaluks

$$v_i = \frac{1}{p_i} \frac{N}{n},$$

ja i -nda juhuslikult valitud isiku kaaluks

$$u_i = \frac{q_i}{p_i} \frac{N}{n}.$$

Valemitest tuleneb, et kaalude summad peaksid võrduma vastavalt rahvastiku üldarvuga N , leibkondade koguarvuga L ja täisealiste isikute arvuga rahvastikus M .

$$\sum_{i=1}^n w_i = N, \sum_{i=1}^n v_i = L, \sum_{i=1}^n u_i = M. \quad (4)$$

Lisaks sellele peaks ka leibkonnaliikmete valimi kaalude summa võrduma rahvaarvuga:

$$N = \sum_{i=1}^n v_i p_i. \quad (5)$$

Täiendavalt on loomulik nõuda, et tingimused (4), kuid samuti ka (5) peaksid kehtima ka igas rahvastikurühmas, ükskõik missuguste regionaalsete, sotsiaalsete, majanduslike või muude tingimustega see on määratud.

Kuna kolme ülalkirjeldatud valimit kasutatakse andmete analüüsimisel ilma täiendavate piiranguteta, siis on loomulik eeldada, et erinevate valimite põhjal saadavad hinnangud samadele üldkogumi näitajatele kas ühtivad või jäävad nendevahelised erinevused hinnanguvea piiridesse. Seda eesmärki jälgiti ka uute kaalude arvutamisel, eelistades seda kaalude optimeerimisele igas andmes- tikus eraldi.

Kui aadressisikute kaalud määratakse nii, et esimene tingimustest (4) on täpselt täidetud, siis annab ka leibkonnaliikmete summa (5) täpse rahvaarvu (erinevusi võib põhjustada vaid arvutustäpsus). Kuid sidudes aadressisikute kaalud valemi (3) abil arvutatud juhuslikult valitud isikute kaaludega, saadakse nende kaalude summeerimisel kolmas summa valemist (4) *täiealiste isikute*

arvu hinnang, mis ei tarvitse täpselt ühtida vastava rahvastiku arvuga. Kooskõla on seda parem, mida suurem on valimi maht n ja mida väiksem on mitmesuguste hinnangunihkeid põhjustavate tegurite mõju.

Valikuuringu kadu ja selle arvestamine

Kahjuks ei õnnestu valikküsitluse korral tavaliselt uurida kõiki valimisse kuuluvaid objekte, vaid tekib teatav *kadu*. Kadu põhjustab ühelt poolt hinnangute täpsuse vähenemist, sest kasutatav valim on väiksem kui kavandatav valim ja selle tõttu juhuslik viga suureneb. Halvem on aga see, et kao tõttu tekib hinnangutes süstemaatiline viga e. nihe, mille põhjuseks on see, et mittevastajad erinevad üldiselt vastajatest ja ei moodusta juhuslikku osa kavandatud valimist. Kui on alust oletada, et kadu on juhuslik (ehk mittevastajad ei eristu vastajatest ühegi olulise tunnuse poolest), siis aitab kao mõju vähendada vastavalt suurema valimi kasutamine. Enamasti aga pole kadu täiesti juhuslik, vaid sõltub teatavatest uuringu seisukohast olulistest asjaoludest. Näiteks on üldiselt teada, et iga-sugustele ankeetidele vastamisest hoiduvad kõrvale nii eriti rikkad kui ka väga vaesed, raskemini on kättesaadavad üksikud töötavad inimesed, kes viibivad suhteliselt harva kodus, registrist ei õnnestu leida leibkondi, kes on just kolinud uude, värskest valminud majja jne. Kui selgub, et kao tõenäosus sõltub uuringu käigus mõõdetavatest või ka üldiselt teadaolevatest tausttunnustest, siis saab kao kompenseerimiseks kasutada mitmesuguseid matemaatilisi-statistilisi meetodeid.

Olemasolevale andmestikule uute kaalude arvutamisel on otstarbekas kasutada vastamistõenäosuse jaotust, mis käeoleval juhul oli piisava täpsusega dokumenteeritud (Pedersen, *et al.*, 2000). Selgus, et esialgselt kavandatud 5500 leibkonda sisaldav valimi maht kahanes loendi ülekaetuse arvel (aadressil ei elanud ühtki leibkonda) 5224ni. Juhul kui eluruum oli kasutusel, kuid aadressisikut ei leitud, siis küsitleti sellel aadressil elavat leibkonda (nn. asendusleibkond) ja sellest valiti juhuslikult üks täisealine liige juhuslike isikute valimisse. See protseduur ei põhjusta nihet sel juhul, kui antud aadressile kolinud leibkond on põhimõtteliselt sarnane sealt lahkunud leibkonnaga. Seda eeldust ongi edaspidi kasutatud. Kokkuvõttes saadi 4796 täidetud ankeeti, mille põhjal oli vastamise määr 91,2%.

Uute kaalude arvutamine

Uute kaalude arvutamiseks tuli langetada kaks olulist otsust:

- valida kihid ebahütlase rahvastikumuutuse ja kao võimalikult adekvaatseks kompenseerimiseks järelkihistamise teel;
- otsustada, missugune kolmest andmestikust (leibkonnad, leibkonnaliikmed, juhuslikult valitud isikud) valida määravaks, et siduda selle jaoks arvutatud kaaludega ka ülejäänud andmestike kaalud.

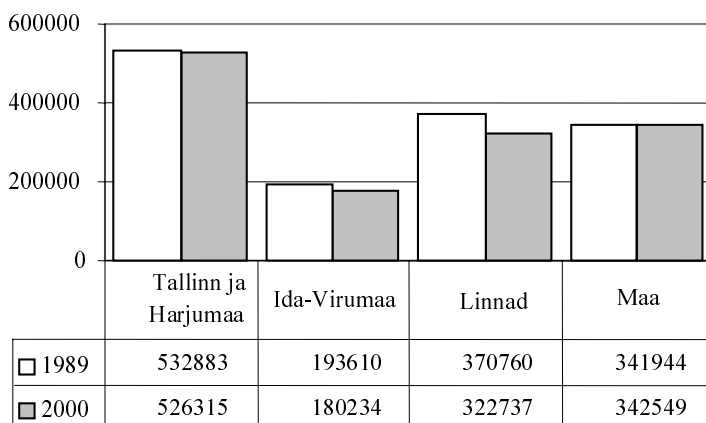
Kihtide valik uute kaalude arvutamiseks

Kao kompenseerimiseks on üks tuntumaid meetodeid järelkihistamine (Traat & Inno, 1997), mille rakendamiseks jagatakse üldkogum teatavateks osadeks — nn. kihtideks. Kihid valitakse nii, et igas kihis oleksid uuritavad objektid suhteliselt sarnased ja ka nende vastamisaktiivsus oleks keskmiselt ühesugune, kuid kihiti oleksid vastajad oluliselt erinevad. Sageli kasutatakse kihistamise alusena geograafilist liigendust.

Kaalude ümberarvutamise käigus otsustati kasutada võimalikult lihtsat kihistamise skeemi, jagades üldkogumi geograafilise tunnuse järgi esialgse 35 kihi asemel neljaks kihiks:

- Tallinn ja Harjumaa;
- Ida-Virumaa;
- Muu Eesti linnad;
- Muu Eesti maa.

Niisuguse, tavaliigendusest mõnevõrra erineva liigenduse kasuks otsustati seetõttu, et just selline liigendus on varasemate uuringute põhjal üsna oluliselt seotud leibkondade jõukuse taseme ja elustiiliga (Leibkonna elujärg, 2001). Määrav oli ka see, et kuna ümberkaalumise eesmärgiks oli parandada ülehin- natud rahvastikuandmete mõju, siis kirjeldatud neljas kihis on rahvastiku arvukuse hinnangud muutunud üsna erinevalt (joonis 1).

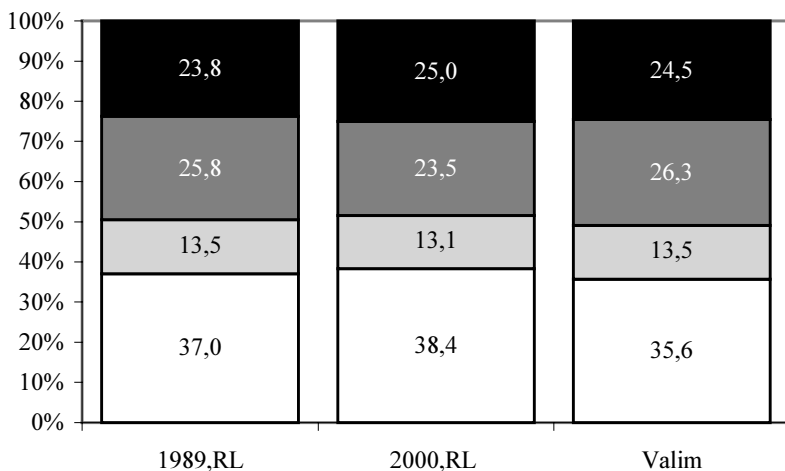

Allikas: Eesti rahvastik 2000, ESA, 2001 ja Rahvastiku vanuskoosseis 2000–2001, ESA, 2001.

Joonis 1. Rahvastiku arvu muutused regiooniti, 1989 ja 2000

Selgub, et maaelanike arvu osas olid hinnangud hästi kooskõlas, Harjumaa elanike arv oli vähenenud ühe protsendi võrra, kuid Ida-Viru elanikkond oli

vähenenud koguni 7 ja linnade elanikkond ligi 13% võrra. Selle tagajärjel muutus ka nimetatud regioonide elanike arvukuse vahekord. Ka vastamistõenäosus oli regiooniti erinev, kui võrrelda valimi jaotust elanikkonna jaotusega regiooniti (joonis 2).

□ Tallinn ja Harjumaa □ Ida-Virumaa ■ Muu Eesti, linnad ■ Muu Eesti, maa

Allikas: Eesti rahvastik 2000, ESA, 2001 ja Elutingimuste uuringu andmestik

Joonis 2. Regioonide suhteline esindatus 1989 ja 2000 aasta rahvaloendustes (RL) ning uuringu valimis (%).

Need jaotused peaksid olema võrdelised sel juhul, kui leibkondade suurused oleksid regiooniti võrdsed. Selgus, et Tallinna valim oli 7% võrra väiksem, muude linnade valim aga 12% võrra suurem kui vastav osakaal rahvastikus (2000. aasta rahvaloenduse andmetel). Tõenäoliselt erinevad leibkondade suurused neid erinevusi ei tasanda, vaid pigem suurendavad, sest leibkonnad Tallinnas ei ole Eesti keskmisega võrreldes suuremad.

Kahjuks ei piirdunud rahvaloenduste vaheliste hinnangute erinevused ainult piirkondade vaheliste jaotuste erinevusega, vaid erinevused ilmnisid ka rahvastiku soo-vanusejaotuses. Lisaks sellele on üldiselt teada, et vastamisaktiivsus ja siit tulenevalt ka kadu sõltub oluliselt vastajate soost ja vanusest — suhteliselt koostöövalmid on keskealised ja vanemad naised, seevastu noori, sh. eriti mehi, on suhteliselt raske kätte saada. See nõuab andmete järelkihistamist ka soo- ja vanuserühmade järgi.

Alusandmestiku valik

Selleks, et saavutada kolme andmestiku kaalude kooskõla, tuleb neist üks valida alusandmestikuks ja selle järgi leitud kaalusid kasutada teiste andmestike kaalude arvutamiseks vastavalt valemitele (1)–(3). Soo- ja vanuserühmade järgi järelkihistamise vajadusest tulenes see, et alusandmetikus peab valikuobjektiks olema isik. Kahjuks ei olnud kõigi leibkondade puhul määratud aadressisikut, seetõttu tuli alusandmestikuks valida juhuslikult valitud isikute valim. Selle tagajärjel vähenes kasutatava valimi maht 1,5% võrra 4725 leibkonnani, sest selgus, et osale leibkondadest ei vastanud juhuslikult valitud isikut (joonisel 2 on seda vähenemist arvestatud).

Kokku võeti igas regioonis kasutusele 8 soo-vanuserühma, mille kohta on jaotus 2000. a. rahvaloenduse põhjal teada (tabel 1 ja joonis 3).

Tabel 1. Soo-vanuse arvuline jaotus regionaalkihtides 2000. aasta rahvaloenduse andmetel.

		kuni 18a	18–34a	35–59a	60+a	Kokku
Harjumaa	Mehed	56700	68796	80075	35694	241265
	Naised	53952	67847	97020	66231	285050
Ida-Viru	Mehed	19915	18207	29230	14251	81603
	Naised	19052	18434	34486	26659	98631
Linn	Mehed	38331	37327	45611	23448	144717
	Naised	36887	41071	55652	44410	178020
Maa	Mehed	46145	35201	55731	27983	165060
	Naised	43518	31310	53894	48767	177489
KOKKU		314500	318193	451699	287443	1371835

Joonis 3 näitab, et regiooni on soo-vanusejaotus üsna erinev (vt. ka Tallinna ja maa andmeid joonisel 3), seetõttu oli järelkihistamisel otstarbekas kasutada kolmemõõtmelist regiooni-soo-vanusejaotust (alternatiiviks oluks regionaaljaotuse ning soo-vanusejaotuse käsitlemine sõltumatutena, nagu seda vahel kalibreerimisel tehakse). Et juhuslikult valitud isikute seas alla 18-aastaseid ei olnud, sai järelkihistamisel tegelikult kasutada 24 soo-vanuserühma, mille hulgas väikseima arvukusega oli 14 000 elanikuga Ida-Viru meesvanurite rühm (1% elanikkonnast).

Uute kaalude arvutamine kihtides

Järelkihistamiseks kasutatakse valemite (1)–(3) kihtide kaupa. Tähistame k -nda kihi sümboliga G_k , kus $k = 1, 2, \dots, K$. Käesoleval juhul $K = 24$. Iga kihi kohta on teada sellele vastav täisealiste isikute üldkogumi suurus M_k ja valimi maht n_k ,

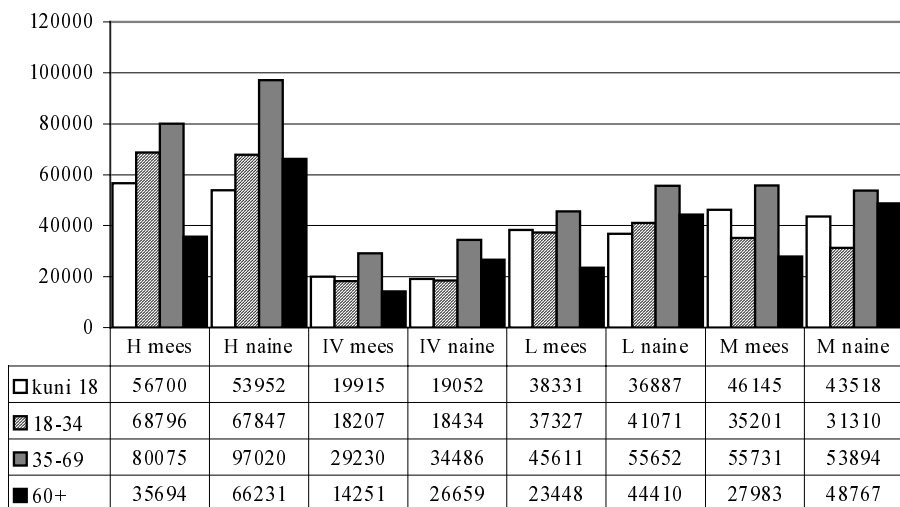
mis vastavalt valikudisainile on ühtaegu nii leibkondade, juhuslikult valitud isikute kui ka oletatavate aadressisikute arv.

Kaalude arvutamise aluseks on valemiga (1) antud aadressisiku kaasamistõenäosus t_k k -ndas kihis G_k , mille kohta eeldatakse, et ta on kogu kihi ulatuses konstantne. Iga i -nda leibkonna jaoks on teada tema täisealiste liikmete q_i arv ja kõigi liikmete arv p_i , samuti see, missugusesse kihti G_k ta kuulub. Selle põhjal avaldub k -ndasse kihti ja i -ndasse leibkonda kuuluva juhuslikult valitud isiku kaasamistõenäosus $r_i(k)$ alljärgnevalt:

$$r_i(k) = \frac{p_i}{q_i} t_k.$$

Kuna kaal on kaasamistõenäosuse pöördväärtus, saame vastava juhuslikult valitud isiku kaaluks

$$u_i(k) = \frac{1}{t_k} \cdot \frac{q_i}{p_i} = w_k \frac{q_i}{p_i}.$$

Allikas: Rahvastiku vanuskoosseis 2000–2001, ESA, 2001.

Joonis 3. Regiooni-soo-vanuserühmade arvukused rahvastikus. H — Harjumaa; IV — Ida-Virumaa; L — linn; M — maa

Lähtudes seosest

$$M_k = \sum_{i \notin G_k} u_i = w_k \sum_{i \in G_k} \frac{q_i}{p_i},$$

on lihtne arvutada aadressisiku kaalu ehk põhikaalu w_k kihis k ,

$$w_k^* = \frac{M_k}{\sum_{i \notin G_k} \frac{q_i}{p_i}}, \quad (6)$$

kus M_k on vastava kihi täisealiste isikute arv (tabel 1). Siit järelduvad ka leibkonnakaalu ja juhusliku isiku kaalu hinnangud kihis k , vastavalt $v_i^*(k)$ ja $u_i^*(k)$,

$$v_i^*(k) = \frac{w_k^*}{p_i}, u_i^*(k) = w_k^* \frac{q_i}{p_i}. \quad (7)$$

Arvutuste täpsuse kontrollimiseks sobib k -nda kihi kogurahvastiku hinnangu

$$N_k^* = w_k^* \sum_{i \in G_k} p_i$$

võrdlus selle teadaoleva väärtusega N_k .

Kui iga kihi jaoks on hinnatud põhikaal valemist (6) ja arvutatud valemist (7) hinnangud leibkonna kaalule $v_i^*(k)$ ja juhuslikult valitud isiku kaalule $u_i^*(k)$, on vajalikud kaalud leitud, ning vastavalt tehtud eeldustele kehtivad (arvutus-täpsuse piires) alljärgnevad võrdused:

$$N^* = \sum_{k=1}^K N_k^* = \sum_{k=1}^K \sum_{i \in G_k} w_k^* = \sum_{k=1}^K w_k^* n_k, \quad (8)$$

kus N^* on rahvastiku koguarvu hinnang ja

$$L^* = \sum_{k=1}^K L_k^* = \sum_{k=1}^K \sum_{i \in G_k} v_i^*(k) = \sum_{k=1}^K w_k^* \sum_{i \in G_k} p_i^{-1}, \quad (9)$$

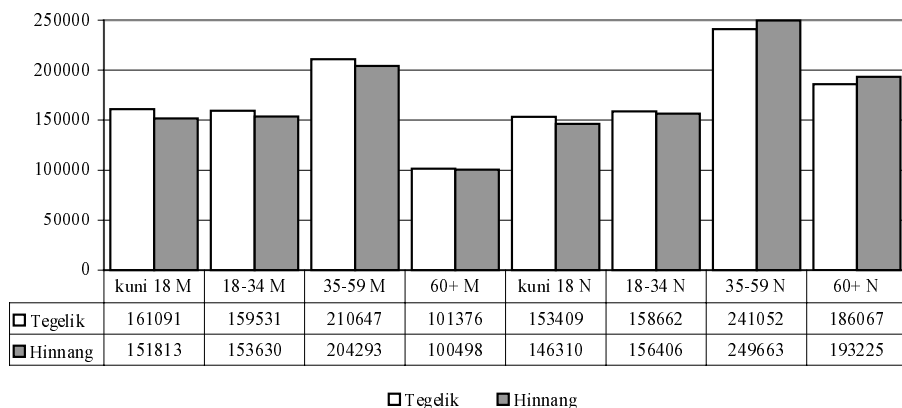
kus L^* on leibkondade üldarvu hinnang.

Tulemuste kontroll ja täpsusehinnang

Leitud kaalude sobivuse hindamisel leiame leibkonnaliikmete vanusejaotuse, kasutades valemit (8) ja võrdleme seda tegeliku jaotusega. Kuna põhikaalud on

arvutatud teise valimi — juhuslikult valitud isikute valimi — põhjal, siis ei ole vastavate jaotuste kooskõla triviaalne (joonis 4).

Allikas: Rahvastiku vanuskoosseis 2000–2001, ESA, 2001 ja Elutingimuste uuringu andmestik

Joonis 4. Tegelik ja hinnatud rahvaarvu vahekord soo- ja vanuse rühmades.

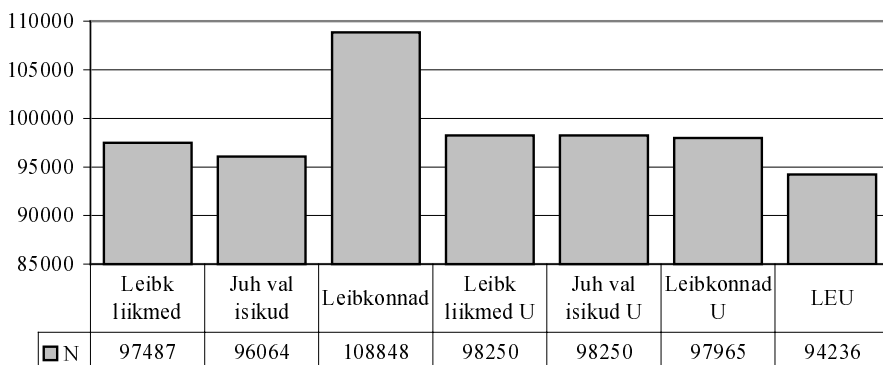
Näeme, et üldiselt on valimi põhjal rahvastik umbes 1% võrra alahinnatud, kusjuures alahindamine on suurim (kuni 5%) alla 18-aastaste rühmas. Mida eakama vanuserühmaga on tegemist, seda suurem on hinnangu ja tegeliku rahvaarvu suhe. Hinnangu ja tegeliku rahvaarvu suhet mõjustab ka sugu: naiste puhul annab hinnang kuni 3% võrra suurema rahvaarvu, meeste puhul aga on tegemist sama suurusjärku alahinnanguga.

Leitud hinnangunihetel on olemas ka ratsionaalne põhjendus.

- AS Andmevara andmebaasi kantakse küll lapsed kohe sündimisel, kuid nende aadressid kantakse baasi teatava hilinemisega. Selletõttu satub aadressisikute hulka lapsi mõnevõrra väiksema tõenäosusega kui eeldaks nende osakaal rahvastikus.
- Soost ja vanusest sõltuv täisealiste vastajate arvukuse hinnangute nihe on kooskõlas üldtuntud vastamisaktiivsuse erisustega. Kuigi neid erisusi arvestati juhuslikult valitud isikute kaalude määramisel, ei kompenseeri need täielikult leibkonnaliikmete kaaluerisusi, sest nähtavasti on alaesindatud ka nooremad ning meessoost leibkonnaliikmed, kelle seas on suhteliselt suur nn. eemalviibivate leibkonnaliikmete osakaal (Leibkonna elujärg, 2001).

Erinevate andmestike põhjal saadud hinnangute kooskõla

Kontrollimaks erinevate andmestike (leibkonnaliikmed, leibkonnad, juhuslikult valitud isikud) põhjal saadud hinnangute kooskõla, leidsime hinnangu üksikpensionäride leibkondade arvule niihästi originaalsete kaalude abil, ümber arvatud uute kaalude abil ja lõpuks ka ESA leibkonna eelarve uuringu (LEU) põhjal, kokku seitse hinnangut (joonis 5).

Joonis 5. Üksikpensionäri leibkondade arvukuse hinnangud (U — uued kaalud).

Selgus, et keskmiselt on uue kaalu põhjal saadud hinnangu kohaselt pensionäride arv ligi 2% võrra väiksem (mis on ka tegelikkusega hästi kooskõlas), kusjuures erinevate andmestike põhjal arvatud hinnangute hajuvus (standardhälbe mõttes) kahanes mitmekümnekordselt. See, et leibkonna eelarve uuringute põhjal hinnatud leibkondade arv on veidi väiksem, on põhjendatud leibkonna veidi erineva määratlusega — eelarveuuringutes loetakse leibkonna hulka kuuluvaiks ka eemalviibivaid, kuid majanduslikult seotud liikmeid, mis veidi vähendab üheliikmeliste leibkondade arvu.

Kokkuvõttes võib kinnitada, et arvatud uute kaalude abil saadud tulemused on igati rahuldavad, sest saadud hinnanguniHKed on keskmiselt märksa väiksemad kui need, mida põhjustas rahvaarvu hinnangu muutus. Metoodiliselt huvipakkuv on see, et erakordselt lihtsate vahenditega õnnestus saavutada hea kooskõla erinevate andmestike kaalude vahel, mis tagab ka nende andmestike põhjal antud hinnangute hea kooskõla ja ühise kasutatavuse.

Käesoleva artikli autorid on tänulikud ESA teadusnõunikule Ebu Tammele väärtuslike näpunäidete ja doktorant Kaja Sõstrale kasuliku info eest.

Kasutatud kirjandus

Eesti rahvastik 2000 (2001). Tallinn: ESA.

Leibkonna elujärg 2000 (2001). Tallinn: ESA.

Pedersen, J., Tyldum, G. (2000). Eesti elutingimuste uuringu valimi kirjeldus. *Elutingimuste uuring Eestis 1999. aastal. Põhiandmed*, lk 143–147.

Rahvastiku vanuskoosseis 2000–2001 (2001). Tallinn: ESA.

Tamm, E. (2001). Eesti elutingimuste uuringu valimi kirjeldus. *Elutingimuste uuring Eestis 1999. aastal. Lisatabelid*, lk 144–146. Tartu: TÜ.

Traat, I., Inno, J. (1997). Tõenäosuslik valikuuring, Tartu: TÜ.